

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U VOJSCI I POLICIJI

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA
U VOJSCI I POLICIJI

Beograd • 2003

**ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U VOJSCI
I POLICIJI**

Priredio

Miroslav Hadžić

Izdavač

Centar za civilno-vojne odnose
Beograd

Za izdavača

Željko Ivaniš

Lektura

Tatjana Hadžić

Dizajn korica

Marija Vuksanović

Kompjuterska priprema

Leviathan Design

Štampa

Goragraf, Beograd

Tiraž

500

Objavljivanje ove knjige omogućili su Westminster Foundation for
Democracy, London i FreedomHouse, Budimpešta

ISBN – 86-83543-05-6

Beograd • 2003

SADRŽAJ

Napomena priređivača.....	7
I NAČELA I POLAZIŠTA	
<i>Vojin Dimitrijević</i> LJUDSKA PRAVA U JUGOSLAVIJI	11
<i>Ljubomir Krstić</i> RATOVANJE I LJUDSKA PRAVA	18
<i>Miroslav Hadžić</i> GRAĐANIN U UNIFORMI	50
II LJUDSKA PRAVA U VOJSCI JUGOSLAVIJE	
<i>Milorad Timotić</i> JAVNO MNJENJE SRBIJE O LJUDSKIM PRAVIMA U VOJSCI JUGOSLAVIJE	70
<i>Jovan Lj. Buturović</i> VOJNI SUDOVI I LJUDSKA PRAVA.....	95
<i>Svetlana Stojančić</i> LJUDSKA PRAVA VOJNIH OBVEZNIKA VOJSKE JUGOSLAVIJE.....	115
<i>Kosta Čavoški</i> SLOBODE I PRAVA GRAĐANA U STANJIMA DRŽAVNE NUŽDE.....	133
III LJUDSKA PRAVA U POLICIJI	
<i>Budimir Babović</i> NORMATIVNI I STVARNI ASPEKTI ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U POLICIJI.....	151
IV UPOREDNA ISKUSTVA	
<i>Ilona Kiš</i> ZAŠTITA PRAVA REGRUTA ISTOČNOEVROPSKIM I CENTRALNOAZIJSKIM ZEMLJAMA	164
<i>Željko Ivaniš</i> STANJE LJUDSKIH PRAVA U VOJSCI RUSKE FEDERACIJE	189
AUTORI.....	211

Napomena priređivača

U knjizi *"Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji"* sabrani su radovi istraživača i saradnika Centra za civilno-vojne odnose, nevladine organizacije iz Beograda, koji su nastali tokom realizacije projekta *"Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji SR Jugoslavije"*. Projekat i objavljivanje Zbornika radova na srpskom i engleskom jeziku su podržali Westminster Foundation for Democracy, London i Freedom House, Budampest.

Reč je o, u početnoj zamisli jednogodišnjem (2000-2001), interdisciplinarnom istraživačkom projektu koji je bio usmeren na utvrđivanje stepena poštovanja ljudskih prava u vojsci i policiji SRJ. Predmetom istraživanja je ujedno bilo obuhvaćeno i poštovanje ljudskih prava građana kad se nađu u zahvatu vojske i/ili policije. Osnovni je zadatak istraživača bio da provere (ne)sklad između normativne – ustavne i zakonske – zaštićenosti ljudskih prava u vojsci i policiji SRJ i njihovog stvarnog poštovanja. To je, pak, zahtevalo da bude prikupljena relevantna empirijska građa.

U tom cilju Centar za javno mnjenje i politikološka istraživanja Instituta društvenih nauka Univerziteta u Beogradu, je početkom 2001. godine za potrebe Projekta sproveo istraživanje o stanju ljudskih prava i sloboda u vojsci i policiji SRJ na reprezentativnom uzorku od 1680 ispitanika. Rezultati istraživanja su predloženi javnosti na konferenciji za štampu 12. aprila 2001. godine u Medija centru u Beogradu. Svodna analiza dobijenih rezultata je potom uključena u ovaj Zbornik.

Tokom rada Projektni tim je spoznao potrebu za pribavljanjem komparativnih uvida u stanje ljudskih prava u vojskama tranzicijskih zemalja. Za tu svrhu u Projekt su uključeni nalazi jednog stranog i jednog domaćeg istraživača o stanju ljudskih prava u vojskama zemalja nastalih iz bivšeg SSSR.

U želji da javno i stručno proveri valjanost početnih nalaza Centar je, u saradnji sa Beogradskim centrom za ljudska prava, održao 30. januara 2001. godine okrugli sto "Stanje ljudskih prava i sloboda u Vojsci Jugoslavije". Pored predstavnika specijalizovanih nevladinih organizacija u raspravi su učestvovali i zvanični predstavnici Saveznog ministarstva za odbranu i Generalštaba Vojske Jugoslavije. Rasprava je izazvala vidnu pažnju medija u Beogradu, te je javnost o glavnim, ali i spornim temama bila valjano obaveštena.

U cilju javne promocije potrebe zaštite ljudskih prava Centar je odštampao i preko saradničkih NVO distribuirao u Srbiji i Crnoj Gori dva tematska plakata – ljudska prava u Vojsci, ljudska prava u policiji

– u 3.000 primeraka. Takođe je odštampano i građanima podeljeno 2.000 letaka.

Zbog sukcesivnog proširivanja istraživačkog polja i zahvata krajnji rok za završetak Projekta je pomeren na decembar 2002. godine kada su prikupljeni svi rezultati istraživanja i započeta njihova priprema za objavljivanje.

II

Nalazi istraživača razvrstani su u četiri poglavlja. Prvo poglavlje (Načela i polazišta) nudi teorijski i stvarnosni okvir za tematizovanje ljudskih prava u vojsci, te predstavlja uvod u Zbornik. Njime su obuhvaćeni nalazi Vojina Dimitrijevića o ljudskim pravima u Jugoslaviji, te diskusije Ljubomira Krstića o odnosu ratovanja i ljudskih prava i Miroslava Hadžića o teorijsko-metodološkim aspektima istraživanja ljudskih prava u vojsci.

Drugo poglavlje (Ljudska prava u Vojsci Jugoslavije) započinje rezultatima istraživanja javnog mnjenja u interpretaciji Milorada Timotića. Nastavlja se nalazima Jovana Buturovića o dometima sudске zaštite ljudskih prava u JNA i VJ. Potom je Svetlana Stojančić pisala o normativnoj uređenosti ljudskih prava vojnih obveznika u Vojsci Jugoslavije. Ovaj se tematski krug zatvara radom Koste Čavoškog koji je propitao tretman sloboda i prava građana u stanjima državne nužde, referišući pri tom na ratno stanje u SRJ tokom agresije NATO.

O (ne)skladu normativne i stvarne zaštite ljudskih prava u policiji izveštava Budimir Babović u III poglavlju Zbornika (Ljudska prava u policiji). Slede, potom, nalazi Ilone Kiš o zaštiti ljudskih prava u vojskama istočnoevropskih i centralnoazijskih zemalja, te Željka Ivaniša o stanju ljudskih prava u vojsci Ruske Federacije (poglavlje IV: Usporedna iskustva).

Čitalac će lako uočiti brojne razlike između okupljenih tekstova. Oni su nejednaki kako po obimu, tako i po istraživačkim dometima. Stilske razlike su, pak, normalna posledica raznorodnog sastava istraživačkog tima. Naknadno pomeranje roka završetka istraživanja može da, zbog nastalih promena u Srbiji i Crnoj Gori, stvori utisak faktografske zastarelosti. Sve to je priređivača ponukalo da tokom pripreme za objavljivanje primeni labavije kriterijume. Dovoljan razlog za to nađen je u činjenici da je reč o prvom domaćem tematskom zborniku o stanju ljudskih prava u vojsci, a delom i u policiji, danas već državne zajednice Srbije i Crne Gore. Priređivač, stoga, voljno prihvata deo svoje odgovornosti za eventualne slabosti Zbornika koji predstavlja domaćoj i stranoj javnosti.

Beograd, 24. februar 2003.

Miroslav Hadžić

I

NAČELA I POLAZIŠTA

Vojin Dimitrijević

Ljudska prava u Jugoslaviji na kraju 2000. godine

Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) je zvanično stvorena usvajanjem Ustava 27. aprila 1992. Ipak, ona je, kao politički savez rukovodstava republika Srbije i Crne Gore, postojala i pre toga – praktično tokom cele krize u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) i oružanih sukoba na njenoj teritoriji. Pod uticajem raznih dezintegrativnih procesa, SFRJ je i formalno nestala, ostavljajući iza sebe pet novih država: SRJ, Sloveniju, Hrvatsku, Makedoniju i Bosnu i Hercegovinu.

SRJ je jedna od država – sukcesora SFRJ, pa je prema tome obavezuju svi međunarodni ugovori o ljudskim pravima koje je ova ratifikovala. Njih nije bilo malo, ali za vreme trajanja SFRJ nije zabeležen nijedan slučaj da neki sud ili drugi državni organ u SFRJ primeni međunarodni propis u praksi, iako je to po Ustavu bilo moguće.

SFRJ je bila "socijalistička" država, u kojoj je postojala nešto mekša varijanta "realnog socijalizma" – marksizam je bio zvanična državna ideologija, dok je komunistička partija (Savez komunista Jugoslavije) imala monopol u vođenju svih državnih poslova. Podela vlasti nije postojala ni formalno. U takvoj, partijskoj, državi pravo nije moglo da igra bitnu ulogu i bilo je podređeno političkim odlukama partijskog vrha, koji je personalno i funkcionalno bio isprepleten s formalnom državnom strukturom.

Svi ustavi SFRJ (kao i njenih federalnih jedinica) proklamovali su prava ljudi i građana, koja su, međutim, lako mogla biti ograničena zakonima i podzakonskim aktima ili jednostavno zanemarena u praksi. Uz to, ustavi nisu sadržali potpun katalog ljudskih prava, na čije je poštovanje SFRJ bila obavezana ratifikovanim međunarodnim ugovorima. Poslanici u poslednjem sazivu skupštine SFRJ, koji su skoro svi bili i članovi Saveza komunista Jugoslavije, priznali su i sami ovu manjkavost tada važećeg Ustava: Savezno veće skupštine je 16. maja 1990. utvrdilo nacrt ustavnih amandmana, kojima je, između ostalog, trebalo da u Ustav budu unesene garantije nekih do tada neproklamovanih ljudskih prava, kao što su npr. sloboda savesti i veroispovesti, pravo na privatnu svojinu i privatnu sferu, zabrana

diskriminacije na osnovu političkih uverenja i socijalnog porekla, pa čak i zabrana torture!¹ Ipak, do izmena i dopuna Ustava nije došlo, pošto nije bio ispunjen uslov da sve republike podrže amandmane.

SFRJ je ipak uživala glas "slobodnije" države od ideološki joj bliskih "socijalističkih" zemalja. To naročito važi za vreme posle 1948, kada se zbio sukob Komunističke partije Jugoslavije i njenog vođe, Josipa Broza Tita, s međunarodnim vrhom komunističkog pokreta, oličenim u Informativnom birou komunističkih partija (nasledniku Kominterne) i generalnom sekretaru Komunističke partije SSSR, Josifu Staljinu. Tada je režim u Jugoslaviji pokazao čvrstinu u svom otporu celokupnom socijalističkom bloku, ali je vremenom, suočen s izazovom svog legitimiteta, počeo da snižava nivo represije, pa čak i da prihvata neke liberalne reforme.² Liberalizacija se nije odnosila na užu političku sferu, ali su nove mere u oblasti ekonomije i uprave praktično značile napuštanje ideološkog dogmatizma i slabljenje centralne birokratije. Ovo se odražavalo i na ljudska prava. U drugoj polovini sedme decenije ograničena je svemoć političke policije. Građani SFRJ su počeli lakše da dobijaju pasoše, bez potrebe da traže izlazne vize. Ipak, komunistička vlast još nije priznavala pravo na izlazak iz zemlje, na šta je bila obavezna po Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, koji je ratifikovala 1971.

Kao član-osnivač Pokreta nesvrstanosti, grupacije koja je neko vreme igrala važnu ulogu u međunarodnim odnosima, SFRJ je imala veći uticaj u Ujedinjenim nacijama i drugim univerzalnim organizacijama od onoga koji bi joj po veličini i moći pripadao. Njeni odnosi s "kapitalističkim" Zapadom, "socijalističkim" Istokom i "nesvrstanim" Jugom bili su u poslednjim decenijama njenog trajanja dobri, što joj je omogućilo da igra aktivnu diplomatsku ulogu. Jedna od povoljnih posledica za njene državljane bili su sporazumi o ukidanju viza sa skoro svim zemljama sveta.³

Poslednji Ustav SFRJ, onaj od 1974, u skladu sa željom da se favorizuje "radnička klasa", bio je podelio državljane SFRJ na "radne ljude" i "građane", pri čemu je samo prva kategorija mogla da uživa sva proklamovana prava. Sistem socijalističkog samoupravljanja, kome je inače taj Ustav bio posvećen više no bilo čemu drugome, nije oslobodio "radne ljude" u odnosu na partijsku vlast, ali im je dopuštao

---

¹ Nacrt amandmana na Ustav SFRJ, *Skupštinski pregled*, br. 406, Beograd, 21. maj 1990.

² Uz sukob s Kominternom vezan je surov progon simpatizera SSSR i Staljina. Bez ikakvog suđenja hiljade ljudi su upućene na izdržavanje "administrativne mere" internacije na izolovanim ostrvima u Jadranskom moru (među kojima je najpoznatiji Goli Otok).

³ Kada su izbili oružani sukobi u Sloveniji i Hrvatskoj, ova okolnost je mnogim građanima SFRJ olakšala da potraže utočište u inostranstvu.

određeni stepen saodlučivanja na radnom mestu. Nekonformistički iskazi običnih ljudi, čak i prekori pretpostavljenima, nisu po pravilu dovodili do teških posledica i krivičnog gonjenja. Međutim, sistem je strogo vodio računa o delovanju intelektualne elite koju je i ekonomski sputavao državnim vlasništvom nad medijima, izdavačkim i filmskim preduzećima, pozorištima, univerzitetima i naučnim ustanovama. Otpor intelektualaca suzbijan je i policijskim zastrašivanjem i drugim drastičnim sredstvima, kakvo je bilo otpuštanje univerzitetskih nastavnika posle studentskih protesta 1968. godine. "Verbalni delikt", odnosno član Krivičnog zakonika koji je inkriminisao svaku izjavu koja bi mogla da "uznemiri javnost", ukinut je tek 1988. godine.

Sama pomisao na obrazovanje opozicionih stranaka bila je opasna. U obračunu s ljudima koji su pokušavali da se politički organizuju vlast nije birala sredstva: "disidenti" su sve vreme bili hapšeni i kažnjavani. Sloboda nepolitičkog udruživanja bila je skućena, pa čak i formalno zavisna od Komunističke partije, tj. njene transmisije u vidu Narodnog fronta (kasnije Socijalističkog saveza radnog naroda) bez čijeg odobrenja nijedno udruženje građana nije moglo biti registrovano. Izbori su bili prazan ritual. Ustavom od 1974. godine izbori su i pravno izgubili značaj time što su prestali da budu neposredni i zamenjeni su višestepenim "delegatskim" izbornim sistemom.

Opisivanje uzroka krize koja je na isteku devete decenije nastala u SFRJ i dovela do njenog nestanka nije predmet ovog Izveštaja. Čitalac bi ipak trebalo da vodi računa da su pri kraju postojanja ove države, a naročito u oružanim sukobima koji su izbili 1991. godine, osnovna ljudska prava opasno ugrožavali i kršili svi politički akteri, od onih koji su se izdavali za državne organe, pa do raznih kriminalnih grupa koje su svoja dela pokušavale da oplemene tobožnjim ratovanjem za nacionalne interese ili za oslobođenje nekog od jugoslovenskih naroda. Niko od osumnjičenih prekršilaca humanitarnog prava, čija su pravila bila uzorno inkorporisana u Krivični zakon SFRJ i uputstva vojsci za postupanje u oružanim sukobima, do kraja 2000. nije ozbiljno krivično gonjen ni u jednoj državi nastaloj na tlu SFRJ, pa ni u SRJ.

U poslednjem periodu, koji započinje zaoštavanjem političke krize u SFRJ, u Srbiji i Crnoj Gori su odlučujuću političku ulogu imale komunističke partije, odnosno njihovi naslednici: Socijalistička partija Srbije (SPS) u Srbiji i Demokratska partija socijalista (DPS) u Crnoj Gori. Iako su obe stranke poricale vezu s komunističkom prošlašću, i dalje je ostajalo malo ljudi u saveznoj i republičkim vlastima koji nisu bili funkcioneri SKJ pre 1992. godine. Komunistički indoktrinirana Jugoslovenska narodna armija (JNA) takođe je promenila ime u Vojsku Jugoslavije i proglašena je

apolitičnom, ali je sve do 2000. ostala odana vladajućem komunističko-nacionalističkom projektu i nepromenjena u pogledu višeg kadra.

Prvi znaci ozbiljnijeg razilaženja među bivšim komunistima pojavili su se tek 1996. u Crnoj Gori, da bi u idućoj godini doveli do otvorenog rasepa u tamo vladajućoj DPS. Iz sukoba je kao pobednik izašlo reformsko krilo, predvođeno Milom Đukanovićem. Ono je preuzelo vlast u Crnoj Gori i stupilo u koaliciju s crnogorskim opozicionim strankama slične orijentacije. Rasplet unutarpartijskog konflikta u DPS i promena političkih prilika u Crnoj Gori brzo su doveli do sukoba između vlade te federalne jedinice, na jednoj strani, i vlade Srbije i Savezne vlade (koja je do 5. oktobra 2000. još uvek bila pod kontrolom SPS i predsednika SRJ Slobodana Miloševića), na drugoj strani. Zaoštavanje tog sukoba obeležilo je i prvi deo 2000. godine. Međutim, uprkos promenama nastalim u jesen te godine posle saveznih izbora, zahtevi u Crnoj Gori da se raspiše referendum o daljem ostajanju te republike u SRJ ne samo da nisu nestali, nego su se pojačali.

Savezna vlast i vlast u Srbiji bile su do pred kraj 2000. u rukama koalicije triju političkih stranaka: dve od njih (Socijalistička partija Srbije – SPS i Jugoslovenska levica – JUL) nominalno pripadaju levcima, a treća (Srpska radikalna stranka – SRS) izjašnjava se kao krajnja desnica. Saveznik na saveznom nivou bila je crnogorska Socijalistička narodna partija (SNP), nastala od otcepljenih članova DPS. Čak je i predsednik vlade SRJ bio iz redova SNP, iako je ta stranka izgubila izbore u Crnoj Gori.

Najveći obrt od nastanka SRJ – za stvar ljudskih prava i demokratije najvažniji događaj u Srbiji posle Drugog svetskog rata – desio se septembra i oktobra 2000. godine. Iz razloga koji još nisu sasvim jasni, tadašnji predsednik SRJ Slobodan Milošević je juna, putem njemu poslušne većine u Skupštini SRJ i uz energično protivljenje vlasti i vladajućih stranaka u Crnoj Gori, sproveo ozbiljne ustavne promene u Ustavu SRJ i neočekivano za 24. septembar raspisao izbore na saveznom nivou. Najvažniji ustavni amandmani ticali su se neposrednog izbora predsednika SRJ i poslanika u Veću republika (Gornjem domu) saveznog parlamenta.

Kao najozbiljniji protivnik Slobodana Miloševića i stranaka koje su ga podržavale istupila je koalicija od 18 srpskih stranaka pod nazivom Demokratska opozicija Srbije (DOS). Njen kandidat za predsednika SRJ, koji je dao i ime celoj predizbornoj koaliciji, bio je dr Vojislav Koštunica, predsednik Demokratske stranke Srbije (DSS). Izbore su bojkotovale vladajuće stranke u Crnoj Gori (od prethodnih izbora poznate kao koalicija “Da živimo bolje”), a na neizlazak na izbore pozvale su i crnogorske vlasti, objašnjavajući svoj stav

nelegitimnošću ustavnih promena izvedenih bez učešća zakonitih predstavnika Crne Gore. Odziv birača u Crnoj Gori bio je stoga nizak.

Bojkot u Crnoj Gori nije bitno uticao na rezultate predsedničkih izbora zbog malog udela crnogorskih birača u ukupnom biračkom telu. Kao što su uporno predviđali istraživači javnog mnjenja, kandidat DOS je pobedio svog najvažnijeg protivnika, samog Slobodana Miloševića. Iznenadjenje je bilo što je Koštunica tu pobjedu izvojevao još u prvom izbornom krugu. Međutim, mali odziv crnogorskih birača doveo je dotle da su poslanici koji zastupaju Crnu Goru u Skupštini SRJ postali skoro isključivo kandidati Miloševiću bliske SNP i njoj srodnih malih crnogorskih partija.

Ishodom predsedničkih izbora od 24. septembra teške neizvesnosti nisu otklonjene. Naime, dok je rezultat bio predvidljiv, nije bilo sigurno da li će Milošević i njegove strukture biti spremni da predaju vlast dobitniku. Naravno, one su pružile žilav otpor, koristeći, kao i u ranijim sličnim prilikama, sva raspoloživa sredstva. Pored agresivne propagande putem režimskih medija, prepune pretnji i uvreda, na delu su opet bile korumpirane izborne komisije i nesamostalni sudovi koji su na svaki način hteli da falsifikuju izborne rezultate i da ponove, pa konačno i da ponište izbore.

Postizborna manipulacija pojačala je opšte nezadovoljstvo stanjem u zemlji, koje se dramatično izrazilo generalnim štrajkom i masovnim demonstracijama u Srbiji. Njihov je vrhunac bio 5. oktobra kada su demonstranti preplavili Beograd i zauzeli zgrade Savezne skupštine i Radio-televizije Srbije. Posle početne intervencije, policija i vojska odustale su od nasilja prema građanima, pa je Milošević konačno morao da prizna poraz.

Istovremeno, održani su i izbori za lokalne vlasti u Srbiji, gde je ranija opozicija ojačala svoj povoljan položaj. Pored kontrole nad većim brojem mesta, promena se odnosi i na to što je Srpski pokret obnove (SPO) ostao van DOS i sam izašao na lokalne (kao uostalom i na predsedničke) izbore, gde je pretrpeo težak poraz. Na talasu opšte pobjede DOS, njegovi funkcioneri došli su na čelo opština i tamo gde je bivša koalicija još zadržala većinu.

Vojislav Kuštunica je tako postao nesporni šef države, ali je DOS u saveznom parlamentu morala da ulazi u nagodbe s crnogorskom SNP. U saveznoj vladi prepustila joj je neke resore, uključujući i mesto premijera.

S obzirom na podelu nadležnosti između savezne države i republika, pobjeda DOS i izmena celog političkog sistema nisu bile potpune bez promena u Srbiji. One su delimično počele privremenom nagodbom između starih i novih snaga, oličenom u prelaznoj vladi sastavljenoj od pripadnika DOS, SPS i Srpskog pokreta obnove (SPO), ranije opozicione partije koja je ostala van DOS i doživela nedvosmisleni izborni poraz. Vlada ovakve vrste nije mogla mnogo da

postigne, pa se za prave promene čekalo na izbore za Skupštinu Srbije, koji su održani 23. decembra 2000. i doveli do visoke pobeđe DOS (176 mesta od mogućih 250 u Skupštini Srbije). Do kraja 2000. nova Skupština Srbije nije se mogla konstituisati zbog uzastopnih žalbi jedne od članica poražene vladajuće koalicije, SRS. Ove su žalbe početkom 2001. odbijene, pa je obrazovanje Vlade Republike Srbije postalo moguće.

Većina političkih stranaka u SRJ na rečima su pobornice ljudskih prava, ali su od početka sukoba u SFRJ opterećene potrebom da se nacionalno-patriotski predstave i legitimišu. Zato su za njih od prvenstvene važnosti kolektivna prava srpskog naroda, čije je ostvarenje navodno preduslov za uživanje individualnih prava. Isto se odnosi i na političke stranke etničkih manjina, čija je glavna tema pravo na samoopredeljenje, koje treba da dovede do nezavisnosti (Albanci) ili do obimne autonomije, teritorijalne ili personalne (druge manjinske stranke). Kao i u drugim evropskim zemljama u tranziciji, i u SRJ je očigledna nesposobnost većine političkih stranaka da u svoje redove privuku pripadnike različitih etničkih grupa, većinskih i manjinskih. To predstavlja svojevrsno osiromašenje političkog života.

SRJ je ostala etnički nehomogena zemlja. Prema rezultatima poslednjeg popisa (1991) SRJ ima 10.394.026 stanovnika, od kojih su 7.023.814 Srbi i Crnogorci (67,5%), a ostali Albanci, Mađari, Muslimani, Romi, Slovaci i pripadnici drugih etničkih grupa. Preovlađujuća zvanična srpsko-crnogorska nacionalistička retorika odbija od vlasti trećinu stanovnika i slabi njihovu građansku lojalnost, što, sa svoje strane, doprinosi stvaranju začaranog kruga nepoverenja.

Poštovanje ljudskih prava, naročito ekonomskih i socijalnih, ugroženo je i teškom ekonomskom situacijom. Takoreći odmah po svom proglašenju, SRJ se našla pod udarom sankcija Ujedinjenih nacija, proglašeni zbog učešća organa SRJ u ratu u Bosni i Hercegovini. Sankcije su, zajedno s ratovima, doprinele kriminalizaciji jugoslovenskog društva.

Nove vlasti nisu za kratko vreme mogle mnogo i nedvosmisleno da promene stanje u oblasti ljudskih prava. Zakonodavne promene su otežane zbog odnosa snaga u Saveznom parlamentu i neobavljenih izbora za Skupštinu Srbije. Napredak je ipak postignut jednostavnim ignorisanjem najgorih zakona, čemu je doprinela i dugo očekivana reaktivacija ustavnog sudstva, pa su iz zakona konačno počele da se brišu neke neustavne odredbe.⁴

Najupadljiviji napredak desio se na međunarodnom planu. SRJ je napustila neplodno insistiranje na međunarodnom kontinuitetu sa SFRJ i primljena je u članstvo Ujedinjenih nacija i nekih njihovih

⁴ Vidi npr. Odluku o ocenjivanju ustavnosti odredaba člana 191, stav 2, tačka 3 i 4; člana 196; člana 210, stav 1 i člana 417, stav 2 Zakona o krivičnom postupku, *Sl. list SRJ*, br. 71/2000.

specijalizovanih ustanova. Ona se vratila i u Organizaciju za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS). Zahtev koji je SRJ podnela za uclanjenje u Savet Evrope ozbiljno se razmatra, a jugoslovenski parlamentarci su ponovo stalni gosti Parlamentarne skupštine te organizacije.

Ljubomir Krstić

Ratovanje i ljudska prava

Uvodne napomene

Možda zvuči nelogično govoriti o ljudskim pravima u društvenom procesu kao što je ratovanje. Najveći vojni mislilac modernog doba Karl von Klauzevic smatrao je rat aktom uzajamnog uništavanja ljudi – "als einen Akt gegenseitigen Vernichtung".⁵ Kao takav on, sam po sebi, nije ništa ljudsko – "denn der Krieg ist selbst nichts Menschenfreundliches".⁶ Ako je to tako, onda se postavlja pitanje o kakvim ljudskim pravima može biti reči u ratu i ratovanju.

Priznavanje i uvažavanje ljudskih prava i osnovnih sloboda u celini moguće je samo onda kada je rat isključen iz odnosa među ljudima i narodima. I pored značajnih antiratnih nastojanja humanističkih mislilaca i delatnika širom naše planete, rat je još uvek realnost našeg doba. Uprkos toj činjenici, moguće je, a i nužno govoriti o poštovanju osnovnih ljudskih prava u procesu ratovanja. To su pravo na život, pravo da niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili svirepim, nečovečnim ili ponižavajućim postupcima i kaznama u slučaju da padne u ruke neprijatelja, pravo na ličnu imovinu, te pravo civila i etničke ili verske grupe da u slučaju vojne okupacije ostanu na geografskom prostoru koji nastanjuju, tj. pravo da ne budu proterivani unutar i sa teritorije države čiji su državljani.

Osnovna teza ovoga rada je da bez uvažavanja tih prava nema ni rata, ni vojne delatnosti u njemu. Ona su, naime, njihov bitan konstitutivni deo. Drugim rečima, tamo gde se i onda kada se ta prava ne poštuju, oružane aktivnosti imaju submilitarna obeležja, te kao takva izlaze iz pojmovnog određenja ratovanja. Teorijsko ishodište te teze je misaoni sistem Klauzevica, tj. njegove dijagnostičke i heurističke vrednosti.

---

⁵ Carl von Clausewitz: *Vom Kriege*, Verlag Ministeriums für Nationale Verteidigung, Berlin, 1957, str. 207

⁶ *Ibidem*, str. 371. U daljem tekstu biće korišćen original ovoga dela i njegov srpski prevod. Stranice na kojima se nalaze navodi iz originala biće naznačene u zagradama, a iz srpskog prevoda bez njih.

Da bismo došli do valjanih saznanja o ratu i imanentnom poštovanju ljudskih prava i njihovom derogiranju u različitom stepenu, nužno je da se vratimo Klauzevicu kao nespornom autoritetu u domenu vojne filozofije i nauke. On će nam pomoći da odgovorimo na pitanje šta su rat i ratovanje,⁷ te koji je oružani aktivitet militarani, a koji submilitaran. Koristeći se tim odgovorom, moći ćemo da identifikujemo oblike, subjekte i determinante oružanog delanja, u istorijskom toku i u savremenosti, kojim se negiraju osnovna ljudska prava. Zato, natrag Klauzevicu!

Rat, ratovanje i čovečnost

Rat: od koncepta ka realnosti

U prvoj glavi prve knjige *O ratu* Klauzevic daje dve definicije rata. Prva je konceptualna, metodološko-instrumentalna, a druga dijagnostička. Ceo jedan radni vek bio je potreban da se pomoću prve dođe do druge. Pri samom kraju života Klauzeviceva misao je uznapredovala i, po rečima R. Arona,⁸ novi horizonti su se otvorili pred ovim misliocem. Tek tada on otkriva razliku između koncepta i realnosti, te apsolutnog i realnog rata.

U apstraktnom, idealno-tipskom smislu rat je "akt sile, da protivnika prinudimo na potčinjavanje našoj volji. Sila se služi pronalascima veština i nauka da bi se suprotstavila sili". "Sila tj. fizička sila... jeste, dakle, sredstvo; a neprijatelju nametnuti svoju volju, to je svrha (der Zweck). Da bismo ovaj cilj sigurno postigli, moramo neprijatelja onesposobiti za otpor (den Feind wehrlos machen), to je, kao pojam, pravi cilj (das Ziel) ratovanja."⁹

Realni rat je za Klauzevica "čudnovato trojstvo sastavljeno iz prvobitne silovitosti svoga elementa, mržnje i neprijateljstva, koje treba smatrati slepim prirodnim nagonom, zatim iz igre verovatnoće i slučajnosti, koja ga pretvara u slobodnu delatnost duha i, najzad, iz podređene prirode političkog instrumenta, zbog čega pripada samo razumu".¹⁰

---

⁷ Gallie, B.W. samo u prvoj glavi prve knjige *O ratu* otkriva deset Klauzevicih definicija rata. Po mom mišljenju to nisu definicije rata, već isključivo njegovih pojedinih obeležja. Videti Gallie, B. W: *Philosophers of Peace and War (Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy)*, London, Cambridge Univ. Press, 1979, p. 37-65

⁸ Aron Raymond: *Penser la guerre, Clausewitz*, I, L'age European, Paris, Gallimard, 1976, p. 9

⁹ Klauzevic: *O ratu*, Beograd, Vojno delo, 1951, str. 41 (17)

¹⁰ *Ibidem*, str. 55

Ideja da države koriste nasilje u odnosu na druge države da bi im nametnule svoju volju nije originalna. Nju su pre Klauzevica zastupali Hobs, Monteskje, Ruso i Hegel. Ono što je kod Klauzevica originalno jeste povezivanje akta nasilja i volje i njihovo uključivanje u jedinstven konceptualni sistem različitih vrsta oružanih sukoba širih razmera – od rata do uništenja, na jednoj, i od rata do oružanog osmatranja, na drugoj strani ("Von dem Vernichtungskriege", "bis zur bewaffneten Beobachtung").¹¹ Osnovu tog konceptualnog sistema predstavlja ova druga definicija rata. Ona sadrži tri komponente svojstvene svakom realnom ratu. To su odnosi zaraćenih strana (silovitost, mržnja, neprijateljstvo), obeležja samog ratnog ambijenta (verovatnoća, slučajnost i slobodna delatnost duha) i politika. Najznačajnija je politika (razum), dok su prve dve pod njenom kontrolom. Da bismo došli do celovitog Klauzevicevog shvatanja rata, bilo bi nužno u definiciju uključiti i parcijalne analize kojima njegovo delo obiluje. Ta interpolacija, međutim, prevazilazi predmet ovoga rada, te se, stoga, njom nećemo baviti. Usmerićemo našu pažnju samo na ona obeležja tako definisanog rata koja su relevantna za sagledavanje međusobnih odnosa suprotstavljenih borbenih učesnika sa stanovišta uvažavanja ili negacije osnovnih ljudskih prava. Ta definicija biće, dakle, okosnica našeg istraživanja.

Reciprocitet oružane aktivnosti

Borba predstavlja samu suštinu rata. Za razliku od drugih vidova borbe, rat se vodi smrtonosnim sredstvima, oružjem. Takve efekte ona postižu svojim udarnim, vatrenim, mobilnim i zaštitnim funkcijama. Istorijski razvoj oružja kretao se od monofunkcionalnih ka polifunkcionalnim. Danas su to sistemi oružja. Rat je "sukob velikih interesa, koji se rešavaju krvlju, i samo se po tome razlikuje od drugih sukoba".¹² To ga odvaja, na primer, od ekonomske konkurencije, sportskih borbi, te političke i religijske propagande.

Međutim, korišćenje fizičke sile, odnosno oružja, ne odvaja rat dovoljno od drugih vrsta borbe. U nekim vidovima sportske borbe (streljaštvo, mačevanje, lov i ribolov), u rudarstvu, u minerstvu i u nekim drugim oblicima borbe protiv prirode u upotrebi su oružje i eksplozivne naprave, ali niko razuman ovakva postupanja ne podvodi pod pojam rata. Za razliku od njih, rat pretpostavlja postojanje aktivnog neprijatelja koji potpuno svesno nastoji da ostvari destruktivan cilj. Određenije, on implicira reciprocitet destruktivne aktivnosti. "Rat nije dejstvo žive sile protiv neke mrtve mase, jer potpuna pasivnost ne bi bila nikakvo ratovanje, već je on uvek sudar dveju živih sila, i ono što

---

¹¹ Clausewitz, *ibidem*, str. (26)

¹² Klauzevic, *ibidem*, str. 113

smo kazali o krajnjem cilju ratnog akta mora da važi za oba protivnika. Ovde je, dakle, opet uzajamni uticaj. Dokle god neprijatelja nisam savladao, moram se bojati da će on mene savladati, nisam, dakle, više gospodar samoga sebe, jer i on meni nameće svoju volju kao i ja njemu".¹³

Ratovanje nije oružano delovanje na mrtvu materiju, niti na živi objekat koji se pasivno predaje. Ono je "delovanje na živi objekat koji reagira".¹⁴ To je "stalni uzajamni uticaj (Wechselwirkung) suprotnih radnji". Rat je "uzajamno uništavanje".¹⁵

Neprijatelj, mržnja i uništenje

Ratovanje je sistematska, svrsishodna, masovna i organizovana¹⁶ primena smrtonosne sile jedne države protiv ljudi, imovine, resursa i morala druge. Međudržavni karakter ratovanja ne dovodi u pitanje postojanje i aktivnost, manje ili više brojnih, paravojnih formacija. Jer, one su ili instrumenti postojećih ili začeci novih država (država in statu nascendi).

Strane u tom odnosu (borbi) su neprijatelji. Od suštinske je važnosti (naučne, političke i etičke) što preciznije definisati neprijatelja. Ko je neprijatelj u ratu? Prema kome treba usmeriti smrtonosnu silu da bi neprijatelj bio uništen?

Posmatrano sa vojnog stanovišta, neprijatelj je samo "ona oružana snaga koja nam se suprotstavlja – der Gegner im einzelnen Gefecht aber ist die Streitkraft, welche uns entgegensteht".¹⁷ Jer, cilj rata je savladavanje neprijatelja, "a uništenje neprijateljskih oružanih snaga sredstvo".¹⁸

Dakle, iz prirode rata i ratovanja proističe da pod pojmom neprijatelja možemo podrazumevati samo one društvene grupe, odnosno njihove pripadnike koji recipročnom upotrebom oružja, ili nekom drugom delatnošću (obaveštajnom, kontraobaveštajnom, logističkom i sl.) u njenoj funkciji, teže da ostvare destruktivan cilj. Na toj osnovi nužno je razlikovati one pripadnike ratujuće države koji čine njene oružane snage od onih koji ne poseduju oružje i nemaju neprijateljske namere, te koji, stoga, nisu neprijatelji. U okviru oružanih snaga treba,

---

¹³ *Ibidem*, str. 43

¹⁴ *Ibidem*, str. 113

¹⁵ *Ibidem*, str. 193

¹⁶ Gaston Butul smatra organizovanost bitnim obeležjem rata. Videti G. Bouthoul: *Traite de Polemologie (sociologie des guerres)*, Paris, Payot, 1970. Prema njegovom mišljenju "rat je oružana i krvava borba između organizovanih grupa", p. 35

¹⁷ Klauzevic, *ibidem*, str. 186 (222)

¹⁸ *Ibidem*, str. 456

takođe, razlikovati efektivne borce od njihovih bolesnih, iznemoglih, teško ranjenih i zarobljenih pripadnika. Ovi poslednji, kao i civili po defmiciji nisu neprijatelji, jer nisu naoružani i ne teže destruktivnom cilju.

Važno je istaći da pripadnici suprotstavljenih oružanih snaga u ratu nisu lični, privatni, već službeni neprijatelji. Oni se, obično, i ne poznaju i nisu jedni drugima učinili nikakvo zlo. Stari Rimljani su dobro uočili ovu razliku. Za njih je hostis službeni, državni neprijatelj, a inimicus privatni ili lični neprijatelj.

Militarno neprijateljstvo implicira uzajamnu mržnju oružanih snaga u procesu ratovanja. Pre svega, to je "racionalna, reaktivna mržnja". Ona je reakcija boraca na pretnju njihovim vlastitim životima ili životima njima bliskih osoba. Impuls da u ratu ubijamo druge proizlazi iz straha da oni ne ubiju nas. "Pretpostavka ove mržnje je poštovanje života. Stoga racionalna mržnja ima važnu odbrambenu biološku funkciju, ona je delotvoran ekvivalent akciji koja služi zaštiti života, ona nastaje kao reakcija na životne pretnje i ona prestaje postojati kad je pretnja uklonjena. Ona nije suprotnost, nego saputnik težnje za životom."¹⁹

Psihološka istraživanja nam kazuju da, čak i onda kada je cela nacija uključena u ofanzivne i defanzivne napore u ratu, malo građana oseća ličnu mržnju prema neprijatelju. Studije ponašanja vojnika u borbi pokazuju da oni obično manje osećaju mržnju i agresivnost, nego strah, nostalgiju za domom i dosadu. "Malo građana u jednoj agresivnoj naciji zaista se oseća agresivnim."²⁰

Racionalnu, reaktivnu mržnju treba razlikovati od iracionalne i patološke. Ova druga nije nikakva reakcija na realnu pretnju koja dolazi spolja. To je relativno trajna sposobnost da se mrzi neprijateljsko lice ili društvena grupa. Ona je produkt socijalizacije.

Iracionalna mržnja nema nikakvo prirodno ishodište. Ona se stvara, tačnije, nju stvaraju. U pripremama za nasilje širih razmera i u njegovoj primeni ona biva aktuelizovana pomoću realne pretnje koja pobuđuje reaktivnu, racionalnu mržnju. Na taj način patološka mržnja se ispoljava kao racionalizovana reaktivna mržnja. To je osnova svih manipulativnih tehnika uključivanja ljudi i naroda u međusobno uništavanje.

Reciprocitet nasilja, neprijateljstvo i mržnja svojstveni ratovanju vode međusobnom uništavanju suprotstavljenih borbenih učesnika. Rat nije ništa drugo do uzajamno uništavanje – "Da der Kriege nichts

---

¹⁹ Fromm Erich, *Čovjek za sebe*, Zagreb, Naprijed, 1984, str. 191-192

²⁰ Allport W. Gordon: *The Role of Expectancy*, u: *War (Studies from psychology, sociology and anthropology)*, edited by Bramson L. and W. G. Goethals, New York / London, 1964, p. 178

ist als gegenseitige Vernichtung".²¹ Ko i šta biva uništavano? Odnosno, kako Klauzevic objašnjava sadržaj pojma uništenje?

Klauzevic je u određenju ovog pojma pruski precizan. Cilj rata je potpuno savladavanje neprijatelja (das Niederwerfen des Gegners), odnosno njegovo bacanje na kolena, na zemlju, njegovo rušenje ili obaranje, a uništenje njegovih oružanih snaga - "Vernichtung der feindlichen Streitkräfte"²² – sredstvo. U skladu s tim, cilj boja je uništenje neprijatelja ili, bolje, uništenje njegove bojne sposobnosti (seiner Streitfahkeit).²³ Prema tome, uništenje se isključivo odnosi na oružane snage. Ono se, dakle, ne odnosi na civilnu populaciju i objekte osvojenih geografskih prostora, a nikako na eksterminaciju celih naroda. Naglasimo da taj pojam i termin Klauzevic vezuje jedino za oružane snage neprijatelja. Uništenje tih snaga za njega je rešenje sukoba. Tada pobednik diktira uslove mira. Nijedan deo njegovih razmatranja o ratu, čak ni onih koji se najviše približavaju njegovom apsolutnom obliku, međutim, ne implicira shvatanje da uništenje oružanih snaga znači masakriranje ili uništenje neprijateljskih vojnika u fizičkom smislu. Jer, za njega ratna veština nije veština ubijanja, već veština postizanja pobeđe. Stoga, uništenje nikako ne možemo meriti brojem mrtvih i ranjenih, već stepenom smanjenja borbenih sposobnosti neprijateljskih oružanih snaga. Njegov smisao je dovođenje tih snaga do onog stepena nesposobnosti (wherlos machen) koji im onemogućava da nastave borbu. Približavanje realnog rata apsolutnom ratu ne znači, dakle, kriminalizaciju rata.

Veština komandovanja trupama ne sastoji se prevashodno u insistiranju na boju ili bici, koliko u stvaranju povoljne taktičke situacije za sopstvene snage. Ako ta situacija ne dovede do očekivanog ishoda, tek tada se vojni ciljevi ostvaruju bojem ili bitkom.

Neizvesnost, slučajnost i slobodna aktivnost duha

Težnja da neprijatelj bude uništen nameće potrebu stalnog odmeravanja sopstvenih i protivničkih snaga. Međutim, to isto čini i neprijatelj. Obe strane nastoje da procene namere, planove i postupke druge strane i da na osnovu te procene odrede svoje. Od prvorazredne su važnosti kvalitet i brzina reakcije na ponašanje neprijatelja. Iz toga proističe ogroman značaj obaveštavanja o neprijatelju, njegovim snagama, sredstvima, rasporedu i namerama. Ono je osnova procene sopstvenih snaga, mogućnosti i postupaka, odnosno efektivnog vojnog delovanja.

---

²¹ Clausewitz, *ibidem*, p. (235)

²² *Ibidem*, p. (628)

²³ *Ibidem*, p. (46)

Potreba uzbunjivanja i identifikacije ciljeva u naše doba dovela je do razvoja takvih informacionih sistema i sistema za vazdušno, kosmičko i elektronsko izvidanje (bespilotne letelice, AWACS-i, sateliti, obaveštajna komponenta C 3 I sistema i dr.) na koje Klauzevic nije mogao ni pomisliti. Pored toga, stare, moglo bi se reći i prastare, metode prikupljanja podataka nisu napuštene, već su usavršene upotrebom modernih tehničkih sredstava.

Uprkos tom velikom napretku, saznanja do kojih se dolazi novim sredstvima i metodama obaveštavanja nisu u potpunosti ili nisu u dovoljnoj meri pouzdana. Jer, neprijatelji u najstrožoj tajnosti čuvaju podatke o svojoj jačini, namerama i planovima. Rigoroznim merama sprečavaju prikupljanje tih podataka ili se, pak, služe raznim obmanama, dajući lažne podatke kojima svoje neprijatelje navode na pogrešne procene, mere i postupke.

S druge strane, neka od obeležja učesnika u borbi nisu merljiva u zadovoljavajućoj meri. To se, pre svega, odnosi na njihova moralna i uopšte duhovna obeležja. A ona su, *ceteris paribus*, presudna za tokove i ishod borbe kao celine.

Obe strane u sukobu teže pobedi. Da nije tako, do borbe ne bi ni došlo. Ukoliko isključimo nelogične srazmere u jačini suprotstavljenih snaga, ishod borbe nije u potpunosti predvidiv. On se, naime, nikada u potpunosti ne poklapa sa planovima borbenih učesnika. Uvek je u pitanju nešto treće. Može se čak desiti da pobednik pretrpi veće gubitke, nego pobeđeni. Moguće je, u nekim slučajevima, relativno visokim stepenom verovatnoće predvideti ishod boja ili bitke, kao i približne ljudske gubitke u njima. A koji će to konkretni ljudi biti, to niko ne može predvideti.

Ograničenja i prepreke u međusobnom spoznavanju neprijatelja vode brzim i najčešće neočekivanim promenama situacije na bojištu i vojištu. A sve to se prelama kroz individualnu prizmu (svest i osećanja) boraca. Stoga, posmatrano sa njihovog stanovišta, (a što je bitno za borbene procese), borbu karakterišu neizvesnost, slučajnost, sreća i nesreća. Tehnokratski bezdušno bilo bi tvrditi suprotno kada se radi o ljudskim životima i sudbinama. Sve navedeno potvrđuje izuzetnu naučnu vrednost Klauzeviceve misli, i to danas, 170 godina posle njegove smrti. U proceni neprijatelja, prema njegovom mišljenju, veličina raspoloživih snaga mogla bi biti određena, pošto se ona "mada ne sasvim, zasniva na brojkama, ali jačina volje može se odrediti s mnogo manje tačnosti, a oceniti samo približno po jačini pobuda".²⁴ Vojna borbena delatnost ima posla sa živim i moralnim snagama, te ona, stoga, nikada ne može postići ono apsolutno i određeno. "Vidimo, dakle, jasno", smatra Klauzevic, "da apsolutno, tzv. matematičko, u proračunima ratne veštine uopšte ne nalazi nigde čvrste osnove i od-

---

²⁴ Klauzevic, *ibidem*, str. 52

mah u početku nailazi igra mogućnosti, verovatnoće, sreće i nesreće, igra koja se provlači kroz sve velike i male niti ratnog tkiva i čini da je, od svih grana ljudske delatnosti, rat najbliži kartanju".²⁵

Takav ratni ambijent predstavlja vrlo širok prostor za ispoljavanje slobodne delatnosti duha (*freie Seelentätigkeit*) vojnih komandanata i njihovih vojski. Ratna veština se sastoji od velikog broja kombinacija snagama, sredstvima i principima borbenog delovanja u vremenu i prostoru. U njoj se pokazuje koliko je svet mogućnosti bogatiji od sveta stvarnosti.

U najstarijem poznatom spisu o ratnoj veštini zapisano je:

"Muzičkih nota je samo pet, ali su melodije koje one čine toliko brojne da ih čovek ne može sve čuti.

Osnovnih boja je samo pet, ali je njihovih kombinacija toliko da ih čovek ne može sve ni zamisliti.

Ukusa ima samo pet, ali su njihove mešavine toliko različile da ih čovek ne može sve okusiti.

U boju postoje samo normalne i vanredne snage, ali su njihove kombinacije neograničene, niko ih sve ne može shvatiti."²⁶

Politika i ratovanje (tradicionalnost i modernost Klauzevica)

Treća komponenta rata za Klauzevica je politika. Njen značaj u nastanku i karakterizaciji toga fenomena je prvorazredan. Stoga je nužno obratiti pažnju na to šta Klauzevic uključuje u njen pojam. To je potrebno učiniti utoliko pre što je njegovo delo *O ratu* pisano pre skoro dva veka. Od tada, pa do danas sadržaj pojma politike se menjao, kao što je to bio slučaj tokom cele istorije (podsetimo se samo na Aristotelovo shvatanje politike). Zablude, jednostranosti, pa i falsifikati nastaju upravo onda kada se Klauzevicevo učenje ne tumači njegovim, već savremenim shvatanjem pojma politike. Njihove posledice, naučne, političke i etičke, vode još većim jednostranostima i zabludama. Jedna od zabluda je, na primer, tvrdnja da se Klauzevic bavi ratom van bilo kakvog moralnog i etičkog konteksta, a to ne odgovara istini. No, vratimo se njegovom poimanju politike.

Klauzevic razlikuje subjektivnu i objektivnu stranu politike. Postoji, međutim, značajna razlika između njegovog i današnjeg shvatanja tih pojava.

U prvom slučaju on govori o "političkoj nameri" i "političkim motivima", tj. o svesnoj akciji subjekata političkog delovanja. Kada je reč o međudržavnim odnosima "politiku ovde možemo posmatrati samo

---

²⁵ *Ibidem*

²⁶ Sun Cu Vu: *Veština ratovanja*, Beograd, "Vojno delo", 1952, str. 32

kao predstavnicu svih interesa celoga društva",²⁷ odnosno kao njihovog upravljača prema drugim državama. Ona je "inteligencija personifikovane države".²⁸ Vrednujući ovu "inteligenciju", on govori o "ispravnoj", "neispravnoj", odnosno "pogrešnoj"²⁹ politici. Subjektivna politika definiše cilj rata. Prvi je politički cilj (der politische Zweck), a drugi vojni cilj (das Ziel). Vojni cilj potčinjen je političkom.

U drugom slučaju Klauzevic piše o "političkom stanju", tj. objektivnoj realnosti političkih odnosa. To "političko stanje" (objektivna politika) određuje tip rata, odnosno istorijsku različitost ratova.

Obuhvat objektivne politike kod Klauzevica je širi nego u savremenom shvatanju pojma politics. On uključuje niz sadržaja, odnosno društvenih pojava koje danas ne kvalifikujemo kao političke ili, pak, samo kao političke (na primer, "sopstvena moć, moć protivnika", "karakterističnosti naroda i vlada"). Stoga bi za njegovo shvatanje objektivne politike bila bolja oznaka "društvena stanja i odnosi" – "die gesellschaftliche Zustände und Verhältnisse".³⁰ Rat zato ne situira u oblast veština i nauka, već u "oblast društvenog života".³¹

U vreme kada je zapečatio manuskript "O ratu" još nije došlo do rastakanja jedinstvene slike sveta i pozitivističkog razaranja političke nauke. Iz nje još nisu bile izdvojene brojne društvene nauke, pa ni sociologija kao najopštija od njih. Pri samom kraju Klauzevicevog života Ogist Kont određuje svoje učenje kao "politique positive". Dve decenije posle smrti slavnog Prusa o politici se još govori kao o "princesse de toutes les sciences".

Klauzeviceva misao formirana je na izmaku tradicionalnog i na početku konstituisanja modernog značenja politike. U Aristotelovo doba pojam politike se odnosio na način zajedničkog života ljudi. Njegovo bitno obeležje je težnja ka plemenitom i pravednom. Vladavina je definisana svojom vezanošću za pravednu delatnost koja služi opštem dobru. Mogućnost moralnog usavršavanja treba da bude vrhovni zakon državnog ustrojstva. U antičko doba države razlikujemo prema specifičnim moralnim osobinama, posebno prema osobini dobra i zla.

---

²⁷ Klauzevic, *ibidem*, str. 523

²⁸ *Ibidem*, str. 54

²⁹ *Ibidem*, str. 524, 525

³⁰ *Ibidem*, str. 445 (610). I Žominijevo shvatanje politike (1837. godine) je znatno šire od današnjeg. Za njega su ratna politika i vojna politika oblasti (delovi) ratne veštine. Pored sastojaka koji u naše doba sadrže te politike, u njemu uočavamo obilje elemenata psihološke, ekonomske, sociološke, geografske, statističke i druge (nepolitičke) prirode. Videti: Žomini, *Pregled ratne veštine*, Beograd, Vojno delo, 1952, str. 39-84

³¹ Klauzevic, *ibidem*, str. 113

U moderno doba sveobuhvatna kategorija politike je definitivno rastočena na niz posebnih oblasti i nauka (proces je okončan krajem 19. veka). Politika, u tom kontekstu, nije podređena zahtevu za pravednu delatnost. Izolovana je od etike i podvrgnuta autonomnim zakonima državnog razloga. Politika postaje tehnika sticanja i očuvanja vlasti za proizvoljno postavljene svrhe. Političko delovanje nije više određeno ciljem, jer to mogu biti bilo koji i bilo kakvi ciljevi, već sredstvom, vlašću kao mogućnošću da se određuje ponašanje drugih ljudi. Politika više nije shvaćena kao umni poredak zajedničkog života ljudi, već kao težnja ka učešću u vlasti ili ka uticaju na podjelu vlasti, bilo među državama ili u državi između ljudskih grupa koje ona obuhvata (Veber).

Klauzeviceva misao ima obeležja kako tradicionalnog, tako i modernog poimanja politike. "Moderan" je u shvatanju rata kao produžetka politike kojim bi neprijatelj bio potčinjen našoj volji, odnosno shvatanju politike kao težnje da se utiče na ponašanje drugih ljudi i naroda. "Tradicionalan" je u shvatanju obuhvata objektivne politike. Ali, to nije najvažnija karakteristika njegovog "tradicionalizma". Za nas, najznačajnija je karakteristika da je on u svom poimanju subjektivne politike zadržao etičku sadržinu. U tom smislu je vrlo određen. Za Klauzevica "politika u sebi sjedinjuje i izjednačuje sve interese unutrašnje uprave, pa i *interese čovečnosti* (podvukao autor) i svega ostalog što bi filozofski razum mogao da izrazi".³² Svoju nameru da se posebno pozabavi etičkim aspektom ratovanja, on je istakao u jednom tekstu pronađenom u njegovoj zaostavštini. U njemu izražava želju da rat zahvati s političkog i čovečanskog gledišta ("die politische und menschenliche Seite des Krieges").³³ Posmatrajući realni oružani aktivitet svog doba, on s gnušanjem govori o okrutnostima francuskog revolucionarnog režima prema pobunjenim Vandejcima (1792. godine), koji ne vodi računa o ljudskom dostojanstvu i bilo čemu ljudskom.³⁴ Ovakvim shvatanjem politike Klauzevic objašnjava genezu i obeležja rata.

Rat civilizovanih naroda "proizlazi uvek iz nekog političkog stanja (von einem politische Zustande) i izaziva ga samo politički motiv (ein politisches Motiv)".³⁵ Politika je "majka rata", ona je "pamet" (sie ist Intelligenz), "a rat samo instrument, a ne obratno..."³⁶ Zbog podređene prirode političkog instrumenta, rat pripada razumu (verstand). Onaj ko hoće da ratuje, treba da se drži načela da u ratu

³² *Ibidem*, str. 523

³³ *Ibidem*, str. (8)

³⁴ Clausewitz: Bekenntnisse, 1812, navedeno prema: Aron Raymond, *Penser la guerre, Clausewitz*, II, L'age planetaire, Paris, Gallimard, 1976, p. 129

³⁵ Klauzevic, *ibidem*, str. 53 (33)

³⁶ *Ibidem*, str. 523

upotrebi "samo one snage i da postavi samo takav cilj, koji su upravo dovoljni za postizanje njegove političke svrhe". U protivnom, "sredstvo bi izgubilo svaku srazmeru prema svrsi".³⁷ Rat nije ništa drugo do "državna politika produžena drugim sredstvima (der Krieg nichts ist als die fortgesetzte Staatspolitik mit anderen Mitteln)".³⁸ On je "samo deo političkih odnosa, dakle, nikako nešto samostalno".³⁹ Politika se "provlači kroz ceo ratni akt i vrši trajan uticaj na njega, ukoliko to dopušta sama priroda sila koje u njemu eksplodiraju".⁴⁰ Ratna veština "na svome najvišem stanovištu postaje politika, ali, naravno, politika koja, umesto da piše note, bije bitke".⁴¹

Zbog svega napred rečenog rat je "politički akt".⁴² On "mora neminovno da nosi politički karakter".⁴³ Vođenje rata u "glavnim potezima je samo politika koja je pero zamenila mačem", ali zato "nije pres-tala da misli po svojim sopstvenim zakonima".⁴⁴

S obzirom na takva obeležja rata "vrhovno stanovište za ratovodstvo, odakle polaze glavne smernice, ne može biti nikakvo drugo nego stanovište same politike".⁴⁵ "Potčinjavanje političkog gledišta vojničkom bilo bi paradoksalno." Ostaje kao moguće, dakle, "samo potčinjavanje vojničkog gledišta političkom".⁴⁶ Prilikom ocene rata politika se "uvek prva mora uzeti u razmatranje". Rat se "mora meriti političkom merom".⁴⁷

Situiranje silovitosti, afektivnosti i slobode volje njihovih subjekata u sferu politike, sa takvim njenim značajem i ulogom, pomoglo je Klauzevicu da uoči razliku između koncepta i realnosti, i da uvede distinkciju između dve vrste rata. Otuda potiče prelaz od inicijalne ka finalnoj definiciji rata. Prva se odnosi na idealni, apsolutni rat (absoluter Krieg), a druga na realni rat (wirklicher Krieg). Apstraktni, idealni, apsolutni rat nije ideal kome se teži, već sredstvo u spoznaji realnog rata. U zavisnosti od stepena zategnutosti koje prethode ratu, ovaj drugi se manje ili više približava apsolutnom ratu. Apsolutni rat karakteriše primena nasilja bez ikakvog ograničenja, tj. bezobzirna upotreba fizičke sile. Svaki od suprotstavljenih borbenih učesnika nameće

---

³⁷ *Ibidem*, str. 503, 504

³⁸ *Ibidem*, str. 35 (6)

³⁹ *Ibidem*, str. 521

⁴⁰ *Ibidem*, str. 53

⁴¹ *Ibidem*, str. 524

⁴² *Ibidem*, str. 53, 534

⁴³ *Ibidem*, str. 526

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*, str. 523

⁴⁶ *Ibidem*, str. 523

⁴⁷ *Ibidem*, str. 55

onom drugom zakonitost (svoju volju). Nastaje uzajamno uticanje jednog na drugog koje vodi krajnosti. Realni rat, s druge strane, zbog svoje političke determinacije i instrumentalnosti nije apsolutni izraz sile, nije neobuzdano, slepo nasilje, niti ga, pak, karakteriše apsolutna mržnja među suprotstavljenim borbenim akterima. On nije nikakva krajnost. On je delovanje sila koje se ne razvijaju savršeno jedno-obrazno i skladno, "već se čas snažno napregnu kada je potrebno da savladaju otpor koji im suprotstavljaju tromost i trenje, a čas su suviše slabe da bi pokazale neko dejstvo".⁴⁸ Tako je realni rat u izvesnoj meri jače ili slabije pulsiranje nasilnosti. Njega karakterišu zastoji, stanja zategnutosti i povremeni vojni udari. On, dakle, nije kontinuirani boj ili bitka. Realni rat može određeno vreme postojati i bez bojeva i bitaka.

Politička svrha je vrhovna konsideracija u vođenju rata. Ona određuje smernice, obim sredstava, meru energije, veličinu žrtava rata i njegovih delova. U skladu s time, uništenju neprijateljskih oružanih snaga treba težiti ili ga treba vršiti "samo toliko koliko je to potrebno".⁴⁹

Politički razum kontroliše strasti naroda i potčinjava svojoj volji avanturističke inicijative i uopšte slobodnu aktivnost duha, vojskovođe i njemu podređenih starešina. On usmerava i ograničava nasilje na potrebnu meru kako bi poslužilo kao sredstvo u postizanju cilja. U tome je razlika između "ratovanja" varvara i civilizovanih naroda. Kod prvih se, naime, violencija raspaljuje bez ikakvih prepreka sve dok jedna ili druga strana ne bude uništena.

Postoje dve osnovne vrste rata. U prvoj je cilj "potpuno savlađivanje neprijatelja, bilo da želimo njegovo političko uništenje, ili da ga samo onesposobimo za otpor i prinudimo na mir kakav je nama po volji". U drugoj je cilj postizanje samo nekih "osvajanja na granici njegove države, bilo da se osvojeno zadrži, ili da se pri zaključenju mira upotrebi kao korisno sredstvo za razmenu".⁵⁰ Kažemo dve osnovne vrste rata, jer između jedne i druge vrste postoje brojni prelazi.

Interes čovečnosti u ratovanju

No, vratimo se etičkom elementu u Klauzevicevom poimanju ratovanja. On je, kako smo to ranije rekli, sadržan u njegovom shvaćanju politike – čovečnost je njen sastavni deo. Ako je to tako, onda je etički element, prisutan u celom ratnom aktu i vrši trajan uticaj na njega. On je, dakle, nužan konstitutivni deo rata i ratovanja. Drugim

---

⁴⁸ *Ibidem*, str. 53

⁴⁹ *Ibidem*, str. 58

⁵⁰ *Ibidem*, str. 35

rečima, oružani aktivitet bez tog elementa izlazi iz pojmovnog određenja rata i ratovanja.

Izuzetno je važno zapaziti da Klauzevic ne govori o ratovanju kao o spoljnoj potrebi da se humanizuju oružani sukobi velikih razmera ("la civilization de la guerre", odnosno "the humanizing of war"). Naprotiv, izvodi je iz same suštine ratovanja. On izričito govori o interesu čovečnosti. A interes je cilj koji imamo u vidu kada delamo. On smatra da svaka od zaraćenih strana ima interes da u vojnim dejstvima postupa čovečno, odnosno, savremenim rečnikom rečeno, da uvažava elementarna ljudska prava kodifikovana zakonima i običajima ratovanja. Taj obostrani interes osnova je njihove univerzalnosti.

Ratovanje je, kao što smo to ranije kazali, recipročan oružani aktivitet koji ima destruktivan cilj. Kod jednostranog nasilja toga reciprociteta nema. Ono se uvek vrši nad slabim i nenaoružanim. Ubijanje ljudi koji nisu ispoljili bilo kakvu neprijateljsku nameru, obesno ponašanje trupa i razaranja bez ikakve vojne potrebe nemaju ničeg zajedničkog sa vojnom delatnošću. Vekovna iskustva ratovanja nedvosmisleno pokazuju da nečovečno ponašanje oružanih snaga ne doprinosi njihovoj snazi i uspehu. Naprotiv, ono ih razara i umanjuje. S druge strane, ono ne slabi neprijatelja, već ga jača. Čak ni potučeni neprijatelj neće se predati ako zna da će ga njegov zarobljivač mučiti i ubiti. Pružaće snažan otpor i činiti svoje zarobljavanje što skupljim. Humano tretiranje zarobljenika, s druge strane, ohrabruje neprijatelja da se preda.

Ratna sreća je izuzetno promenljiva. U ponedeljak možeš biti zarobljivač, a već u petak zarobljenik. Danas možeš osvojiti neki deo neprijateljske teritorije i surovo postupati prema njegovom civilnom stanovništvu. Za par dana ili meseci to isto može učiniti i neprijatelj. Stoga se okrutnosti koje jedna strana čini nad pripadnicima oružanih formacija neprijatelja (mučenja i ubijanja zarobljenika) i njegovim civilnim stanovništvom (umorstva, mučenja, silovanja i progoni) mogu vratiti njoj samoj, njenim oružanim snagama i narodu. Jer, kao po zakonu o spojenim sudovima, jedna svirepost rađa drugu.

Masovna kršenja zakona i običaja ratovanja vode banditizaciji oružanih snaga. Ukoliko su ona obostrana, zaraćene strane tonu sve više i više u međusobno istrebljenje, čime ratovanje gubi bilo kakvu racionalnost. Zbog takvih posledica kršenja konkretnoistorijskih etičkih normi ratovanja, njihovi nalogodavci i izvršioci su, pre svega, neprijatelji oružanih snaga kojima pripadaju, neprijatelji sopstvene države i sopstvenog naroda. U civilizovanom društvu oni su tako i tretirani. Uvažavanje zakona, odnosno ponašanje u skladu sa njima, s druge strane, bitna je komponenta stručnosti vojnog delatnika. Ono je vojna vrlina prvorazrednog značaja, osnova časti, ponosa i samopoštovanja ratnika.

Da bi te posledice bile izbegnute, ponašanje u ratu, kao i u drugim vrstama borbe (sportska borba, ekonomska utakmica i dr.), regulisano je ne samo sistemom etičkih normi i vrednosti, već i pravno. Njima je određeno kada je moguće pribеći oružanom nasilju, a kada ne, kao što je određen i način ponašanja u ratu, odnosno način na koji se on vodi. Najdublji smisao moralnog vaspitanja oružanih snaga je da njihovi pripadnici žele da čine ono što moraju da čine u vojnoj organizaciji i njenom okruženju.

Nacisti su tvorci izreke: "Kriegs raison gehet vor Kriegs manier". Za njih "u borbi na život i smrt ne postoji nikakva legalnost".⁵¹ Dihotomija na "Kriegs raison" – vojnu potrebu i "Kriegs manier" – zakone i običaje ratovanja, te njihovo suprotstavljanje nema ni naučnog, ni etičkog opravdanja. Jer, Kriegs raison implicira Kriegs manier. Bez ove implikacije nema delatnosti koja je nazvana vojnom, niti fenomena koji je nazvan ratovanje. Istorijski vojnoetički sistemi velikih kultura to očito pokazuju.

Tridesetak godina posle Klauzeviceve smrti Francis Lieber je napisao, a predsednik Linkoln potpisao kao instrukciju za borbena delovanja: "Ljudi koji su se latili oružja jedni protiv drugih u ratu nisu stoga prestali da budu moralna bića, odgovorni jedni drugima i Bogu".⁵² U skladu s tim, ratni zarobljenici, kao "public enemies", nisu efektivni neprijatelji. Oni ne smeju biti podvrgnuti bilo kakvom kažnjavanju zbog toga što su "public enemies".

U deklaraciji iz Sankt Peterburga (1868) rečeno je: "Isključivi legitimni cilj koji države treba da postignu u ratu je da oslabe vojne snage neprijatelja".⁵³

Na konferenciji u Briselu (1874) konstatovano je: "Ratni zarobljenici nisu kriminalci, već zakoniti neprijatelji. Oni su u vlasti nepri-

---

⁵¹ Falk A. Richard, Kolko Gabriel and Lifton Jay Robert (eds): *Crimes of War*, Random House, New York, 1971, p. 283

⁵² F. Lieber, navedeno prema: P. L. Stromberg, M. Wakin Malham, Callahan Daniel: *The Teaching of Ethics in the Military*, New York, The Hastings Center, Institute of Society, Ethics and the Life Sciences, 1982. U *Društvenom ugovoru* Ruso je pisao: "Rat, dakle, ni u kom slučaju nije odnos čoveka prema čoveku, već države prema državi, u kome pojedinci postaju neprijatelji samo slučajno, ne kao ljudi, pa čak ni kao građani, već kao vojnici; nipošto kao pripadnici naroda, već kao njegovi branioци. Najzad, svaka država može za neprijatelja da ima samo druge države, a ne ljude, pošto između stvari po prirodi različitih ne može da se ustanovi nikakav pravni odnos." "Budući da je cilj rata razaranje neprijateljske države, mi imamo pravo da ubijamo njene branioce sve dok drže oružje u ruci; no čim ga polože i predaju se, oni prestaju biti neprijatelji ili neprijateljsko oruđe, opet postaju prosto naprosto ljudi i tada više nemamo pravo na njihove živote. Ponekad možemo da ubijemo državu, a da pritom ne ubijemo ni jednog njenog člana; rat, međutim, ne daje nikakvo pravo koje ne bi bilo potrebno za njegovu svrhu."; Žan Žak Ruso, *Društveni ugovor; O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Beograd, Prosveta, 1949, str. 14-15

⁵³ *Crimes of War*, p. 3

jateljske vlade, a ne pojedinca ili jedinice koja ih je zarobila, i ne smeju biti podvrgnuti bilo kakvom nasilju ili zlostavljanju."⁵⁴ Naprotiv, oni moraju biti čovečno tretirani. Ranjenim i bolesnim pripadnicima oružanih snaga neprijatelja, kao i civilnom stanovništvu treba pružiti svaku pomoć.

Haške regule predstavljaju ozbiljan korak napred u nastojanju da budu izbegnute nepotrebne patnje učesnika rata. To se, pre svega, odnosi na human tretman zarobljenika i ranjenih vojnika, te očuvanje imuniteta neboraca (civila) i nevojnih objekata. Prema njima, ratni zarobljenici "moraju biti humano tretirani. Sva njihova lična imovina, izuzev oružja, konja i vojnih dokumenata, ostaje u njihovoj svojini". U članu 22 izričito je rečeno da pravo borbenih učesnika da upotrebjavaju sredstva uništenja neprijatelja „nije neograničeno“.⁵⁵

Janačije Denić, u knjizi *Etika rata* (predatoj u štampu pet dana po okončanju Drugog balkanskog rata) kaže: "Vrline jednog naroda u toku rata su zaštićivanje časti ženskinja, zaštićivanje dece i nevinih, zaštićivanje imanja, sredstava za život, i pomaganje sirotih i iznemoglih kod potčinjenog naroda. A sve što pomaže održavanje života, to je etično, to je moralno. (...) Poroci, pak, jednog neetičkog naroda, u toku rata, jesu oduzimanje časti ženskinja, uništavanje dece i nevinih, otimanje imanja, sredstava za život, i nepotpomaganje sirotih i iznemoglih kod drugih naroda." U pobeđenom "treba gledati sabiće, sačoveka".⁵⁶

Upotreba nasilja u ratu može biti ispoljena samo u vrsti i stepenu koji su nužni za ostvarenje vojne svrhe. To znači da vojna dejstva moraju biti vođena u skladu sa principima humanosti i viteštva. Haška pravila priznaju status vojnog delatnika samo onima koji poštuju zakone i običaje ratovanja. To se odnosi kako na regularne oružane snage, tako i na milicije i dobrovoljce.

Mete vojnih dejstava moraju biti striktno ograničene na vojne ciljeve, tj. na objekte koji svojom prirodom, lokacijom, svrhom i upotrebom efektivno doprinose vojnoj akciji i čija potpuna ili delimična destrukcija, zauzimanje ili neutralizacija omogućava izvesnu vojnu korist. Pa i to se može činiti samo konkretnoistorijski dozvoljenim sredstvima nasilja. Otkako postoji ratovanje, postoje i ograničenja u pogledu njihove upotrebe. Nekad su to bile otrovne strele, a danas su to antibiotička oružja.

Bilo kakvo kršenje zakona i običaja ratovanja izlazi iz vojne sfere i pretstavlja zločin. Napoleon Bonaparta je još rigorozniji: "Moja velika maksima uvek je bila, u politici kao i u ratu, da bilo koja šteta

---

⁵⁴ Briselska konferencija 1874, navedeno prema: Best Geoffrey, *Humanity in Warfare*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1980, p. 137

⁵⁵ Konvencija o ratovanju na kopnu 1907

⁵⁶ Denić Janačije: *Etika rata*, Beograd, Prosveta, 1915, str. 71, 79

nanesena neprijatelju, pa makar i dozvoljena pravilima, je opravdana samo ako je ona apsolutno nužna, sve ostalo je zločin."⁵⁷

Etičko ponašanje u procesu ratovanja je teško, ali bez njega nema vojne delatnosti. Vojnik pokazuje svoju snagu strogošću, čvrstinom, pravičnošću i humanošću prema licima koja su u njegovim rukama. On je hrabar, ali ne i okrutan. Nikada ne zaboravlja da su i njegovi neprijatelji ljudi. Stoga je S. Huntington u velikoj zabludi kad kaže da vojni delatnik praktikuje svoj oružani aktivitet nezavisno ne samo od političkih, već i moralnih konsideracija, odnosno da je za njega presudan "raison d'etat".⁵⁸

S obzirom na suštinski značaj etičkog elementa u vojnoj delatnosti, etičko obrazovanje i vaspitanje oružanih snaga ima prvorazredan značaj. Oni su sastavni deo priprema za rat kako država, tako i država *in statu nascendi*.

"PRIMITIVNI RAT": ORUŽANI AKTIVITET PROTIV ČOVEČNOSTI

Submilitarni karakter "primitivnog rata"

Masovna upotreba oružja u rešavanju društvenih suprotnosti nije rat. Rat je, kao što smo to ranije rekli, recipročno oružano delovanje masovnih razmera sa destruktivnim ciljem. Oružana borba je njegovo bitno obeležje. Pa i sama borba, nezavisno od takvog svog značaja, nije dovoljna odrednica njegovog pojma. Da bi bila suštinski sastojak rata, ona mora biti vođena sa njoj imanentnim interesom čovečnosti.

Antropološka istraživanja primitivnih naroda (Bušmani, plemena Nove Gvineje i dr.) obogatila su društvenu misao konceptom "primitivnog rata". Taj fenomen, genetički posmatrano, karakterističan je za preistorijske stepene razvoja ljudskog društva, za predrđavno stanje. Kod primitivnih naroda (rohe Volker) „svi članovi jedne grupe su drugovi jedni drugima i imaju zajednički interes protiv svake druge grupe. Osećanje koje preovlađuje unutar "mi-grupe", među njenim pripadnicima je osećanje mira i saradnje, osećanje koje preovlađuje unutar jedne grupe prema svim autsajderima je osećanje neprijateljstva i rata. Ova dva osećanja su savršeno konzistentna jedna drugom, u stvari, nužno dopunjuju jedno drugo."⁵⁹ Otuda proističu dva moralna kodeksa, dve grupe običaja. Jedan za pripadnike grupe unutar nje same, a drugi za strance van grupe. Outsajdere, strance koji pri-

⁵⁷ Navedeno prema: Best Geoffrey, *ibidem*, p. 49

⁵⁸ S. Huntington: *The Soldier and the State, The Theory and Practices of Civil-Military Relations*, The Belknap Press of Harvard, University Press, Cambridge, Massachusetts, 1957, p. 78

⁵⁹ Sumner G. William, War, 1911, u: War, *ibidem*, p. 209

padaju "drugi-grupi" pohvalno je ubijati, pljačkati, protiv njih praktikovati krvnu osvetu, krasti im žene i dr. U okviru "mi-grupe" to, međutim, nije dozvoljeno. Kolektivno prihvaćeno i odobreno nasilje od strane "mi-grupe" ("mi-narod") nad "drugi-grupom" naziva se "primitivni rat".⁶⁰

Rat, "prave vojne operacije", "civilizovano ratovanje" ili "političko ratovanje" antropolozi povezuju s otkrićem principa taktike, koje sposoban komandant koristi u celini u svakom borbenom angažovanju. Za razliku od njega, u "primitivnom ratu" koristi se samo nekoliko tih principa i to onih koji potiču iz lova na životinje. Njemu svojstvena oružana aktivnost je lov na ljude. To je osnova "primitivnog rata" ili "submilitarne borbe". "To je lov na ljude i on proizvodi samo primitivni rat ili submilitarnu borbu. Pojava pravog rata zahteva upotrebu svih principa borbe u svakom angažovanju, ponekad kombinovanih na ovaj ili onaj način."⁶¹

Između "mi-grupe" i "drugi-grupe" izraženo je apsolutno neprijateljstvo. To je slepo nasilje ograničeno samo njemu svojstvenim obeležjima, ničim van njega. Borba traje dok jedna ili druga grupa ne bude fizički uništena. Tim obračunima nepoznate su strategija i logistika, a borbena dejstva su defektna u nekim ili mnogim zahtevima taktičkog ratovanja. Ovo, međutim, nisu jedina niti najbitnija obeležja "primitivnog ratovanja". Ono se može ispoljiti u različitim oblicima, čak u nekim koji ga približavaju civilizovanom ratovanju. Ali, jedno je, i to bitno, zajedničko svima njima. "To je tretiranje neprijatelja kao divlje životinje, kao nešto ne sasvim ljudsko."⁶² Za razliku od ovoga, u pravom ratu vojnik je sposoban da svog neprijatelja tretira kao ljudsko biće. Primitivni "ratnik" nema simpatije i milosti. Ciljevi rata koji on vodi potiču iz emocionalnog života pojedinaca i malih grupa, a retko su ekonomski. Stoga je to "ratovanje" ispod vojnog horizonta i kao takvo manifestacija je ljudske nezrelosti.

Ponovimo, rat civilizovanih naroda je nerazdvojno povezan sa državnim stanjem. Vojna delatnost u njemu postoji kao posebna grana u društvenoj podeli rada, a vojna organizacija kao najelementarniji socijalni supstrat države. Taj rat karakterišu strategija, taktika i logistika. On je politički akt. Pojmovi neprijatelja, neprijateljstva i uništenja u njemu imaju sasvim drugačije značenje, nego u "primitivnom ratu". Kao takav, on nije slepo nasilje, nije apsolutno neprijateljstvo. Uprkos nehumanosti rata kao celine, on implicira elementarnu čovečnost, čovečnost iz interesa, odnosno interes čovečnosti. Stoga je on

---

⁶⁰ Harry Holbert Turney-High, *The Military (The Theory of Land Warfare as Behavioral Science)*, Massachusetts, 1981, p. 26; Videti, takode, J. Schneider, *Primitive Warfare: A Methodological Note*, u: War, *ibidem*, p. 274-283

⁶¹ *Ibidem*, p. 23

⁶² *Ibidem*, p. 26

sasvim različit fenomen u odnosu na fenomen "primitivnog rata". Ovaj drugi nije niži oblik prvog, kao što su primitivna religija ili primitivna umetnost niži oblici moderne religije i umetnosti, te stoga ne može biti situiran u vojnu sferu. U "primitivnom ratu" preistorije neprijatelji su svi pripadnici drugog roda ili plemena, neprijateljstvo je apsolutno, cilj nije nametanje svoje volje neprijatelju, već njegovo totalno fizičko uništenje. U pravom, civilizovanom, ratu neprijatelja predstavljaju samo oružane snage koje se suprotstavljaju i imaju destruktivnu nameru, neprijateljstvo je relativno (racionalna, reaktivna, mržnja), a cilj politički.

"Primitivni rat" i njemu svojstvena submilitarna delatnost, mada genetički povezani sa preistorijskim stepenima društvenog razvoja, ispoljavaju se tokom cele istorije, pa i u naše doba. Oni postoje u svim onim situacijama gde se i kada se masovno koristi oružano nasilje u službi politike iz kojeg je isključena elementarna etička supstanca, tj. tamo gde njegovi planeri i sprovodnici u neprijatelju ne vide ljudsko biće.

Na samom početku Prvog svetskog rata Kaiser Wilhelm II pisao je Francu Josifu: "Duša mi je rasepljena, ali sve mora biti zatrto ognjem i mačem, ljudi, žene, deca i starci moraju biti poklani i nijedno drvo, nijedna kuća ne sme da opstane na licu zemlje. Ovim metodama terorizma, koji su jedini u stanju da utiču na narod tako degenerisan kao Francuzi, rat će biti završen za dva meseca. U protivnom, ako prihvatim konsideracije humanosti, on će se prolongirati godinama. Uprkos mom gnušanju primoran sam, stoga, da izaberem prethodni sistem."⁶³

Zbog niskog stepena društvenog razvoja čovek preistorije nije imao nikakve alternative u svom odnosu prema susednim plemenima ili rodovima. Stoga je vodio "primitivni rat" kao način svog opstanka. Nasuprot njemu, čovek civilizacije je ima. U njoj je relativno lako razlikovati oružane snage od civilne populacije, borbe od neboraca, prijatelje od neprijatelja, dobro od zla. Pa ipak, nisu retki slučajevi izjašnjavanja za submilitarne aktivnosti manifestovane u spoju logike "primitivnog rata" i sve ubitačnije vojne tehnike i efikasnije vojne tehnologije. Stoga je, sa vrednosnog stanovišta posmatrano, primitivno "ratovanje" civilizacije primitivnije od "primitivnog ratovanja" preistorijskog doba. Ono i nije nikakvo ratovanje. To su serije gnusnih zločina. Njihovi nalogodavci i izvršioci nisu vojnici, već submilitarci.

Pojavni oblici submilitarnog delanja

S obzirom na navedene karakteristike primitivnog ratovanja, nužno je konkretnije reći na koji način se ono ispoljava. U toj nameri,

---

⁶³ Crimes of War, *ibidem*, p. 135

njemu svojstvene submilitarne aktivnosti ćemo posmatrati u dve socijalne situacije. Prvo u borbi, a zatim van nje.

Nasilje u borbi (bojevi i bitke), kao bitnom obeležju ratovanja, pristuno je samo onoliko koliko je to potrebno da bi bio ostvaren vojni cilj, odnosno da bi neprijatelj bio onesposobljen u stepenu koji će ga onemogućiti da nastavi borbu. Borci suprotstavljenih strana ubijaju jedni druge iz straha za sopstveni život. Oni na taj način brane pravo na vlastiti život rukovođeni logikom: "ako ja ne ubijem njega, ubiće on mene". Jedino u tom kontekstu ubijanje ima militarno opravdanje. Ukoliko se, međutim, pribegne prekomernoj upotrebi nasilja, tj. nasilja koje prevazilazi realne vojne potrebe, takva oružana aktivnost poprima submilitarna obeležja. Može biti ispoljena u korišćenju naj-savremenijih sistema oružja protiv slabo naoružanog neprijatelja, sredstava eksterminacije a ne vojne pobede, te upotrebi oružja koja neprijatelju nanose nepotrebne patnje.

Dok je u prethodnom slučaju u pitanju recipročna nasilna aktivnost, mada nejednake snage, raznovrsnih borbenih sastava, u drugom slučaju reč je o jednostranom oružanom aktivitetu protiv onih koji su onesposobljeni za borbu (zarobljenici, ranjenici, bolesni sl.), te protiv onih koji nisu ispoljili nikakve borbene namere i aktivnosti (civilna populacija) i protiv njihovih materijalnih i duhovnih vrednosti. Submilitarna aktivnost u ovom slučaju poprima sledeće pojavne oblike:⁶⁴

- povrede nanošene životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistva, sakaćenja, svireposti i mučenja
- nezakonito proterivanje, premeštaj i nezakonito hapšenje civilne osobe, proganjanje na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi
- proterivanje i premeštaj verske, nacionalne ili rasne grupe ili njenih delova, povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljivi i ponižavajući postupci
- prisiljavanje ratnih zarobljenika ili civila da služe u neprijateljskoj vojsci, uzimanje talaca
- izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i praćenog svim sudskim garantijama koje civilizovani narodi priznaju za neophodne
- aktivnosti čiji je cilj da u celosti ili delomično bude uništena nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa (ubijanje pripadnika grupe, nanošenje teške telesne ili duševne boli njenim pripadnicima, namerno nametanje takvih životnih uslova grupi kojima je cilj njeno potpuno ili

---

⁶⁴ Izvori navedenih pojavnih oblika submilitarnog delanja su: Ženevske konvencije I, II, III, IV, te Protokoli I i II, Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, Statut međunarodnog vojnog suda u Njambergu i Statut međunarodnog kaznenog suda za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije od 1991. godine.

delimično uništenje, uvođenje mera kojima je cilj sprečavanje porađanja u okviru grupe, prisilno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu i sl.)

- uništavanje i pljačkanje javne i privatne imovine, kao i svako oduzimanje imovine koje nije uslovljeno vojnom potrebom i koje je sprovedeno na bespravan i samovoljan način

- izlaganje civilnog stanovništva ili pojedinih civilnih lica napadu, preduzimanje napada bez tačno određenog cilja koji može nauditi civilnom stanovništvu ili civilnim objektima ako se zna da će takav napad uzrokovati gubitak mnogih života, ranjavanje mnogih civila i oštećenja civilnih objekata

- napadi na postrojenja i objekte koji sadrže opasne materije ako je poznato da će takav napad imati kao posledicu gubitak mnogih života, ranjavanje mnogih civila i oštećenje civilnih objekata

- uništavanje gradova i sela ili pustošenje koje nije opravdano vojnom potrebom

- napadi bilo kojim sredstvima na nebranjene gradove, sela, demilitarizovane zone, objekte ili zgrade, osvajanje ili namerno oštećenje verskih objekata, objekata namenjenih dobrotvornoj svrsi i edukaciji, umetnosti i nauci, istorijskih spomenika, te umetničkih i naučnih dela.

Submilitarne aktivnosti su negacija univerzalnih etičkih normi naše civilizacije, moralnih konstanti, odnosno "osnovnih zapovesti čovečnosti" koje moraju biti poštovane svuda i u svim prilikama. Svi oni koji to ne čine su hostes humani generis, te, stoga, neprijatelji sopstvenog naroda, sopstvene države i njenih oružanih snaga. Svuda gde su one ispoljene, elementarna ljudska prava su na najbrutalniji mogući način derogirana.

Subjekti i determinante submilitarnog delanja

Submilitarnu delatnost možemo posmatrati kroz prizmu ponašanja individualnih učesnika rata. U skladu sa tim, korisno bi bilo ukazati na uticaj njihovih ličnih osobina na stepen uvažavanja zakona i običaja ratovanja. Ovaj pristup nesumnjivo bi omogućio sticanje značajnih saznanja o determinaciji i obeležjima zločina u ratu. On bi, kao postupak, bio sasvim dovoljan za spoznaju fenomena o kome govorimo ukoliko bi politika koja determiniše rat, koja ga prožima do te mere da on postaje politički akt, uključivala i etički element. U tom slučaju zločinačko ponašanje individualnih učesnika rata brzo bi naišlo na efikasnu moralnu i pravnu osudu. Ovde je reč o zločinima u ratu.

Ali, kao što je ranije rečeno, rat je produženje politike, on je njen instrument. A instrument mora biti prilagođen političkim ciljevima države ili države in statu nascendi. Ukoliko je iz te politike isključen

ratovanju imanentan etički element, oružane aktivnosti poprimaju submilitarna obeležja. U ovom slučaju reč je o "ratu" kao zločinu. Na taj način država postaje zločinačka država (Verbrecherstaat), kako je naziva K. Jaspers.⁶⁵ Svi oni koji njena naređenja izvršavaju su "režimski zločinci" (H. Arendt).⁶⁶ Organizovana mučenja i umorstva, u tom kontekstu, postaju institucija vlasti, a eksterminacija celih naroda sastavnim delom demografske politike takve države, tj. postaju "režimski zločini". Stoga, zločinci nisu samo neposredni izvršioc tih zlodela, već i svi nosioci funkcija političke i vojne vlasti – od najnižih, preko vlade, komandnog kadra oružanih snaga, pa sve do državnika. Svi su oni karike u jedinstvenom kriminalnom procesu.

Vođenje agresivnog rata je najveći zločin. On se od drugih ratnih zločina razlikuje time što u sebi sadrži akumulirano zlo celine. Obično je svrstan u kategoriju tzv. nepravednih ratova. Ovakvo njegovo označavanje i klasifikovanje, međutim, u realnosti društvenog života nema visoku dijagnostičku i diskriminativnu vrednost kako se to često misli.

Rat se, naime, skoro isključivo ocenjuje sa nacionalnog, klasnog, ideološkog ili nekog drugog partikularnog stanovišta. Stoga gotovo ne postoji nijedan rat u istoriji koji njegovi učesnici nisu kvalifikovali istovremeno i kao pravedni i kao nepravedni. Dakle, isti ratovi, posmatrani sa stanovišta interesa i shvaćanja strana u sukobu, smatrani su pravednim, odnosno nepravednim. Čak ni danas, na samom ulasku u treći milenijum, ne postoji efikasna identifikacija i osuda oružane agresije na neku zemlju. Dovoljan je minimum diplomatske i propagandne spretnosti da takav oružani napad bude predstavljen kao odbrambeni rat, svaki rat kao rat za pravo i mir, svaka oružana borba, nezavisno od njenih razmera, kao incident. Pa, čak, i onda kada se slučajno desi da neka vlada bude osuđena kao napadač, do osude dolazi tek posle značajnih aktivnosti njenih oružanih snaga i onda kada su već počinjeni brojni ratni zločini.

Etičko i pravno opravdanje imaju samo odbrambeni ratovi. Oni pripadaju kategoriji tzv. pravednih ratova. Iz takve njihove kvalifikacije ne bi, kao što je to često slučaj, smelo biti zaključeno da je sve što se u njima i u njihovo ime čini pravedno, odnosno moralno. Istorijska iskustva pokazuju da su brojni "narodni ratovi" bili za same narode pogubni, u humanitarnom smislu prave katastrofe. Za njih su uobičajeni užasi, brutalnosti i velike patnje civila. Verovatno je stoga Klauzevic izbegao odgovor na pitanje o korisnosti za čovečanstvo "ojačanja ratnog elementa"⁶⁷ u vidu narodnog rata.

---

⁶⁵ K. Jaspers, German Guilt, u: *Crimes of War*, p. 476-485

⁶⁶ Arendt Hannah, u: *Crimes of War*, p. 494

⁶⁷ Klauzevic, *ibidem*, str. 411

Ljudi se bore, a države vode ratove. I jedni i drugi mogu biti akteri kako militarnog, tako i submilitarnog delanja. U realnosti primene nasilja njihovi aktiviteti se prepliću, dopunjavaju i ponekad suprotstavljaju. Važi kao pravilo da ciljevi moralne politike u ratu ne mogu biti ostvarivani moralno nerazvijenim starešinama i borcima, i vice versa. Zločinačka država vodi zločinačke ratove ("rat" kao zločin). Ona je životno zainteresovana da na komandnim položajima u svojim oružanim snagama ima starešine koje će bespogovorno ostvarivati njene ciljeve. Jer, državi zločincu potrebni su državni, odnosno režimski, zločinci kao njeni instrumenti. Moguće je, međutim, da individualni ratnici u zločinačkom ratu kao celini ispolje visok stepen moralnosti. Mnogi nemački oficiri nisu, uprkos Hitlerovoj izričitoj naredbi, streljali zarobljene savezničke pilote i komesare jedinica Crvene Armije, izlažući tako sopstveni život velikom riziku.

S druge strane, države u čijoj politici je sadržana elementarna etička supstanca ulagaće velike napore da obrazuju i vaspitavaju komandni kadar i borce svojih oružanih snaga na osnovama zakona i običaja ratovanja. Zločini koje njeni oficiri i vojnici vrše, ili mogu vršiti, nisu determinisani državnim politikom, već individualnim obeležjima "ratnika". Oni bivaju brzo otkriveni, a njihova zlodela efikasno sankcionisana, čime su patnje ljudi i razaranja svedena na najmanju (nužnu) meru.

Idejno emocionalna osnova submilitarnog delanja, odnosno zločina u ratu i "rata" kao zločina, nezavisno od njegovih konkretnoteorijskih oblika, uvek sadrži kao svoje bitno obeležje koncept apsolutnog neprijateljstva. A apsolutno neprijateljstvo logički vodi agresiji, masakru i genocidu. Ono postaje apsolutno onda kada je zasnovano na biološkoj ili rasističkoj filozofiji. To je duhovna hrana države zločinca, državnih zločinaca, kao i zločinaca koji deluju nezavisno od državne politike.

Čovek je taj koji čini zločine nezavisno od toga da li je državnik, političar, vojni starešina ili običan ratnik. On je nosilac ideja i vrednosti koje ga motivišu na zločinačko delanje. Okolnosti u kojima će ono biti ispoljeno mogu biti manje ili više za to pogodne.

Postoji nekoliko značajnih faktora (različite snage u različitim situacijama) toga delanja. Peter Karsten ih deli u dve grupe. U prvu uključuje vrednosti i stavove koje individualni ratnik unosi u vojnu organizaciju (osobine ličnosti, etnocentrizam i druge ideološke orijentacije), a u drugu ubraja vojnu organizaciju u procesu ratovanja (situacija na bojištu, kvalitet vođstva i priroda oružja koja su u ratovanju korišćena). Među ovim faktorima postoje interakcije i preklapanja.⁶⁸

---

⁶⁸ Karsten Peter: *Law, Soldiers, and Combat*, London, Greenwood Press, Westport, Ct, 1978, p. 32. Ove kriterijume autor zasniva na bogatoj argumentaciji. Videti strane 32-144

Ovo i druga istraživanja ratovanja nisu utvrdila sklonost bilo koje nacionalne grupe kao takve zločinačkom delanju. Ali, ona su nepo- bitno pokazala da su sadizam, nizak stepen obrazovanja, niska pozici- ja na socijalnoj lestvici, neostvarene lične ambicije i kriminalna proš- lost oružanih delatnika svake nacije, ekstremni etnocentrizam i njemu svojstvena podela naroda na superiorne i inferiorne, dobre i zle, civil- izovane i necivilizovane,⁶⁹ ubermenschen i untermenschen,⁷⁰ zatim religiozna mitologija⁷¹ (sveti rat: guerra florida kod Acteka, hrišćanski bellum peregrinum, islamski džihad i dr.),⁷² kao i drastične razlike u političkoj kulturi zaraćenih strana (velike socijalne revolucije moder- nog doba) prvorazredni generatori submilitarnog ponašanja. Njemu, takođe, doprinose situacija na bojištu (stres, strah, frustracija, bes i želja za osvetom) i loše vojno vođstvo.

Mnoge zločine, nezavisno od njihove determinacije, mogu spre- čiti i često su sprečavali oficiri osetljivi na zakone i običaje ratovanja. To pokazuje ponašanje brojnih nemačkih, britanskih, poljskih i ruskih oficira u Krimskom ratu, te Prvom i Drugom svetskom ratu. I obratno, moralno nerazvijene starešine⁷³ i njihovi nalogodavci, koji su iz poli- tike pa i ratovanja, kao njenog nastavka, isključili elementarnu etičku supstancu, doprineli su da veliki deo istorije ratova bude pretvoren u prave humanitarne katastrofe.

Ratnici (oficiri, podoficiri i vojnici) nikada ne smeju zaboraviti da kao ljudska bića i kao vojnici imaju obaveze koje moraju transcendirati njihovu dužnost da se pokoravaju nemoralnim diktatima

---

⁶⁹ U istrebljenju Indijanaca, Jacob Dowling je služio pod komandom pukovnika Chivingtona (masakr Čejena 1864). U napadima na Indijance nije ispoljio nimalo milosti. "Ubijao sam sve što sam mogao i mislim da je to bilo opšte raspoloženje u komandi. Ja mislim i iskreno verujem da su Indijanci prepreka civilizaciji, i da treba da budu istrebljeni." *Ibidem*, p. 56

⁷⁰ Pod komandom poručnika Wiliam Keli ubijeno je stotine ljudi, žena i dece (čuveni zločin u Mi Laju u Vijetnamskom ratu). Kada je izveden pred sud čudio se zašto se vodi postupak protiv njega. Jer, Vijetnamci su za njega "gooks" i "mulj".

⁷¹ Aho A. James, *Religious Mythology and the Art of War, Comparative Religious Symbolism of Military Violence*, London, Aldwych, 1981

⁷² *Ibidem*, p. 10. Detaljnije o mitovima svetog rata i njima odgovarajućim posebnim tipovima vojne etike videti tabelu 2, p. 12

⁷³ Jedan komandir čete oružanih snaga SAD u Vijetnamskom ratu spevao je sledeću pesmu:

If you kill for pleasure
you're a sadist,
if you kill for money
you're a mercenary,
if you kill for both
you're a RANGER.

Karsten, *ibidem*, p. 84

sopstvene države. Iz tih razloga oni su dužni da, po svaku cenu, spreče zločine u ratu nezavisno od toga da li su vojnici oružanih snaga republike ili monarhije, socijalističke ili kapitalističke države ili, pak, gerilskih pokreta. To je bitan pokazatelj njihove vojne kompetencije.

YU submilitarno "ratovanje"

Ekstremni etnocentrizam i druge retrogradne ideološke orijentacije i na njima zasnovane politike stranaka i država u nastajanju u toku razaranja SFRJ i na njenim razvalinama, kvaliteti političkih vođstava i vođstava oružanih formacija, kao i lične osobine političkih, propagandnih i oružanih delatnika doveli su do toga da oružani aktivitet na prostorima bivše Jugoslavije poprimi prevashodno submilitarna obeležja.

Umesto da racionalno proceni situaciju u kojoj se zemlja našla po okončanju hladnog rata i, s njom povezane, krupne promene u međunarodnim odnosima, pa da na osnovu toga formuliše novu politiku zemlje, istorijskom trenutku nedoraslo političko vođstvo, tačnije vođstva, zasnivaju svoje delanje na mitološkim istinama (mitološke istine o vlastitoj naciji, nacionalnoj državi i njenoj istorijskoj misiji). Nacionalni lideri, uz snažnu podršku sredstava javnog informisanja i brojnih intelektualaca, "otkriše" svojim narodima da su opljačkani i poniženi. Za sve nedaće kroz koje prolaze optužiše druge, njima bliske narode. Krajnje je vreme, po njihovom mišljenju, da se usprave i da im se vrati dostojanstvo i moć koje zaslužuju. Jer, reč je o "nebeskom narodu" nasuprot zemaljskim, o istorijski opamećenom nasuprot "istorijski raspamećenim narodima". Nove vođe, tvorci i produkti takve psihosocijalne klime obećaše da će sve pripadnike svojih naroda ujediniti u jednoj državi. Arbitrarno im odrediše lebensraum i fiksiraše njegove granice. To učiniše na geografskom prostoru na kome su vekovima uobičajena intenzivna migratorna kretanja, na kome su se mešali ljudi i narodi. To učiniše u vreme u kome su integracioni procesi širokih razmera doveli do toga da granice među državama i narodima pripadaju, sve više, prošlosti. To učiniše s narodima istovrsnog jezika i kulturnih obeležja, s narodima koji su, uz ostalo, povezani rodbinski, prijateljski i kolegijalno. Nasuprot dominantnim svetskim trendovima internacionalne integracije, *pod* njihovim vođstvom otpoče proces nacionalne homogenizacije i međunacionalne antagonizacije. Nasuprot filozofiji ljudskih prava i sloboda, počеше da razvijaju mit o nacionalnoj državi i njenoj istorijskoj misiji, u kojoj ljudi prestaju biti slobodni građani i postaju puki delovi metafizičkog entiteta – nacionalne države.

Nastala je situacija u kojoj patološki nacionalizmi pothranju jedni druge, kao po zakonu o spojenim sudovima. Razvija se teza o nemo-

gućnosti zajedničkog života sa drugim nacionalnim i verskim grupama. Kulminaciju ova teza dostiže tretiranjem drugih naroda na prostoru zajedničke otadžbine kao neprijateljskih. Oficijelna glasila, javni istupi političara, intelektualaca, stranačkih lidera i drugih, vrve izrazima međunacionalne mržnje. Čak su i rekama, planinama i dolinama primitivni nacionalisti podarili nacionalne atribute.

Proces nacionalne homogenizacije prikriva, međutim, jednu retrogradnu težnju o kojoj se malo govori i piše. Reč je, naime, o nastojanju da nacionalizam, kao oblik kulturne patologije, bude nametnut sopstvenoj naciji kao ideologija. Na toj osnovi insistira se dalje na podeli na "dobre" i "loše" Srbe, "dobre" i "loše" Hrvate, "dobre" i "loše" Muslimane, u kojoj su "loši" svi oni koji ne prihvataju rasističku ideologiju i njene vrednosti.

Učesnik tih procesa je i vođstvo JNA. Nacionalizam kao kancerozno tkivo razaralo je njena, tradicijom i Ustavom, definisana obeležja. Njeni vodeći kadrovi, uz časne izuzetke, pokazali su se moralno i intelektualno nedorasli položajima i ulogama koje su im građani i narodi Jugoslavije dodelili. Bez mnogo razmišljanja i imalo griže sa vesti oni su se uključili u "rešavanje nacionalnog pitanja" nacija iz kojih su poticali. Postadoše tako verni sledbenici "vožda", "poglavnika" i njima sličnih lidera i realizatori njihove politike "drugim sredstvima". JNA prestade da postoji kao jugoslovenska, narodna, a zbog svog sumilitarnog delanja i kao armija. Za sve vojske novonastalih država JNA je obezbedila većinu komandnog kadra pod čijim rukovodstvom otpoče međusobno satiranje, do juče "bratskih", naroda i uništavanje njihovih materijalnih i kulturnih dobara.

Tako reći preko noći, jugoslovenski oficiri i podoficiri, koji su decenijama govorili da "produbljuju jugoslovenski i narodni" karakter JNA, postadoše srpski, hrvatski, muslimanski, slovenački i makedonski oficiri i podoficiri. Time pogaziše vojničku zakletvu koja se odnosila na vernost narodu, a ne (svojoj) naciji. Umesto za borbu za zajedničku državu po volji naroda, koju su se zakleli da će braniti svojom krvlju, opredeliše se za njeno razaranje i uništenje. Kompletno naružanje i vojnu opremu, koji su stvarani sredstvima svih naroda prethodne Jugoslavije, staviše u funkciju međusobnog uništavanja upravo tih naroda. Oni koji su se zaklinjali na bratstvo i jedinstvo "kao u zenicu svoga oka" postadoše raspaljivači nacionalne netrpeljivosti i mržnje. Na toj osnovi počеше proganjati svoje dojučerašnje drugove i pretpostavljene kojima, često, duguju uspehe u svom napredovanju.

Uporedo sa rastakanjem JNA odvijao se proces formiranja nacionalnih vojski (od snaga bivše teritorijalne odbrane i dezertera iz JNA) i brojnih paravojnih formacija. I jedne i druge u svoj sastav uključile su nemali broj osvedočenih kriminalaca. Njihovo jednonacionalno obeležje refleksija je politike nacionalne homogenizacije koju proklamuju i sprovode politički lideri. Komandne položaje u

njima dobili su do tada nepoznati oficiri ili oficiri marginalnog značaja u oružanim snagama u kojima su ranije služili.

Ekstremno etnocetričku orijentaciju podržase brojni oficiri i generali "stare garde". Jedan od njih, bez imalo dvojbe, prihvatio je dužnost načelnika glavnog stožera vojske novonastale države. Drugi je objavio knjigu svog viđenja raspada SFRJ u kojoj je cele (nesrpske) narode okvalifikovao kao ratnohuškačke.⁷⁴ Treći je saopštio svoje "saznanje" o nespojivosti humanizma i vojnog delovanja.⁷⁵ Četvrti je nazvao "jugoslovenski građanski rat 1990-1994. još jednim beočugom u nizu vekovnih ratova južnoslovenskih naroda za opstanak i slobodu".⁷⁶ Neki se počеше baviti "geopolitikom". Dojučerašnju domovinu, čiji su im narodi omogućili sticanje svega što poseduju, počеше da mere uzduž i popreko i da na osnovu toga, daju "stručne" preporuke za njeno dalje razaranje. U toj situaciji časni oficiri i generali ostaše u apsolutnoj manjini, nemoćni da utiču na tokove zbivanja. Njihove ocene o bezumlju onoga što nazivamo ratovanjem na prostorima Jugoslavije ostadoše bez iole značajnijeg odjeka.⁷⁷

Politički i vojni tvorci i realizatori projekta patološkog nacionalizma stvorili su svojoj svesti i praktičnom delovanju odgovarajući vokabular. Uveli su u tekuću upotrebu nove sintagme, a nekima su promenili izvorno, u vojnoj teoriji usvojeno, značenje.

Najznačajnija među njima je, nesumnjivo, sintagma "etničko čišćenje". Ona implicira shvatanje da ljudi druge verske i nacionalne pripadnosti prljaju, zagađuju većinsku naciju na geografskom prostoru, koji je, navodno, njen lebensraum. Njih poimaju kao mikrobe koji su inficirali zdrav organizam, te ih stoga treba što pre i što efikasnije eliminisati. U vulgarnoj formi, kako smo to mogli čuti sa televizijskih ekrana od jednog pevača, pripadnika paravojne formacije, to je iskazano rečima da "kanalizaciju treba pročistiti". U tom misaonom okviru Srbin, Hrvat, Musliman, Albanac ili neko drugi nije neprijatelj zbog toga što je uzeo oružje u ruke i što se bori za ostvarenje, po njegovom mišljenju, pravednih ciljeva, već samo zbog toga što je Srbin, Hrvat, Musliman ili Albanac. A to je koncept apsolutnog neprijateljstva par excellence.

⁷⁴ V. Kadrijević: *Moje viđenje raspada*, Beograd, Politika, 1993.

⁷⁵ N. Čubra: *Vojska i razbijanje Jugoslavije*, Beograd, Ekonomik 94 i Fineks, Ekonomski institut, 1997, str. 144

⁷⁶ P. Jakšić, *Pohod na Jugoslaviju – jugoslovenski građanski rat 1990-1994*, Beograd, Književne novine – Enciklopedije, 1944, cit. prema "Politika", 16. novembra 94.

⁷⁷ To su, pre svega, članovi "Društva za istinu o NOB" i "Multinacionalnog udruženja bosanaca i hercegovaca" iz Beograda. Jedan od njih u vrlo dokumentovanoj knjizi naziva "ratovanje" na prostorima prethodne Jugoslavije pravim imenom, tj. besmislenim. Videti: I. Radaković: "Besmisleno YU ratovanje", Beograd 1995.

Druga značajna sintagma je "ratni zarobljenik", a postoji u jezicima svih balkanskih naroda. Verujem, ne slučajno. U zemljama visoke političke kulture ono što mi nazivamo "ratni zarobljenik" nazivaju "ratni zatvorenik" (prisoner of war, prisonier de guerre, Kriegsgefangene). Ovo nije igra rečima, već situacija u kojoj termin izražava poimanje same suštine pojave na koju se odnosi. U slučaju ratnog zatvorenika reč o je licu neprijateljskih oružanih snaga koje je uhapšeno da ne bi moglo ponovo stupiti u oružanu borbu. Za sve vreme zatočenja, po normama vojne etike i ratnog prava, zagarantovana su mu elementarna ljudska prava. U slučaju ratnog zarobljenika u pitanju sasvim je drugačija stvar. Ovde se, naime, radi o licu iste vrste, s tim što ono nije uhapšeno, niti zatvoreno, već zarobljeno. Zarobiti, pri tome, znači staviti nekoga u položaj roba. A rob po definiciji nije čovek, on je stvar, te, stoga, oni koji ga poseduju mogu s njim raditi ono što im je volja.

Poznato je da za oružani aktivitet zasnovan na osnovu ovakvih idejnih premisa nisu potrebni visoki lični kvaliteti. Naprotiv, što oficir ili podoficir ima manje najfinijih i najuzvišenijih osobina (ljubav, poetičnost, nežnost, filozofsku i istraživačku sumnju) to je "bolji". Treba da bude ograničenog uma i čvrsto uveren da je izuzetno važno ono što čini. U protivnom nikada neće imati strpljenja da to što čini učini do kraja. Samo ako je takav biće "vrstan" oružani delatnik. Ni u kom slučaju ne sme da bude human, da oseća ljubav i sažaljenje i da zastane da bi razmislio o tome šta je dobro, a šta zlo. Praksa "ratovanja" na prostorima prethodne Jugoslavije to uverljivo pokazuje. U izveštaju br. 17 (mart 1995) Fonda za humanitarno pravo stoji: "U ratnim zbivanjima, koja su počela 1991, pokazalo se da je u vojnim školama JNA proizvela veliki broj oficira koji nisu bili samo vojnički nekompetentni, nego i spremni da pravila međunarodnog prava podrede ideologizovanom nacionalnom interesu. To se pokazalo u načinu vođenja operacija, koji se nije zasnivao na vojnim potrebama, a posebno se ispoljio u neopravdanom masovnom rušenju naselja (Vukovar, Sarajevo, Mostar, donekle i Dubrovnik), u tretiranju protivnika kao nižih bića nedostojnih ljudskih obzira, a ne kao ratnih zarobljenika (odvođenje zarobljenika u zatvore i koncentracione logore, njihovo korišćenje za zabranjene poslove, kao što je raščišćavanje minskih polja itd.) i u lakomislenom žrtvovanju neiskusnih vojnika u nepromišljenim i slabo planiranim operacijama."⁷⁸

Bitno obeležje onoga što nazivamo ratovanjem na prostorima prethodne Jugoslavije ne čine umeća u ratnoj veštini. Njega, prevashodno, karakterišu raznovrsni pojavni oblici jednostranog nasilja – masovni progoni civilnog stanovništva, koncentracioni logori, si-

---

⁷⁸ N. Kandić (urednik), *Kršenje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije 1991 -1994*, Beograd, Fond za humanitarno pravo, 1977, str. 234-235

lovanja, masovne grobnice umorenih ratnih zarobljenika i civila, te uništavanje kulturnih dobara. Po ovom, a ne po onom prvom, ovo ratovanje će ući u istoriju.⁷⁹

Područje na kome je nastradala većina žrtava imalo je, pre oružanih sukoba, oko osam miliona stanovnika, od kojih su preko tri miliona postala izbeglice u više od 40 država. Većina njih je proterano ili na drugi način prisiljeno da napuste područje koje su nastanjivali. Civilne i vojne žrtve, svih strana u sukobu, prelaze 250.000 mrtvih. Komisiji Saveta bezbednosti OUN prijavljeno je postojanje više od 700 koncentracionih logora i drugih zatočeničkih objekata. Skoro svakodnevno se otkrivaju nove masovne grobnice, njihov broj u ovom trenutku doseže blizu 2000. Stotine hiljada ljudi je fizički i duševno obogaljeno. Preko 200.000 mladih ljudi sa prostora na kojim nije bilo oružanih sukoba napustilo je zemlju, izbegavajući na taj način mobilizaciju u oružane snage.

Postoji dovoljno dokaznog materijala na osnovu kog može biti zaključeno da najmasovniji pojavni oblici "etničkog čišćenja" i drugih zločina nisu bili slučajni i povremeni i da ih nisu počinile neorganizovane skupine ili bande civila. Naprotiv, način postupanja, način na koji su ova zlodela izvršena, vreme u kojem su izvršena, te područja na kojima su se dogodila, otkrivaju da su politička vodstva odredila cilj, pridonela sistematičnosti, planirala i koordinirala izvršenje ovih zlodela. Reč je, naime, o dobro pripremljenim, uvežbanim i brutalno sprovedenim operacijama uništavanja i proterivanja "nepoželjnih" etničkih grupa na određenom geografskom području. Sve to potvrđuje i činjenica da pretpostavljeni nisu sprečavali i kažnjavali počinitelje takvih zločina nakon što bi saznali za ono što je počinjeno. Naprotiv, oni su ih proglašavali patriotama i herojima, i dodeljivali im visoke položaje u vlasti, vojnim i policijskim strukturama.

Odgovornost za ta zlodela je na vodstvima država (i država u nastanku) stvorenih u procesu raspada SFRJ, koja su ih planirala, organizovala i/ili podsticala. Odgovornost je na komandnom kadru svih vojski (od JNA do "OVK"), paravojnih formacija i policijskih snaga formiranih na razvalinama prethodne države. On je odgovoran za činj enje tih zlodela, podsticanje njihovih izvršilaca i/ili njihovo tolerisanje. Odgovorni su i zbog toga što ih nisu sprečavali, a na to su bili obavezni po odredbama ratnog prava i normama ratne etike. Odgo-

---

⁷⁹ Detaljnije o YU "ratovanju", videti u: N. Kandić, *ibidem*; *Ljudska prava u Jugoslaviji 1999*, urednik V. Dimitrijević, Beograd, Centar za ljudska prava Beograd, 2000; Završni izveštaj komisije stručnjaka osnovane u skladu s rezolucijom 780 (1992) Saveta bezbednosti UN (Bassiounijeva komisija), u knjizi: *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije*, Zagreb, Hrvatski helsinški odbor, 1995.

vornost je na svima onima koji su mišlju, rečju i delom podsticali na takva dela, opravdavali ih, prećutkivali ih ili ih, pak, nazivali ratovanjem. Radi se, dakle, o kriminalnom lancu, pa time i o odgovornosti, koji se proteže od državnika i političara, na jednom kraju, do najmarginalnijih elemenata društva koji su neposredno te zločine vršili, na drugom kraju. Moralna odgovornost je na svima onima koji nisu pokazali saosećanje sa patnjama drugih i solidarnost sa ljudskim bićima kao takvim. Svako je kriv ko se pretvarao kao da se ništa značajno ne događa i stoga ostajao neaktivan.

POLITIKA, ETIKA I RATOVANJE

Odvajanje politike od etike vodi njenom pretvaranju u tehniku i tehnologiju uticanja na ponašanje ljudi. Kao takva, prvenstveno je koncentrisana na sticanje i održavanje vlasti. Odatle proističe raskorak između politike i morala, odnosno suprotnost moralnosti i vlasti. Posledice su negacija morala, nepoštovanje ljudskog života i ljudskog dostojanstva, dakle, nepoštovanje elementarnih ljudskih prava koja pripadaju čoveku na osnovu puke činjenice da je čovek. Ovo je, međutim, samo jedna krajnost. U realnosti su česti pokušaji njihovog povezivanja. Ukoliko i kada se to čini, etički element je u politiku unesen spolja, na jedan mehanički način, kao njoj strani entitet. Cilj je da se ona, na taj način, oplemeni i učini donekle čovečnom, moralnom. U tom kontekstu, smatra se da je u političkom delanju, pa i u ratovanju kao njegovom produžetku, poželjno biti moralan. Ovde se radi o pokušaju pomirenja politike i etike, odnosno političkog delanja i moralnosti.

I u jednom i drugom slučaju etičnost (moralnost) nije nužno obeležje politike, pa ni njenog nastavka drugim sredstvima – ratovanja. Istorijska je zasluga Karla von Klauzevica što je, u vreme rastakanja celovite slike sveta i pozitivističkog cepanja tradicionalne politike, u politici kao "majci rata" zadržao etički sastojak, tj. "interes čovečnosti" kao njen konstitutivni deo.

U izvornom značenju pojma politike, politika i etika su nerazdvojne. To jedinstvo zasnovano je na njihovom zajedničkom poreklu u čoveku. Politike pragmateia je posmatranje zajedničkog života ljudi shodno suštinskim strukturama tog života. Aristotel politiku definiše kao "filozofiju o ljudskim stvarima", "filozofiju ljudskog života" ili "praktičnu mudrost".⁸⁰ Njen predmet su ljudske stvari "ono o čemu može da se odlučuje".⁸¹ Centralno mesto u njoj pripada pojmovima

---

⁸⁰ Aristotel, *Nikomahova etika*, Beograd, Kultura, 1970, str. 150, 151 i kraj knjige

⁸¹ *Ibidem*, str. 151

dobra i pravičnog.⁸² Cilj ljudskog delanja je neko dobro, a najveće dobro kao cilj, "pripada najnadmoćnijoj i najobuhvatnijoj" vrsti ljudskog znanja i mogućnosti. Kao takva pokazuje se "nauka o državi".⁸³ U njenu "nadležnost"⁸⁴ spadaju i veštine koje su najviše cenjene, na prvom mestu ratnička veština, a zatim gazdovanje i besedništvo. Politika, nauka o državi ili praktična mudrost određuje koje vrste znanja su potrebne u državi, koje od njih treba "svaki pojedinac da uči i do koje mere da se u njima usavršava". Ona određuje "šta treba činiti i od čega se treba uzdržavati".⁸⁵

Pravednost je "potreba države". Njen cilj je "najbolji mogući život"⁸⁶ i sve u njoj treba da bude podređeno ostvarenju toga cilja. Stoga država postoji radi delanja "prema moralnim zakonima, a ne naprosto radi zajedničkog života".⁸⁷ Svojim ustrojstvom i delatnošću ona mora obezbediti mogućnost moralnog usavršavanja. Vaspitanje ljudi i njihovo navikavanje da se u životu ponašaju u skladu s moralom i pravičnošću ima prvorazredan značaj. On se višestruko multiplicira u ulogama nosilaca funkcija političke vlasti i oružanih delatnika koji izvršavaju njihove zapovesti. Jer, "naoružana nepravda je nešto najstrašnije".⁸⁸

Moderno doba produkovalo je rastvaranje ovako shvaćene politike, pa i sadašnje politike, etike i veštine ratovanja na mnoštvo nepovezanih pojedinačnih disciplina. One su danas skoro potpuno zaboravile svoje poreklo u tradicionalnoj politici. Krajnja posledica je potiskivanje praktično-moralne orijentacije politike, odnosno njeno pretvaranje u delatnost kojom se ostvaruju, ili se mogu ostvariti, bilo koji ili bilo kakvi ciljevi. Takva njena degeneracija dovela je do toga da se svako, nezavisno od svojih moralnih osobina, može baviti politikom i, u zavisnosti od svoje moći, određivati sudbinu ljudi i naroda. To, takođe, može biti svako i u sferi ratne veštine, odnosno ratovanja kao produžetka politike i odlučivati o životu i smrti stotina hiljada ljudskih bića.

Važno je naglasiti da Aristotel smatra da za bavljenje političkom naukom i praktičnom političkom delatnošću postoje nužne moralne pretpostavke. Oni koji se njima žele baviti moraju imati osnovno moralno vaspitanje. Na uvodnim stranama *Nikomahove etike* piše da čovek koji nema iskustva u "postupcima i odnosima u životu", te koji

---

⁸² *Ibidem*, str. 4

⁸³ *Ibidem*

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ *Ibidem*

⁸⁶ Aristotel, *Politika*, Beograd, Kultura, 1960, str. 7, 234

⁸⁷ *Ibidem*, str. 88

⁸⁸ *Ibidem*, str. 7

je sklon da se "povodi za svojim strastima" nije podoban slušalac predavanja o društvenom životu. On će ih uzalud slušati i neće imati koristi od ovakvih izlaganja čiji cilj "nije (teorijsko) znanje, nego praktična primena". Pritom nema nikakve razlike da li je on mlad po godinama ili nezreo po prirodi. Jer, "nedostatak nije u dobu starosti, nego u strastima koje (kod takvih ličnosti) upravljaju životom i svim težnjama. Takvim ljudima znanje uopšte ne koristi pošto mu nisu došli".⁸⁹

Stoga je nužno da onaj koji želi uspešno da prati predavanja o dobru, pravičnosti i uopšte predavanja s temama iz društvenog života "bude u moralnom pogledu već izgrađen". A "takav čovek ili već nosi u sebi principe ili ih lako usvaja".⁹⁰ Onaj kod koga ni jedno ni drugo nije slučaj ne samo da je beskoristan, već je i opasan čovek. Jer, "čovek bez vrlina je najizopačenije i najdivljije biće".⁹¹ On "može učiniti deset hiljada puta više zla nego životinja".⁹²

Sve ovo nas navodi na zaključak da je neophodno mišljenje prošlosti iznova promisliti ako želimo da shvatimo sadašnjost. A to promišljanje nam očito pokazuje da moralna niskost vladalaca, društveno ponižavanje na koje su primorani oni kojima se vlada, sveopšte širenje laži i straha, česti u naše doba, nemaju ničeg zajedničkog sa genuinim značenjem politike.

To se, *mutatis mutandis*, odnosi i na ratovanje. Ukoliko je ovakva politika produžena "drugim sredstvima" u vidu jednostranog nasilja, to nije ratovanje. U njoj nema ratu svojstvenog elementa – borbe, kao što ga nema ni u lovu na životinje. Praktikujući takvo nasilje, oružani delatnik ne vodi borbu, već svoju žrtvu teroriše, ponižava, muči i na kraju svirepo ubija. Žrtva, s druge strane, slično životinji koju progoni lovac, nema ni sredstava ni mogućnosti da uzvrati, tj. da nasilju pruži adekvatan otpor. Za borbu, immanentnu ratovanju, potrebne su hrabrost i moralnost njenih učesnika. Za jednostrano nasilje, u njegovim brojnim brutalnim formama, potrebni su kukavičluk, kulturno-civilizacijska i moralna retardiranost.

U svom pravom, izvornom, značenju politika je delatnost kojom se humanizuje svet u granicama istorijskih mogućnosti. Ta težnja je danas najpotpunije ispoljena u filozofiji i pokretu za uvažavanje ljudskih prava i sloboda. Odnos raznovrsnih subjekata političkog delovanja, od države do pojedinca, prema njima prvorazredan je pokazatelj njihove progresivnosti.

---

⁸⁹ Aristotel, *Nikomahova etika*, ibidem, str. 5

⁹⁰ *Ibidem*, str. 6, 7

⁹¹ Aristotel, *Politika*, str. 7

⁹² Aristotel, *Nikomahova etika*, str. 179

Ta filozofija i pokret usmereni su na prevazilaženje rata kao sredstva u rešavanju društvenih suprotnosti. Na tom dugom i teškom putu oni podstiču ljude i narode da u vreme mira čine jedni drugima što više dobra, a u ratovima, koji se još uvek vode, što manje zla. Oni vode preporodu politike u kojem joj se vraća njeno izvorno značenje.

Uvažavanje elementarnih ljudskih prava u ratu i ratovanju štiti vojnu delatnost od raznovrsnih malformacija i degeneracija. Posebno, ono štiti jednu vitešku profesiju od nasrtaja zločinačke države i njenog nastojanja da vojne profesionalce pretvori u režimske zločince.

Miroslav Hadžić

Građanin u uniformi

Svako se tematizovanje zaštite ljudskih prava u vojsci nužno suočava s dve početne dileme. Obe proističu iz društvene suštine rata i vojne organizacije. Odmah se, naime, postavlja pitanje da li je, kako i u kojoj meri moguće štititi ljudska prava u organizaciji koja je u krajnjoj instanci namenjena za uništenje života samog! I to uvek pod izgovorom njegovog čuvanja. U centru je druge dileme problem zaštite ljudskih prava u ratu, budući da postizanje ratnih ciljeva zahteva i podrazumeva, pre svega, fizičko uništenje žive sile protivnika. Istorijski je redosled postavljanja ovih pitanja i traganja za odgovorima bio, dakako, obrnut.⁹³

Zbog tekućih izmena prirode rata, u čijem su zahvatu danas mnogo više nego ranije civilno stanovništvo i resursi za njegov opstanak, problem je postao složeniji. Jedan je od paradoksa (post)modernog rata iskazan činjenicom da zbog primene novih tehnologija ubijanja srazmerno raste ugroženost neboraćkih, a opada ugroženost boračkih sastava. Zato danas »humanitarni intervencionisti«⁹⁴ više vode računa o zaštiti svojih vojnika tokom i nakon oružanih dejstva, nego o sigurnosti civilnog stanovništva koje usrećuju svojim spasiteljstvom.

Početni je odgovor moderne na bazične dileme sadržan u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, čija je lista zaštićenih ljudskih prava zaključena članom 30, kojim je utvrđeno da *"nijedna odredba ove Deklaracije ne može se tumačiti kao pravo za ma koju državu, grupu ili lice da obavlja bilo koju delatnost ili da vrši bilo kakvu radnju usmerenu na rušenje prava i sloboda koji su u njoj sadržani."*⁹⁵ Ovim je dat podsticaj za dalji razvoj humanitarnog prava oružanih sukoba, koje je u *"potpunosti okrenuto prema pojedincu, prema žrtvi rata, i njegov je osnovni i proklamovani cilj neposredna zaštita čoveka i njegovih interesa u oružanom sukobu."*⁹⁶

⁹³ Uporedi: Konstantin Obradović, *Humanitarno pravo danas*, u: *Pravo ljudskih prava*, Konstantin Obradović, Milan Paunović (ur.), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996, str. 77-94

⁹⁴ Agresija NATO na SRJ 1999. godine, kao i američko bombardovanje Avganistana tokom 2001. godine novi su dokaz ovoj tezi.

⁹⁵ Prema: Univerzalna deklaracija o pravima čoveka, *Prava čoveka*, Zbornik dokumenata, Vladan Vasiljević (ur.), Prometej, Beograd, 1991, str. 36-41

⁹⁶ Kosta Obradović, *Humanitarno pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 138

Prelomnu tačku u savremenom razvoju humanitarnog prava predstavlja usvajanje Ženevskih konvencija o zakonima i običajima ratovanja (1949).⁹⁷ Dopunskim protokolima iz 1977. godine standardi ovog prava prošireni su i na unutrašnje oružane sukobe. Stoga je humanitarno pravo "maksimalno usmereno na zaštitu pojedinca u oružanom sukobu. Ono je, osim toga precizno, nedvosmisleno, dovoljno razrađeno«, pa su "praktično predviđene sve moguće i zamislive situacije u kojima bi ga trebalo primeniti".⁹⁸ Zato "današnje pravo oružanih sukoba maksimalno sputava vojnu potrebu i otežava ispunjenje njenih zahteva (...) Dakle, moderno pravo oružanih sukoba zaista otežava vođenje rata."⁹⁹

Novi je pomak učinjen usvajanjem Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950).¹⁰⁰ Doduše, tačkom 1 člana 15 dopušteno je da "u doba rata ili druge javne opasnosti koja prethodi nastanku nacije, svaka Visoka strana ugovornica može da preduzme mere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije, s tim da takve mere ne budu u neskladu s njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu". U tački 2 istog člana je, pak, precizirano da "prethodna odredba ne dopušta odstupanja od čl. 2 (pravo na život – M. H.), osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, ili člana 3 (zabrana mučenja – M. H.), 4 (prvi stav – zabrana ropstva – M. H.) i 7 (kažnjavanje samo po zakonu – M.H.)".¹⁰¹ Usledilo je potom osnivanje Evropskog suda za ljudska prava, dok je spisak zaštićenih prava dalje proširivan Protokolom uz Konvenciju (1952), te Protokolima br. 4 (1963), br. 6 (1983), br. 7 (1984) i br. 12 (2000).¹⁰²

Pokazalo se i ovom prilikom da je daleko lakše međunarodnim normama zabraniti kršenje humanitarnog prava, nego privoleti unutrašnje i/ili spoljašnje aktere rata na njegovo poštovanje. Dokaz tome je činjenica da su tek 37 godina nakon Nirbernškog procesa nastali prvi, i to *ad hoc*, međunarodni krivični sudovi u čijoj su nadležnosti povrede humanitarnog prava u pojedinim oružanim sukobima.¹⁰³ Ne čudi,

⁹⁷ Šire: *isto*, posebno str.131- 172

⁹⁸ *Isto*, str. 169

⁹⁹ *Isto*, str. 170

¹⁰⁰ Uporedi: Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u: *Prava čoveka*, zbornik dokumenata, op. izvor, str. 198-210

¹⁰¹ Evropska konvencija članom 2 štiti pravo na život, a članom 3 zabranjuje mučenje; prvi stav člana 4 nalaže da "niko se ne sme držati u ropstvu ili ropskom položaju", dok član 7 dozvoljava kažnjavanje samo na osnovu zakona.

¹⁰² Šire: Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, proširano izdanje na srpskom, nepoznat izdavač

¹⁰³ Rezolucijom Saveta bezbednosti UN br. 827 od 25. maja 1993. godine osnovan je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, koji je započeo rad 18.

stoga, da je zbog protivljenja SAD, te rezervi Rusije, Indije i Kine, kao i uzdržanosti većine ostalih azijskih država, sve do skora odlagano osnivanje stalnog međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine.¹⁰⁴ Izostanak opšte, a u slučaju SAD ključne, podrške upozorava da domet humanitarnog prava i dalje presudno zavisi od političke (zlo)-volje ključnih članica međunarodne zajednice.¹⁰⁵ Odnosno, upozorava da će ove članice još dugo biti izvan njegovog efektivnog dohvata. Realno je stoga očekivati da će centralni posednici svetske moći nastaviti da proizvoljno tumače i selektivno primenjuju naloge humanitarnog prava oružanih sukoba.¹⁰⁶ O tome svedoči rešenost SAD da iznuđenim bilateralnim ugovorima američke vojnike izuzme od krivičnog gonjenja za eventualne ratne zločine, te da time Međunarodni krivični sud za ratne zločine na samom početku učini bespredmetnim.¹⁰⁷

Mali domet međunarodnih normi potvrđuje činjenica da se, uprkos Povelji UN, oružana sila još uvek koristi u unutrašnjim i međunarodnim sukobima.¹⁰⁸ Za sad je jedino evroatlantska zajednica, zahvaljujući svojoj ekonomsko-političkoj i vojnoj moći utemeljenoj na globalnoj supremaciji SAD, uspela da u sopstvenom krugu otkloni opasnost od rata. Međutim, događaji od 11. septembra 2001. godine pokazuju da Zajednica nije uspela sebe da zaštiti od novih bezbednosnih rizika, a pre svega od međunarodnog terorizma. I to uprkos ili baš zahvaljujući činjenici da su SAD i saveznici sebi već ranije, a nezavisno od UN, prisvojili pravo da u zonama svojih strateških interesa upravljaju krizama i ratovima, te da odlučuju o njihovim ishodišta. Štaviše, članice su NATO sebi dozvolile da višekratno krše humanitarno pravo oružanih sukoba i to u ime zaštite ljudskih prava.¹⁰⁹ To ih, dabome, nije ometalo da u internom krugu težište pažnje pre-

---

novembra iste godine. Prema: Vladan Vasilijević, *op. izvor*, str. 52. U nadležnosti istog suda je procesuiranje osumnjičenih za ratne zločine počinjene u Ruandi.

¹⁰⁴ Rimski statut Tribunala je do 11. aprila 2002. godine ratifikovalo preko 60 zemalja, čime je ispunjen nužan preduslov za njegovo osnivanje. Uporedi: Beta, Rotjers, prema: *Danas*, 12. april 2002. god., str. 11. Šire vidi: Milan Šahović, Stalni Međunarodni krivični sud, *Republika*, Beograd, 2002, broj 286-287, str. 4

¹⁰⁵ "Znači, moramo baciti u korpu za otpatke osnovne principe svetskog poretka, međunarodno pravo i ugovorne obaveze koje se odnose na suverenitet ... A kad završimo s "tim legalizmom", usvojićemo jedinu realno postojeću alternativu: moćni će se ponašati onako kako to žele." Noam Čomski, Principi kao parče papira (Odgovor Deniću), u: Srbija i NATO (II), Svetska debata, Dosije, *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje 2, Beograd, 1999, str. 42

¹⁰⁶ Šire o tome: Ričard Folk, Traganje za ljudskim pravima u doba globalizacije, u: *Pravo ljudskih prava*, str. 9-31

¹⁰⁷ Uporedi: Is Hypocrisy of U.S.A. Acceptable, *Belgrade Today*, August 2002

¹⁰⁸ Broj sukoba posle II svetskog rata

¹⁰⁹ Diskusiju održivosti upotrebe ljudskih prava kao izgovora za ratnu intervenciju vidi kod: Jirgen Habermas, Bestijalnost i humanost, u Srbija i NATO (II), *op. izvor*, str. 64-71

meste na zaštitu prava i sloboda svojih građana u domicilnim vojskama.¹¹⁰

Uprkos čestim kršenjima humanitarnog prava i ljudskih prava posle II svetskog rata čini se da je, za početak, održiva radna teza po kojoj stepen poštovanja njihovih normi znatno zavisi od karaktera političkog poretka u datoj državi. A preko toga, i od dominantne političke kulture u njoj.¹¹¹ Države je, stoga, moguće međusobno razvrstavati i po stepenu ozbiljnosti načela vladavine prava kao važne pretpostavke, ali ne i dovoljnog garanta, za poštovanje humanitarnog prava u unutrašnjim i/ili spoljašnjim oružanim sukobima. Sledstveno tome i za poštovanje ljudskih prava u vojsci.

Kumulativno je dejstvo poretka u prvom stepenu posredovano načinom na koji se u jedinačnoj državi misli i praktikuje (svoja i tuđa) bezbednost. Kako će biti pojmljena, odnosno šticeena svoja bezbednost zavisi, pak, od konstelacije međunarodnih odnosa, geopolitičke pozicije i vojno-političke moći dotične države. Utoliko je odnos oružanih snaga neke države prema humanitarnom pravu i ljudskim pravima dodatno uslovljen političkom percepcijom rizika za sopstvenu bezbednost, kao i raspoloživim arsenalom za njihovo otklanjanje. Uz to, lista potencijalnih rizika zavisi od načina na koji njene političke elite definišu sadržaje i zahvat nacionalnih (državnih) interesa. Potom, i od toga kako one formulišu strategiju nacionalne bezbednosti, odnosno zaštićene vrednosti (interese) i načela upotrebe svojih oružanih snaga za te svrhe. Da je to tako svedoči, na primer, globalni zahvat strategije nacionalne bezbednosti SAD i iz nje izvedeno (samoprisvojeno) pravo da se, ako treba i oružanom silom, štite svoji interesi svuda gde se proceni da su oni ugroženi ili to mogu biti.¹¹² To je, uz ostalo, uvelo dvostruke standarde u američko poimanje i praktikovanje ljudskih prava – visoke za sopstvene građane (i vojnike), a znatno niže za one koji snose posledice tih intervencija. Iskustva socijalističkih poredaka, pak, pokazuju da su, pri blokovskim propozicijama, njihove strategije bezbednosti bile težišno usmerene na unutrašnju odbranu socijalizma. Primat ideoloških vrednosti i ciljeva, što je bilo samo drugo ime za vlastovoljne interese partijskih oligarhija, učinio je da tzv. unutrašnji neprijatelji socijalizma budu glavna meta pripadnih oružanih snaga. Skladno tome, stalno je rastao nesklad između normativne i faktičke

---

¹¹⁰ O tome svedoče i nova interesovanja vojne sociologije za zaštitu prava manjinskih grupa (rasnih, verskih, kulturnih, seksualnih i sl.) u vojnoj organizaciji. Uporedi: Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal, *The postmodern Military*, Oxford University Press, New York, Oxford, 2000

¹¹¹ Šire: Milan Podunavac, *Politička kultura i političke ustanove*, u: *Fragmenti političke kulture*, M. Vasović (ur.), Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd, 1998, str. 13-37

¹¹² Buš, *Bela kuća*

zaštićenosti ljudskih prava. Zato je u ovim društvima na udaru posebno bila sloboda misli, savesti i veroispovesti, čijim je kriminalizovanjem bio otvoren neomeđen prostor za vojno-policijsko kršenje ljudskih prava.¹¹³

Na drugom je stepenu odnos prema humanitarnom pravu i ljudskim pravima posredovan dejstvom civilno-vojnih odnosa u datoj zemlji. U ovoj je ravni interferirajući uticaj prirode političkog poretka izravan. Smer i opseg tog uticaja direktno zavise od vrste civilne kontrole, kojoj je podvrgnuta mesna vojska (oružane snage). Tim pre, što svaka civilna kontrola nije nužno i demokratska. Utoliko oblik civilne kontrole indirektno svedoči o društvenom položaju i političkoj moći vojske. U ništa manjoj meri na stanje ljudskih prava utiče i karakter odnosa unutar konkretne vojske koji, uz ostalo, zavise od valjanosti procedura i instrumenata za intraarmijsku zaštitu ustavnosti i zakonitosti. Ovo stoga, što pripadnici vojske svoj odnos prema ljudskim pravima i humanitarnom pravu primarno formiraju unutar vojne organizacije. Znači, njihova (buduća) sklonost ka poštovanju ovih prava u velikoj meri zavisi od smera i sadržaja vojne socijalizacije, te time i od načina na koji su trenirani za ratne (mirnodopske) uloge. Rezultantno se dejstvo bazičnih obeležja vladajućih civilno-vojnih odnosa i dotične vojne organizacije dodatno ispoljava i meri stepenom zaštićenosti prava građana dok službuju u vojsci ili se pri stanjima državne nužde nađu u njenom zahvatu.

Van je spora da u modernim državama evroatlantske zajednice danas postoje demokratski civilno-vojni odnosi, koji vrhune u demokratskoj kontroli vojske. Srazmerno tome, u pripadnim je vojskama povećana delatna zaštita ljudskih prava. Ista korelacija generalno važi i za opozit: u nedemokratskim porecima, koji *per definitionem* ugrožavaju prava svojih građana, postoje mali ili takoreći nikakvi izgledi za poštovanje ljudskih prava u vojsci. Ako je gornji kauzalitet održiv, onda se osnovano može pretpostaviti da slične pravilnosti postoje ili bi mogle da postoje pri upotrebi ovih vojski u međunarodnim (oružanim intervencijama) i/ili unutrašnjim ratovima. Uostalom, raspoloživ istorijski materijal novijeg datuma potvrđuje da su vojske autoritarnog porekla (bile) sklonije kršenju humanitarnog prava.¹¹⁴ Međutim, odstupanja od tendencijskih pravilnosti nastaju kod demokratskih država. Naime, interna odanost demokratskih država ljudskim pravima nije ih do sad sprečavala da ta ista prava krše tokom spoljašnje

---

¹¹³ Uporedi: Peticija predsedništvu SFRJ za ukidanje člana 133 KZ SFRJ, 1980. godine (kojim je bio sankcionisan verbalni delikt – M.H.), u: Srđa Popović, Put u varvarstvo, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2000, str. 48-55

¹¹⁴ Dokaz za to su i vojne intervencije Varšavskog ugovora u Mađarskoj (1956) i Čehoslovačkoj (1968).

upotrebe svojih – jedinačnih i/ili združenih – oružanih snaga.¹¹⁵ Odatle se vojno-politički delatnici nesumnjivo demokratskih država u međunarodnim odnosima sve češće ponašaju nedemokratski, te se i prema uzusima humanitarnog prava odnose po meri svojih trenutnih potreba.

Valjanost teze o zavisnosti stepena poštovanja ljudskih prava od prirode političkog poretka, te time i od karaktera vladajućih civilno-vojnih odnosa, podupiru i opšta saznanja o ponašanju vojski u unutrašnjim ratovima. U evropskom je krugu sveža potvrda za to stigla iz ex-Jugoslavije. Njenu osnovanost obilato potvrđuju i fakta unutrašnjeg rata u Čečeniji. U ovim se ratovima, nezavisno od situacionih razlika a zahvaljujući njihovoj esencijalnoj sličnosti, pokazalo da su vojske sličnog ideološkog i autoritarnog porekla bez zazora kršile norme humanitarnog prava. Tim lakše i žešće, jer su rečeni ratovi namah, a po volji nacional-političkih elita, prevedeni u versko-nacionalne oružane sukobe. Ista su postignuća imale njima neprijateljske (secesionističke) vojske, jer su i one potekle iz zajedničkog autoritarnog gnezda. Drastična je razlika između ovih ratova, međutim, iscrtna nedоследnim odnosom ključnih aktera međunarodne zajednice (SAD, EU i NATO) prema prekršiocima humanitarnog prava. Voljom spoljnih umešača su yu-ratovođe i osumnjičeni za zločine, ali ne svi, stigli u nadležnost Tribunala u Hagu. Nema garantija da će Tribunal, budući da je još uvek u raljama dnevno-političkih potreba SAD i EU, valjano namiriti potrebu žitelja sa prostora bivše Jugoslavije za pravdom i pravom.¹¹⁶ Nova je potvrda kalkulanstva svetskih moćnika izručena zastavljanjem međunarodne pravde na granicama Rusije. No, ništa čudno, budući da nju (pravdu) zapadni umešači, kao što smo prethodno već zabeležili, ne pripuštaju ni u svoj zabran.

Daleko je teže, međutim, proceniti da li demokratski poredak u evroatlantskim državama unapred garantuje da će njihove vojske pri eventualnoj unutrašnjoj upotrebi poštovati humanitarno pravo. Zahvaljujući prosperitetu i amortizacionim kapacitetima rodnih društva, ove vojske nisu posle II svetskog rata korišćene za unutrašnju odbranu ili za izmenu poretka. Može, dakle, samo da se nagađa da li bi one i u kojoj meri bile sklone da, pri supozicijskoj odbrani poretka, poštuju humanitarno pravo. Oprez nalažu ne tako davna iskustva stečena prilikom upotrebe, na primer, unutrašnje vojske (Nacionalna garda) i policije u rasnim sukobima u južnim državama SAD. Razlozi su za brigu

---

¹¹⁵ O tome svedoči upotreba zabranjenih sredstava (npr.: municije s osiromašenim uranijumom i klaster bombi) tokom NATO agresije na SRJ.

¹¹⁶ U prilog ovome vidi: Miroslav Hadžić, The role of the Army in the Process of Disintegration of Yugoslavia, in: Kriegsverbrecher vor Gericht, Das Haager UN-Tribunal für Ex-Jugoslawien, *Sudosteuroopa-Gesellschaft, Deutsche Welle*, Köln, 1999

odavno porasli nakon što su SAD proglasile rat svetskom terorizmu, jer su se na unutrašnjem udaru njihovih snaga bezbednosti odmah našla ljudska prava rasno sumnjivih lokalnih građana. Nakon aktiviranja vojnih sudova i uvećanja diskrecionih nadležnosti tajnih službi narasle su i neizvesnosti oko poštovanja prava građana SAD koji su se, opravdano ili ne, našli u njihovom zahvatu.¹¹⁷ U oba ova slučaja dodatno je potvrđena inherentna sklonost delova vladajućih elita, te oružanih snaga i tajnih službi da u ime (svoje interpretacije) viših – državnih i nacionalnih – interesa prenebregavaju, krše ili nedovoljno poštuju ljudska prava svojih sugrađana. To dozvoljava spekulaciju po kojoj se stvarna privrženost ljudskim pravima vojski demokratskih država može jedino spoznati, odnosno potvrditi ili opovrgnuti, tek pri njihovoj eventualnoj unutrašnjoj upotrebi i to u uslovima oštre socijalno-ekonomske i/ili političke krize.

No, za sad je evidentno da se visoka kultura ljudskih prava u demokratskim državama primila i u njihovim vojskama. Tim lakše što je zaštita ovih prava poduprta čvrstim institucionalnim i proceduralnim garantijama.¹¹⁸ U prilog tome deluju i demokratski civilno-vojni odnosi koji se, uz ostalo, zasnivaju na obuhvatnoj (re)integraciji vojske u društvo. Započet preobražaj tradicionalnih civilno-vojnih odnosa naložio je redefinisavanje namene i ciljeva vojske. U tom je postupku vojna zaštita bezbednosti društva, države i građanina izgubila primordijalni status. Na osnovu saznanja da je njihova bezbednost tek krajnji proizvod udruženog dejstva brojnih – ekonomskih, socijalnih, političkih, demografskih, kulturnih, duhovnih, vrednosnih i ekoloških – činilaca,¹¹⁹ započeta je postupna demilitarizacija sfere bezbednosti. Time se postepeno sužava područje vojnog ekskluzivizma, pa je i zahtev za poštovanje ljudskih prava u vojnoj organizaciji stekao dodatni legitimitet.

Na ovom je tragu započeto i postepeno nadilaženje klasične – profesionalne i funkcionalne – izolovanosti vojske od društva.¹²⁰ Da bi se olakšao transfer demokratskih vrednosti u vojnu organizaciju, a njeni

---

¹¹⁷ Šire: Ronald Dworkin, Stvarna pretnja američkim vrednostima, *The Gardian*, 9. mart 2002, prema: *Republika*, br. 292-293, Beograd, 1-30. septembar 2002, str. 23-26

¹¹⁸ Šire: Hans Born, Višestruka kontrola oružanih snaga u demokratijama: slučaj Holandija, u: *Demokratska kontrola vojske i policije*, Miroslav Hadžić (ed), Centar za civilno vojne odnose, Beograd, 2001, str. 191-228, posebno od str. 204, pa dalje

¹¹⁹ Uporedi: Barry Buzan, Ole Waever and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc, London, 1998

¹²⁰ "The concept of *Innere Führung* has made the *Bundeswehr* an integral and natural component of our state order and society. It is a successful concept for the comprehensive integration of armed forces into a democratic society."; Paul Klein, Jürgen Kuhlmann, Germany and its Armed Forces in Transition, in: *Military and Society in 21st Century Europe*, str. 189

pripadnici motivisali da ih voljno štite, podstaknuta je (re)integracija vojske u društvo. Očekuje se da iz toga, pored ostalog, proistekne veća privrženost (pod)oficira ljudskim pravima svojih potčinjenih, odnosno humanitarnom pravu pri upotrebi svojih jedinica (vojske). U nemačkoj kreaciji stajnu tačku ovog koncepta čini pojam »građanin u uniformi«.¹²¹ Ovaj se pojam zasniva na stanovištu da trajni ili privremeni boravak u vojsci pojedinca ne lišava njegovih prava. Uz to, i na uverenju da bi vojnika od ostalih sugrađana trebalo da razlikuje samo profesija, a ne opseg raspoloživih ljudskih prava. Profesionalni vojni angažman, dakako, podrazumeva da se uniformisani građanin unapred i dobrovoljno odrekne dela svojih ljudskih prava. A sve to u okvirima zadatim principima subordinacije i izvršavanja naređenja kao temeljima vojne organizacije. No, to isto tako podrazumeva da dotičnom građaninu određen registar prava može biti ograničen samo ustavom i zakonima, te da su ta ograničenja vremenski i prostorno omeđena.

Stvarna privrženost neke vojske i njenih pripadnika demokratskim vrednostima svog društva može se, dakle, svodno procenjivati na osnovu merenja njihovog odnosa prema korpusu univerzalnih ljudskih prava. Ključni indikatori za to su stepen poštovanja ljudskih prava unutar date vojne organizacije, odnosno pridržavanje normi humanitarnog prava tokom – spoljne ili unutrašnje – upotrebe oružane sile.

Iza ova dva zbirna indikatora krije se, dakako, mreža složenih relacija. I pripadnici vojske i građani se nalaze ili se mogu naći u raznovrsnim situacijama, kao što im tom prilikom mogu zapasti brojne i različite uloge. Zato se tek razlaganjem pojmova "zaštita ljudskih prava u vojsci" i "poštovanje humanitarnog prava", te istraživanjem njihove međuzavisnosti, ove apstrahovane odrednice mogu popuniti konkretnim sadržajima. To bi onda dozvolilo da se preciznije utvrdi delatan zahvat ljudskih prava u vojsci, odnosno humanitarnog prava te prepoznaju forme njihove materijalizacije. Time bi se stekli uslovi za popis normativnih prepreka i situacionih izazova poštovanju ljudskih prava u vojsci, odnosno vojnom poštovanju humanitarnog prava. Na toj bi osnovi onda bilo moguće proveravati stepen skladnosti između normativne zagarrantovanosti i stvarne zaštićenosti ovih prava u datoj vojnoj organizaciji. Za ove je svrhe neophodno, bar preliminarno, imenovati i razvrstati modalitete vojnog odnošenja prema ljudskim pravima.

---

¹²¹ U Nemačkoj se ovaj proces zasniva na dva, međusobno povezana, koncepta: "Innere Führung" (unutrašnje vođenje) i "Citizen in Uniform" (građanin u uniformi) – od ovog smo drugog i pozajmili naslov za svoj ogleđ; šire: Paul Klein, Jürgen Kuhlmann, Germany and its Armed Forces in Transition, in: Military and Society in 21st Century Europe, Jürgen Kuhlmann, Jean Callaghan (eds), Gorge C. Marshall European Center for Security Studies, Garmisch-Partenkirchen, 2000, pp. 183-225, a posebno od str. 189

Centralna diskriminanta pristiže iz inherentnih razlika između stanja mira i stanja rata. Iz toga, po našem mišljenju, ishodi i postaje opravdanom uporedna upotreba oba pojma: ljudska prava (u vojsci) i humanitarno pravo. Držimo, pri tom, da je humanitarno pravo, u stvari, samo ratni oblik egzistencije ljudskih prava. Zato se prilikom upotrebe jednog ili drugog pojma ne sužava njihov zahvat, već se samo menja težište. U stanju je mira naglasak na problemu poštovanja ljudskih prava pripadnika vojske, kao i domicilnih građana kad i ako se nađu u njenom zahvatu. Ratnim se, pak, stanjem u centar uvodi problem poštovanja ljudskih prava pripadnika rivalske vojske i civilnog stanovništva protivničke države. Međutim, zbog toga u ratnoj situaciji iz vidnog polja lako može da nestane interno stanje ljudskih prava kod svake od zaraćenih strana. Tim lakše, što ratno stanje kod oba (svih) učesnika najčešće menja ili labavi odnos prema pravima svojih građana i vojnika. Štaviše, u njegovom se toku (zlo)upotrebom patriotizma neretko pribavljaju ideološka pokrića za unutrašnje, a radikalno, sužavanje ili kršenje ljudskih prava. Kao što se, uostalom, ratnom propagandom pored ostalog hoće da spreči provera odanosti svojih oružanih snaga humanitarnom pravu, a da se pažnja domaće i strane javnosti preusmeri na prekršaje protivnika (neprijatelja).

Uprkos temeljnim razlikama između stanja mira i rata, moguće je konstruisati jedinstvene modele pomoću kojih se zahvat i sadržaji ljudskih prava u vojsci, odnosno vojni odnos prema humanitarnom pravu dodatno specificuju. Tako je, na primer, s obzirom na subjekt zaštite, odnosno uživaoca prava opravdano razlikovati dva početna (bazična) modela.

U centru prvog su prava pripadnika date vojske (oružanih snaga). Skladno humanitarnom pravu ratno stanje u ovaj model uvodi i pripadnike rivalske vojske. Daljim se razlaganjem mogu izvoditi modelske varijacije spram različitih parametara i/ili kriterijuma klasifikacije prava i njihovih uživalaca. Tako se s obzirom na status pojedinca u vojnoj organizaciji može, na primer, konstruisati zaseban varijetet. To bi, pak, nalagalo da budu uporedno istraživani normativna uređenost i faktičko stanje ljudskih prava svake od kategorija pripadnika – oficira, podoficira, ročnih vojnika, vojnika po ugovoru i/ili profesionalnih vojnika, rezervnih starešina i vojnika, te civilnih lica zaposlenih u vojsci. Broj je varijeteta, dabome, određen strukturom dotičnih oružanih snaga. Treba pri tom očekivati da će nejednak status, kao sažet izraz nejednakog učešća u intraarmijskoj raspodeli moći, verovatno ispostaviti znatne razlike u ozbiljenosti prava svake od armijskih – socijalnih i profesionalnih – strata. Zbog toga bi bilo opravdano da se prilikom provere stanja ljudskih prava, na primer, oficirskog kora ima na umu njegova funkcionalna, hijerarhijska i rangovna (činovska) raslojenost na generalski sloj, sloj viših oficira (major – pukovnik) i sloj nižih oficira (potporučnik – kapetan I klase). Po istom principu se mogu

očekivati razlike unutar sloja podoficira, ali i između mladih i starih vojnika u ročnom sastavu. Isto tako, stanje ljudskih prava civilnih lica na službi u vojsci može znatno da zavisi od njihove stručne kvalifikacije (visoka, srednja ili niža stručna sprema), jer im ona određuje položaj i ulogu u vojnoj organizaciji. Sledeći bi stepen razlaganja osnovnog modela mogao da proizađe iz provere da li se ograničenja pojedinih prava odnose samo na stanja u službi ili se ona prostiru i na život svih (nekih) kategorija pripadnika vojske van kasarne. Opravdano bi, takođe, bilo odvojeno analizovati i odnos vojske prema ljudskim pravima svojih pripadnika, koja shodno međunarodnim konvencijama i mesnom zakonodavstvu ne podležu, odnosno podležu privremenom ograničavanju.¹²²

U centru se drugog modela nalaze (preostali) građani konkretnog društva. Pri stanju rata u ovaj krug ulaze i civilni žitelji neprijateljske države. U stanju mira, a pri demokratskom ustrojstvu društva, ljudska su prava (ostalih) građana načelno izvan dohvata vojske. Međutim, učestalost i opseg mogućih odstupanja zavisi od toga kako su ustavom i zakonima uređene, između ostalog, nadležnosti vojnih sudova i tajnih službi vojske. U ovom slučaju od popisa i zahvata tzv. vojnih krivičnih dela, čije je dokumentovanje povereno vojnim službama bezbednosti a procesuiranje vojnim sudovima, zavisi da li će, koliko i kako vojska zadirati u ljudska prava građana. Daleko važnije je to da dobar deo prava građana stiže u nadležnost vojske u stanjima državne nužde. Vrsta i broj ovih stanja, dakako, variraju od države do države, kao što su i nadležnosti vojske u njima različito dimenzionirane. Tako, na primer, Ustav i zakoni SRJ poznaju vanredno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i ratno stanje.¹²³ Spram toga je onda moguće, a za istraživanje i neophodno, konstruisati modelske varijetete analogne stanjima nužde. Razlaganje bi potom moglo biti nastavljeno s obzirom na vrstu i broj prava koja podležu ili ne podležu ograničenjima u svakom od stanja nužde. Tim pre, jer ograničavanje, na primer, pojedinih političkih nasuprot ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava proizvodi nejednake posledice po status građanina (pojedince). Isto tako, uskraćivanje nekog od ovih prava može biti kompenzovano nakon prekida stanja nužde, dok jednom ukinuta druga prava (pravo na život, zabrana torture i sl.) više ne mogu biti povraćena.

Valjanost se, ovde samo skiciranih, konstrukta jedino može proveriti istraživanjem stanja ljudskih prava u konkretnom društvu i pripadnoj mu vojsci. Budući da su takva istraživanja u SRJ (Srbiji i

---

¹²² Prema Ustavu SRJ prava garantovana u članu 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 35 i 43 ne smeju biti derogirana ni u stanjima državne nužde; uporedi: Ustav SRJ, Zakoni, VINC, Beograd, 1993.

¹²³ Uporedi: Ustav SRJ, čl. 78, tačka 3, kao i čl. 4 Zakona o odbrani, op. izvor

Crnoj Gori) tek u začetku,¹²⁴ u daljem ćemo tekstu popisati početne razloge za stručno i javno propitivanje stanja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije (VJ). U nužnoj meri referisaćemo i na, pređašnji i sadašnji, sociopolitički ambijent u srpsko-crnogorskoj državnoj zajednici.

Obeležja nasleđa

Stanje ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije (VJ), kao i odnos njenih pripadnika prema humanitarnom pravu valjano se jedino mogu razumeti i proceniti unutar analize prirode političkog poretka treće Jugoslavije (SRJ). Mada nastala iz sloma partijskog projekta socijalizma, ova je država voljom svojih vlastodržaca i uz podršku većine građana (glasača), ostala baštinik autoritarnog nasleđa Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Ne čudi, stoga, da su tokom kratkog života SRJ, a nezavisno od fiktivnih i/ili fingiranih demokratskih modifikacija, lokalni naslednici Josipa Broza – Slobodan Milošević i Momir Bulatović/Milo Đukanović – ostali verni komunističkom poimanju i praktikovanju ljudskih prava.

Boljeg razumevanja radi, treba podsetiti da je u politički prostor druge Jugoslavije tema ljudskih prava zvanično stigla uz tzv. treću korpu Završnog akta Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi.¹²⁵ Od tada je ova tema komunističkom režimu uglavnom služila za spoljnopoličku upotrebu. U unutrašnjem saobraćaju cela je priča o ljudskim pravima bila zapretana samoupravljanjem i, njemu navodno prirodnom, socijalističkim humanizmom. Odatle je i odnos prema ljudskim pravima sve vreme bio posredovan ideologijom. Ideološkim čitanjem, ljudska prava su pretežno razumevana kao sredstvo kojim "svetski kapitalizam" hoće dodatno da dezavuiše, a intencijalno i razori, "svetski proces (sistem) socijalizma". Javna je rezerva prema tematizovanju stanja ljudskih prava u SFRJ dodatno pothranjivana evidencijama o ugroženosti prava raznih manjina (crnaca, siromašnih itd.) u zemljama Zapada. Ideološkim i propagandnim pristupom htela se, u krajnjoj instanci, negirati civilizacijska i univerzalna vrednost koncepta (zaštite) ljudskih prava. Dubinski razlozi za otpor stizali su iz straha režima od unutrašnje kritike socijalizma sa stanovišta (ne)dostupnosti ljudskih prava. Tim više, jer bi takva kritika nužno namet-

---

¹²⁴ Nosioci su tog posla do sad uglavnom bile nevladine organizacije koje su svoje nalaze javnosti predočavale u formi godišnjih izveštaja o stanju ljudskih prava u SRJ (Srbiji), referišući u tom sklopu i o povredama tih prava u VJ. Tako, na primer, Beogradski centar za ljudska prava od 1998. godine izdaje redovne godišnje izveštaje "Ljudska prava u Jugoslaviji".

¹²⁵ Deo teksta Završnog akta posvećenog saradnji u humanitarnim i drugim oblastima, vidi u: *Dokumenti KEBS 1975-1995*, Međunarodna politika i grupa izdavača, Beograd, 1995, str. 47-69

nula propitivanje posledica, a potencijalno i krivično sankcionisanje nosilaca revolucionarnog terora (1944-1947) i brojnih frakcijskih obračuna u KPJ (Sukob s IB, 1948-1953; Brionski plenum, 1966; Cestovna afera, Maspok, Obračun s liberalima u Srbiji, 1971, itd.). Ovo tim pre, jer su razorne posledice unutarpartijskih sukoba i obračuna zahvatale celo društvo.

Instrumentalnom odnosu režima prema ljudskim pravima u to su vreme pogodovala dve grupe zbirnih razloga. Prva je grupa bila produkt njegove uspešne eksploatacije geopolitičke pozicije SFRJ. Veštim ekvilibriranjem režim je izvlačio zamašne ekonomske koristi od Zapada. To ga, pak, nije obavezivalo da se odrekne svog ideološkog bratstva sa Istokom (SSSR). Štaviše, ideološkom trijadom "samoupravljanje – opštenarodna odbrana – nesvrstavanje" režim je sebe pred delom svetske javnosti i mesnim građanima bio legitimisao kao moralno superiornog kritičara i kapitalizma i lagerskog socijalizma. Zahvaljujući tome, žiteljima SFRJ je delimično omekšavanje lokalnog staljinizma bilo lako prikazano kao presudan iskorak ka "carstvu slobode". Kad je potom iz ideološke radionice Partije stigao koncept integralnog samoupravljanja,¹²⁶ svaka je rasprava o ljudskim pravima za vlastodršce postala bespredmetna, a za inicijatore opasna.

Druga je grupa razloga bila krajnji produkt primene kombinovanih metoda, kojima je režim sustavno dokidao potrebu pojedinca (nikad postalog građanina) za postizanje ljudskih prava. Supstancijalna je odbojnost prema ovom tematu proizvedena sistematskom ideološkom indoktrinacijom. Potom je grananjem samoupravnih procedura kod žitelja pothranjivana iluzija o osvojenosti bazičnih – ekonomskih i političkih – prava. Bočni su podupirači, uz ostalo, građani na socijalnoj korupciji stanovništva koje je svikavano da unapred troši nezarađeno (pozajmljeno). Uz to je strategijom ubrzane industrijalizacije podsticana veštačka migracija sa sela u grad, te je stalno rastao broj egzistencijalnih ovisnika o režimu. Povrh svega, prenošenjem (buduće) istorije u nadležnost kolektivnih entiteta – Partije i radničke klase – potencijalni je građanin dodatno obezličavan i oslobođan svake potrebe za individualizacijom.

Iza samoupravne fasade krili su se centralni garanti održivosti autoritarnog režima: vojska, policija i tajne službe. Njihova je moć nad građanima bila legalizovana davanjem im obaveze da štite ustavni poredak, što je bilo samo drugo ime za zaštitu apsolutne vlasti Vođe i Partije.¹²⁷ Odatle su oni primarno delovali kao ispostave klasične po-

---

¹²⁶ Idejne mu je osnove položio Edvard Kardelj u brošuri *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, IC Komunist, Beograd, 1977.

¹²⁷ Već je članom 134 Ustava FNRJ iz 1946. g. bilo predviđeno da Jugoslovenska armija, uz ostalo, "služi održavanju mira i bezbednosti". Ustavnim zakonom iz 1953. godine Federaciji je, a time i njenoj vojsci, bilo stavljeno u dužnost da uz od-

litičke policije namenjene za otkrivanje i sankcionisanje drugačije mislećih građana. Za tu svrhu ovi su aparati bili faktički izuzeti iz nadležnosti institucija sistema. Tim lakše, jer je na delu bio fasadni sistem, čija je uloga bila svedena na legitimisanje i legalizovanje odluka partijske vrhuške. Skladno tome, odnos vojske, policije i tajnih službi prema ljudskim pravima građana, odnosno učestalost i vrste njihovog kršenja bili su izvan ikakvog uvida ali i uticaja javnosti i parlamenta. Sve se to odvijalo pri hiperprodukciji ustava i ustavnih dopuna, zakona i podzakonskih akata što je vodilo opadanju njihove efektivnost. Bujanje normi i (para)sudskih instanci¹²⁸ nije moglo da prikrije dominaciju dnevne politike i ideologije nad principima pravde i vladavine prava. Shodno tome, odnos izvršne i sudske vlasti prema ljudskim pravima bio je proizvoljan, odnosno po meri trenutnih potreba partijske oligarhije.¹²⁹

Da ironija bude veća, pozicija "partijske toljage" nije pripadnicima represivnog aparata donela bolju zaštitu njihovih individualnih prava. S rastom njihove kolektivne moći nad sugrađanima, rasla je i njihova jedinačna obezmoćenost unutar rodne organizacije. Bio je to, uostalom, nužan preduslov za njihovu političku (zlo)upotrebu. Zakonsko ograničavanje zahvata subordinacije, jednostarešinstva i bespogovorne poslušnosti bilo je opovrgnuto instaliranjem diskrecionih prava komandnih instanci, čime je bila inaugurisana lična (samo)volja nadređenog.¹³⁰ Koristi koje su aparati sile pribavljali iz svoje systemske izuzetosti njihovim su se pripadnicima povratno iskazivale kao štete. Izuzetost, na primer, iz parlamentarne kontrole partijskom je i vojnom vrhu dozvoljalo ne samo proizvoljnu unutrašnju upotrebu vojske, već im je isto tako davalo određene ruke unutar vojne organizacije. Pripadnici vojske su stoga bili lišeni mogućnosti da pri eventualnom ugroža-

---

branu zemlje "štiti društveni i politički poredak". Ovaj je poredak u članu 114 Ustava SFRJ iz 1963. g. bio imenovan kao "socijalističko društveno i političko uređenje", te se obaveza JNA da štiti ustavni poredak odnosila i na njegovu socijalističnost. Tačkom 3 XLI amandmana na Ustav iz 1971. g. imenovane su Oružane snage SFRJ, sastavljene od JNA i TO, sa zadatkom da uz ostalo brane i ustavni poredak. Članom 240 Ustava iz 1974. g. bila je potvrđena obaveza OS da štite "ovim ustavom utvrđeno društveno uređenje SFRJ". Prema: Miroslav Hadžić, Manjak pretpostavki za demokratsku kontrolu Vojske Jugoslavije, u: *Demokratska kontrola vojske i policije*, op. izvor, str. 64

¹²⁸ Tipičan primer za to su bili sudovi udruženog rada

¹²⁹ To ilustruje slučaj grupe profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu; detaljno: Nebojša Popov, *Contra Fatum*, Mladost, Beograd, 1989.

¹³⁰ Tipičan primer za to predstavljaju odredbe o ocenjivanju aktivnih vojnih lica (Zakon o službi u oružanim snagama, Narodna Armija, Beograd, 1989, čl. 112-121), po kojima su njihov status i egzistencija direktno zavisile od (zlo)volje nadređenog starešine. Šire o tome: Jovan Lj. Buturović, Mehanizmi za zaštitu ustavnosti i zakonitosti u JNA i VJ, u: *Demokratska kontrola vojske i policije*, Miroslav Hadžić (ur.), Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, Beograd, 2001, str. 99-120

vanju svojih prava potraže i/ili nađu zaštitu u parlamentu ili javnosti. Štaviše, instaliranjem zasebnog sistema vojnog sudstva i tužilaštva sa širokim nadležnostima, pripadnici vojske i građani su bili uskraćeni za mogućnost civilne sudske zaštite svojih ljudskih prava.¹³¹

Daleko teže posledice je, međutim, imala primena mehanizama i instrumenata za skriveno kršenje ljudskih prava. Tome su pogodovale zabrana pristupa javnosti u vojno-policijsku sferu, te protezanje dosoga vojne tajne. Uz to, vojna i policijska služba nisu bile jednako dostupne svim građanima. Ulazna je selekcija vršena primenom protivustavnog kriterijuma ideološke i socijalno-klasne podobnosti kandidata i/ili njihovih roditelja. Dalji status onih koji su se kvalifikovali presudno je zavisio od internih partijskih i tajnih službi. One su, pak, bile ključni instrumenti za istiskivanje viška poslušnosti, odnosno za prećutno odricanje pripadnika vojske, policije i tajnih službi od zaštite svojih ljudskih prava. Tako je, na primer, profesionalno opredeljenje za vojnu službu zahtevalo od pojedinca da se odrekne prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti, odnosno da prihvati partijsku ideologiju kao svoje vjeruju. Štaviše, od njega je zahtevano i da van radnog mesta deluje kao promoter partijske interpretacije socijalizma. U ideološkom zahvatu vojske bio je i ročni sastav, te su regruti nezavisno od svoje volje i uverenja bili podvrgnuti sistematskoj ideološkoj (pre)obuci.¹³² Uporedo je sledilo i ograničavanje prava vernika, te prava na prigovor savesti i civilnu (alternativnu) službu. Nadasve, redukcijom instrumenata i procedura za zaštitu ustavnosti i zakonitosti unutar JNA ugroženi pojedinac je bio upućen da zaštitu svojih prava traži od onih (nadređenih) koji su mu ta prava i kršili.¹³³

Nužnost istraživanja stanja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije

U momentu kad se činilo da će temeljna kriza socijalizma tokom 1980-ih u pozitivnoj soluciji ishoditi demokratsko preustrojstvo SFRJ, a time i ukidanje svemoći vojske, policije i tajnih službi,¹³⁴ one su voljom nacional-republičkih elita postale glavni uterivači građana u

¹³¹ Uporedi: Jovan Lj. Buturović, op. izvor, posebno od str. 116, pa dalje

¹³² Šire o tome u: Miroslav Hadžić, *Sudbina partijske vojske*, Samizdat FREE B92, Beograd, 2001.

¹³³ "Vojna lica imaju pravo da pretpostavljenim starešinama podnose pritužbe i druge predstavke u vezi sa svim pitanjima iz života i rada u vojnoj jedinici (...) Pravo na pritužbu protiv naređenja pretpostavljenog starešine ne oslobađa vojno lice od obaveze da naređenje izvrši"; Zakon o službi u oružanim snagama, čl. 56, op. izvor

¹³⁴ U to su se vreme, a posebno u Sloveniji, pojavili zahtevi za civilno služenje vojnog roka, demokratizaciju unutaramijskih odnosa, izmene u finansiranju JNA, ukidanje posebne vojne industrije, ravnopravnost jezika i sl. Uporedi: *Borba*, 27. i 28. mart 1989, str. 10

međusobni rat.¹³⁵ Tokom yu-ratova građane su, uz njihovo učešće da-bome, sustigle sve posledice ustavne i sistemske skrajnutosti ljudskih prava u SFRJ. Zato su njihova prava bila sve vreme ugrožena anar-krsnom vatrom netom nastalih država i njihovih oružanih formacija. Eventualni manjak nacional-patriotizma i ratobornosti građanina je izlagao progonu matične države i vojske, dok su ga inovernost i/ili drugačije nacionalno poreklo izlagale etnocidu njemu neprijateljskih vojski i država. Zbog toga su yu-ratovi bili i ostali ključni inter-ferirajući činilac i determinanta stanja ljudskih prava u SRJ i njenoj vojsci.

Uz to, status ljudskih prava u SRJ i VJ, kao i njihov odnos prema humanitarnom pravu su bili dodatno određeni cezarističko-totalitar-nom involucijom režima Slobodana Miloševića.¹³⁶ Pod dejstvom ove činjenice na stalnom udaru su bila sva ljudska prava svih građana SRJ, uključujući i pripadnike vojske. Štaviše, VJ i njeni čelnici su kao deo opresivnog režima aktivno učestvovali u ograničavanju i kršenju prava svojih sugrađana. Zahvaljujući tome, neutvrđen broj pripadnika VJ je, posebno tokom ratnih dejstava na Kosovu, voljno i/ili nevoljno kršio odredbe humanitarnog prava.

Osnovanost sumnje u kršenje ljudskih prava u VJ i njenom (rat-nom) zahvatu podupiru i ustavno-zakonske manjkavosti u uređenju statusa i delokruga Vojske u trećoj Jugoslaviji. Brojne su ustavne "rupe" dozvoljavale Miloševiću da vojsku koristi za nasilnu odbranu svoje lične vlasti.¹³⁷ Ključne ustavne praznine nisu, međutim, otklo-njene ni kasnijim zakonima.¹³⁸ Štaviše, Zakon o vojsci i Zakon o od-brani su doneti tek 18 meseci posle proglašenja SR Jugoslavije.¹³⁹ Vojska i njeni pripadnici su, znači, u tom periodu imali nedefinisan status, te je režim na njih primenjivao stare zakone ili podzakonska akta. Po nalazima dr Jovana Lj. Buturovića, Zakon o Vojsci je čak bio

---

¹³⁵ Šire: Miroslav Hadžić, *The Yugoslav People's Agony*, Ashgate, England, 2002

¹³⁶ Upoređi: Milan Podunavac, Princip građanstva i priroda političkog režima u postkomunizmu: slučaj Srbija, u: *Potisnuto civilno društvo*, Vukašin Pavlović (ur.), Eko centar, Beograd, 1995, str. 221-235

¹³⁷ Njihov popis vidi u: Miroslav Hadžić, *Sudbina partijske vojske*, op. izvor, str. 226-238

¹³⁸ Nalaze o manjkavostima zakonske regulative vidi u: *Compendium of Yugoslav Laws on the Security Sector: Human Rights and Democratic Oversight Aspects*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Centre for Civil-Military Relations, Belgrade, 2002

¹³⁹ Mada je Ustav SRJ proklamovan 27. aprila 1992. godine, Zakon o Vojsci Jugoslavije je stupio na snagu tek tokom 1994. godine kad ga je usvojilo i Veće re-publika Savezne skupštine, a Zakon o odbrani 29. oktobra 1993. godine; prema: Za-koni, VINC, Beograd, 1993, str. 13, 57 i 213

korak unazad spram normativnih rešenja iz vremena JNA.¹⁴⁰ Naime, u SFRJ su status vojske i njenih pripadnika bili predmet pet zakona: Zakona o službi u oružanim snagama, Zakona o vojnoj obavezi, Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju vojnih osiguranika, Zakona o zdravstvenom osiguranju vojnih osiguranika i Zakona o dodatku na decu i drugim oblicima dečije zaštite vojnih osigurnika. Uzeti zajedno, svi ovi zakoni su sadržavali oko 1.000 članova, da bi novim zakonom, koji sadrži svega 364 člana bili stavljeni van snage.

Redukcija broja i opsega zakonskih normi je imala dvostruke negativne posledice. Time je, prvo, najveći deo materije prenet u podzakonsku regulativu pa je smanjena pravna sigurnost pripadnika vojske, ali i građana kad se nađu u njenom zahvatu. Izvan zakonskog uređenja su zatim ostale važne i osetljive oblasti intraarmijskih odnosa. Zakonom, uz ostalo, nije uređen opseg vojne tajne i delokrug vojnih službi bezbednosti. Umesto toga načelniku Generalštaba je prepušteno da odredi "*koja se lica smatraju ovlašćenim licima organa bezbednosti i vojne policije*" (čl. 30). Zna li se da je status vojnih službi bezbednosti tek od skora uređen saveznim zakonom,¹⁴¹ postaje jasno zašto je njihova moć unutar vojske bila neograničena. Tim više, jer su i podzakonska akta – pravila, uputstva i sl. – o radu ovih službi klasifikovana, te su nedostupna ne samo građanima, već i pripadnicima vojske. Dodajmo da su izvan Zakona ostali, na primer, ceo vojnoindustrijski kompleks, kao i raspolaganje stambenim fondom Vojske. To je, pak, pogodovalo finansijskim i drugim zloupotrebama u Vojsci i oko nje.

Drugo: Zakon o vojsci sadrži brojna diskreciona prava komandi, čime se stimuliše komandantska samovolja. Time je olakšano ugrožavanje i/ili kršenje ljudskih prava pripadnika vojske i građana. Svedok tome je, na primer, institut vanrednog unapređenja (čl. 46) po kome predsednik SRJ može, na predlog načelnika Generalštaba, da vanredno unapredi oficire u čin generala, a načelnik Generalštaba podoficire i oficire u viši čin. Ovim su članom de facto obesmišljene odredbe Zakona o kriterijumima i postupcima za njihovo unapređenje u viši čin (čl. 41-45). Diskrecioni karakter ima i odredbu po kojoj oficiru i/ili podoficiru može prestati služba kad navrši 30 godina penzijskog staža "*ako to zahtevaju potrebe službe*" (čl. 107, treći stav). Isti rang ima i odredba po kojoj nekom od njih služba prestaje "*ako je dva puta uzastopno nepovoljno ocenjen*" (čl. 107, drugi stav, tačka 3). U oba slučaja nadređenom starešini je prepušteno da diskreciono utvrdi "*potrebe službe*", odnosno da davanjem negativne ocene udalji pojedinca

¹⁴⁰ Šire vidi: Jovan Lj. Buturović, Mehanizmi za zaštitu ustavnosti i zakonitosti u JNA i VJ, u: Demokratska kontrola vojske i policije, op. izvor, str. 99-120

¹⁴¹ Zakon o službama bezbednosti SRJ kojim su obuhvaćene i vojne službe bezbednosti, usvojen je tek 2. jula 2002. godine; vidi: Službeni list SRJ, broj 37/2002.

iz vojske i time ga ostavi bez posla. Nepoznat je raspon diskrecionih prava koja su komandantima data podzakonskim aktima, jer su ona nedostupna javnosti.

Pravnu nesigurnost vojnika i građana uvećava, ma koliko to zvučalo paradoksalno, postojanje zasebnog sistema vojnog sudstva i tužilaštva. Razlog za to su, prema mišljenju profesora Dimitrijevića, široka ovlašćenja vojnih sudova i tužilaštva.¹⁴² U njihovom zahvatu su pored tzv. vojnih krivičnih dela i brojna ostala krivična dela. Vojni sudovi su, na primer, ovlašćeni da vode postupke i u vezi "političkih" krivičnih dela. Oni, ujedno, mogu da izuzmu vojna lica iz nadležnosti civilnih sudova. Uz to, pošto predsednik SRJ postavlja i razrešava vojne sudije i tužioce njihova je profesionalna nezavisnost direktno sužena.

Povrh svega, javno dostupna evidencija upozorava da postoje osnovane sumnje da je u VJ ili njenom zahvatu tokom poslednjih deset godina bilo ograničavanja i/ili kršenja ljudskih prava, odnosno humanitarnog prava.¹⁴³ Tako se, između ostalog, razložno sumnja na:

- raznovrsna kršenja zakona i običaja rata, koja su vršena pod okriljem ili u ime JNA, odnosno VJ, a koja su kulminirala ratnim zločinima protiv čovečnosti i genocidom
- skriveno etničko čišćenje oficirskog i podoficirskog kora VJ između 1992. i 1994. godine
- prisilno učešće jednog broja starešina VJ u ratovima u Hrvatskoj i BiH
- prisilnu mobilizaciju izbeglica iz Hrvatske i BiH i njihovo slanje na frontove u Republici Srpskoj Krajini i Republici Srpskoj
- nepoštovanje prava prigovora savesti, odnosno prava na civilnu (alternativnu) službu

---

¹⁴² Uporedi: Vojin Dimitrijević, *Jugoslovensko vojno zakonodavstvo*, Compendium, op. izvor, str. 10-17

¹⁴³ Mada ne poriče da su i neki srpski akteri u yu-ratovima činili zločine, Mirjana je Vasović (Pobornici "Zvanične verzije", *Prizma*, CLSD, Beograd, maj 2002, str. 40-44) podvrgala oštroj, a paušalnoj, kritici zagovornike "zaštite univerzalnih ljudskih prava i osude zločina protiv čovečnosti", jer oni navodno "zdušno podržavaju" praksu "etnifikacije" zločina "na terenu". Autorka je za tu svrhu konstruisala i drugačije mislećim, a posebno autorima knjige *Srpska strana rata*, podmetnula ideju »da se celokupna srpska javnost mora suočiti "sa srpskim zločinima" i na taj način proći svojevrсну kolektivnu "katarzu", da bi potom utvrdila kako je u toj (njenoj) ideji "sadržana implicitna pretpostavka o odgovornosti srpskog naroda u celini". Završnu je optužbu izvela u tvrdnji da "ovakav zahtev izražava, tako, načelo kolektivne odgovornosti u svom najekstremnijem vidu." (sva podvlačenja u originalu – M. H.). Divljenje, dabome, zaslužuje lakoća s kojom je dotična autorka usputno i u nekoliko pasaža, pripisujući pritom svojim insinucijama teorijsku i metodološku vrednost, opovrgla nalaze 27 autora izložene na 832 strane (*Srpska strana rata, Traume i katarza u istorijskom pamćenju*, Nebojša Popov (ur.), Republika, Beograd, 1996)

- montirane sudske procese u vojnim sudovima (slučaj generala Trifunovića i novinara Miroslava Filipovića)
- učešće vrhovnika VJ u raspirivanju nacionalne i verske mržnje
- unutrašnju političku zloupotrebu nekih komandi i jedinica VJ.

Stvarne se razmere kršenja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije, dakako, mogu saznati tek na osnovu empirijskih istraživanja. To, pak, zahteva stavljanje vojske pod demokratsku civilnu kontrolu. Tome treba da prethodi demokratska rekonstitucija državne zajednice Srbije i Crne Gore. Ona, pak, nije moguća bez uspostave vladavine prava, jer od nje direktno i presudno zavisi i status ljudskih prava u VJ. Sve to zahteva da se ustavni status vojske uredi na moderan način, te da se radikalno izmeni prateće, vojno-odbrambeno, zakonodavstvo.

Uz to, neophodno je sistematsko obrazovanje pripadnika Vojske i Ministarstva odbrane, kao i nosilaca izvršne i zakonodavne vlasti u Srbiji i Crnoj Gori, za rad u uslovima demokratske civilne kontrole vojske. U tom sklopu je nužno i organizovano obrazovanje za poštovanje ljudskih prava pripadnika vojske.

II

LJUDSKA PRAVA U VOJSCI JUGOSLAVIJE

Milorad Timotić

Javno mnjenje Srbije o ljudskim pravima u Vojsci Jugoslavije

Uvodne napomene

Od 3. do 10. marta 2001. godine, na osnovu projekta i upitnika urađenih u Centru za civilno-vojne odnose, nevladinoj organizaciji iz Beograda, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka u Beogradu sproveo je istraživanje na svom stadardnom reprezentativnom uzorku od 1680 građana Srbije. Istraživanje je sprovedeno u 105 slučajno odabranih mesnih zajednica na teritoriji Srbije bez Kosova i Metohije.

Primenjen je stratifikovani troetafni kvotni model uzorka. U prvoj etapi određene su proporcije regiona. Na primer, u poduzorku za Vojvodinu regionu su bili Bačka, Banat i Srem. U drugoj etapi slučajno su izvučene opštine, a verovatnoća njihovog izbora zavisila je od brojnosti stanovništva u njima. U trećoj etapi obuhvaćene su mesne zajednice prema istom principu, sada primenjenom unutar uključenih opština, takođe na osnovu kumulativnih frekvencija. Kvotni kriterijumi bili su stratum (urbana i ostala naselja), pol, starost i obrazovanje ispitanika, polazeći od rezultata popisa 1991, korigovanih na osnovu demografskih projekcija.

Uzorak je relativno precizno odslikao punoletnu populaciju Srbije u pogledu pola (po 50% muškaraca i žena), generacijske pripadnosti (21% mlađih od 30 godina, 19% u dobi od 30 do 39 godina, 18% starih od 40 do 49 godina, 17% od 50 do 59 i 25% preko 60 godina), učešća urbanog stanovništva (57%), nacionalnosti (Srba 81%, Mađara 7%, Jugoslovena 3%, Muslimana 2%, Roma 2%, Hrvata 1%, Crnogoraca 1% i ostalih 4%) i nivoa obrazovanja (41% onih koji imaju završenu osnovnu školu ili su bez nje, 45% onih koji su završili škole za radničke kvalifikacije i onih koji su završili sve četvorogodišnje srednje škole i 14% onih koji imaju više i visoke škole).

Za tip uzorka primenjenog u ovom istraživanju računa se da je mogućnost greške za dihotomne varijable do 3%.

Između ostalih, upitnikom su bila obuhvaćena i pitanja koja se odnose na bezbednost i odbranu zemlje, ulogu vojske u političkom sistemu, budući izgled Vojske Jugoslavije i njen odnos prema odbrambenim integracijama u regionu i u Evropi, ljudska prava u Vojsci Jugoslavije i neka druga. Mišljenja o pitanjima koja se odnose na unutrašnji život u Vojsci Jugoslavije i poštovanje ljudskih prava u njoj dao je poduzorak ispitanika koji su služili vojni rok ili su radili u vojsci kao aktivne starešine. Taj poduzorak iznosio je 698 ispitanika, što je sasvim dovoljan broj za pouzdano zaključivanje.

Rezultati ispitivanja pružaju mogućnost zaključivanja o nekim pitanjima odbrane i vojske o kojima javnost do sada nije imala priliku da se određenije izjasni iz više razloga, kao što su vanredne okolnosti kroz koje je zemlja prolazila poslednjih desetak godina i poseban položaj koji je vojska u našem društvu tradicionalno imala. Sada nastaju nova vremena, pa je potrebno i to menjati, odnosno omogućavati javnosti da se izjašnjava o što većem broju pitanja koja se odnose na bezbednost i odbranu i na vojsku koja će se o tome brinuti.

1. Mišljenja o postojanju korupcije u vojsci

Svaka korupcija je izvor kršenja ljudskih prava, jer pojedince nezasluženo favorizuje u odnosu na druge pripadnike određene organizacije. Zbog toga smo ispitivanjem želeli da proverimo kakva su u tom pogledu mišljenja i iskustva onih koji su služili u vojsci.

1.1. Vojska i korupcija

Ispitanici su, dakle, upitani da li po njihovim saznanjima u Vojsci Jugoslavije ima ili nema pojava korupcije.

Tabela 1

Da li, po Vašem mišljenju, ima pojava korupcije i u VJ?	Broj	Procent
1. Da	363	52,0
2. Ne	88	12,6
3. Ne zna	245	35,1
4. Bez odgovora	2	0,3
Ukupno	698	100,0

Tabela 1 pokazuje da većina ispitanika (52,0%) smatra da i u vojsci ima korupcije, dok samo 12,6% misli da je nema. Ostali ispitanici su odgovorili da ne znaju.

Mišljenje da u vojsci ima korupcije češće zastupaju mlađi ispitanici – oni u generaciji 30-39 godina – 61,9%, a oni starosti preko 60 godina znatno ređe – 34,2%. Kada rezultate o ovom pitanju analiziramo posmatrajući zanimanja ispitanika, vidimo da službenici ili tehničari sa srednjom školom (60,2%) i službenici ili stručnjaci sa višom ili visokom stručnom spremom (65,4%) nešto češće od proseka smatraju da i u Vojsci Jugoslavije ima korupcije.

1.2. Rasprostranjenost korupcije u odnosu na društvo

Sledećim pitanjem traženo je od ispitanika da uporede rasprostranjenost korupcije u vojsci u odnosu na društvo u celini.

Tabela 2

Kako biste ocenili rasprostranjenost pojava korupcije u VJ u odnosu na društvo u celini? Da li biste rekli da ih ima ...	Broj	Procent
1. Znatno manje nego u društvu	62	16,9
2. Manje nego u društvu	113	30,8
3. Isto kao i u društvu	144	39,2
4. Više nego u društvu	17	4,6
5. Znatno više nego u društvu	8	2,2
6. Ne može da oceni	23	6,3
Ukupno	367	100,0

Većina ispitanika (86,9%) smatra da u Vojsci Jugoslavije ima korupcije isto ili manje nego u društvu u celini. Nema značajnijih razlika u odnosu na obeležja ispitanika.

Rezultati dobijeni kao odgovori na dva prethodna pitanja pokazuju da je na vojsku javnost počela kritički gledati, da se javnost, a posebno njeni mlađi i obrazovaniji segmenti, oslobađa nekritičkog favorizovanja vojske i počinje realnije ceniti njenu društvenu suštinu i ulogu u društveno-političkom životu.

2. Mišljenja i iskustva u vezi s ostvarivanjem ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije

Polazeći od činjenice da vojna služba neminovno nameće ograničavanje određenih prava ličnosti, ispitivanjem smo hteli saznati koja od tih ograničenja ispitanici najčešće zapažaju.¹⁴⁴ U pitanje su bila uvrštena prava koja su taksativno navedena u Ustavu SRJ kao osnovna ljudska prava i ponudena je petostepena skala za odgovore ispitanika.

2.1. Ograničavanja prava na život

Pravo na život je jedno od osnovnih ljudskih prava garantovanih Ustavom SRJ, pa se zbog toga prvo pitanje na njega odnosilo.

Tabela 3

Da li je bilo ograničavanja prava na život?	Broj	Procent
1. Nije	588	84,0
2. Retko	38	5,4
3. Ne seća se	34	4,9
4. Ponekad	35	5,0
5. Često	5	0,7
Ukupno	700	100,0

Kao što je moguće videti iz Tabele 3, ogromna većina ispitanika ceni da im pravo na život nije bilo ograničavano za vreme služenja vojnog roka, odnosno obavljanja profesionalne vojne službe. Nema značajnijih razlika u stavovima u odnosu na obeležja (godine starosti, obrazovanje, nacionalnu pripadnost) ispitanika, što ukazuje na visok nivo saglasnosti uzorka u vezi sa ovim pitanjem.

2.2. Nacionalna i verska pripadnost i ravnopravnost

S obzirom na versku i nacionalnu raznolikost stanovništva u SRJ ova prava imaju izuzetan značaj.

Tabela 4

Jednakost građana bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost	Broj	Procent
--	------	---------

¹⁴⁴ Pun tekst pitanja glasio je: Da li su i ako jesu, koliko često su Vama lično ili Vašim kolegama tokom služenja vojnog roka ili profesionalne vojne službe bila ograničavana ili kršena neka od sledećih ljudskih prava i sloboda garantovanih Ustavom SRJ? Zatim su bila navedena prava za koja su dobijeni rezultati prikazani u tabelama od 3 do 14.

1. Nije	528	75,5
2. Retko	71	10,2
3. Ne seća se	42	6,0
4. Ponekad	44	6,3
5. Često	14	2,0
Ukupno	699	100,0

Na ovo pitanje nešto je veći procent nepovoljnih odgovora nego na prethodno. Nešto više od 8% ispitanika smatra da su imali negativna iskustva u vezi sa svojom nacionalnom i verskom pripadnošću za vreme boravka u vojsci.

Da bi bilo moguće bolje sagledati rezultate odgovora na prethodno pitanje, dat je i njihov pregled u zavisnosti od nacionalne pripadnosti ispitanika (Tabela 5).

Tabela 5

Jednakost građana bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost	Srbi	Mađari	Ostali	Prosek
1. Nije	78.1	70.2	61.2	75.5
2. Retko	9.0	17.0	14.1	10.2
3. Ne seća se	5.5	8.5	8.2	6.0
4. Ponekad	5.3	2.1	15.3	6.3
5. Često	2.1	2.1	1.2	2.0

Nacionalna pripadnost pokazuje blag uticaj na odgovore ispitanika, ali su razlike dosta male, a rezultati su u celini povoljni za bivšu i sadašnju vojsku. Na primer, svega 4,2% Mađara misli da im je ponekad ili često bila uskraćena jednakosti sa ostalima zbog nacionalne pripadnosti. Čak i ako se tome doda procent onih koji su odgovorili "Retko" (17,0%), rezultat nije jako nepovoljan.

Procent nepovoljnih odgovora ("Ponekad" i "Često") je nešto veći kod "Ostalih"¹⁴⁵ (16,5%), ali ni on nije posebno zabrinjavajući.

Tabela 5a

Nejednako postupanje prema starešinama i vojnicima u zavisnosti od njihove nacionalne i verske pripadnosti	Broj	Procent

¹⁴⁵ U kategoriju "Ostali" svrstani su: Crnogorci, Muslimani, Hrvati, Jugosloveni, Albanci, Slovaci, Rumuni, Bugari, Romi, jer ih statistički nije bio dovoljan broj da bi bili pojedinačno prikazani.

1. Veoma lako	98	14,8
2. Lako	293	44,3
3. Ne želi da odgovori	138	20,9
4. Teško	112	16,9
5. Veoma teško	20	3,0
Ukupno	661	100,0

Sličnog značenja bilo je i pitanje da li je pripadnicima vojske teško padalo eventualno nejednako postupanje pretpostavljenih prema potčinjenima zavisno od njihove nacionalne i verske pripadnosti. (Tabela 5a)

Procent onih koji su odgovorili *teško* i *veoma teško* iznosi skoro 20%, što je znatno viši procenat nego u prethodnom pitanju.

Tabela 5b

Nejednako postupanje prema starešinama i vojnicima u zavisnosti od njihove nacionalne ili verske pripadnosti	Srbi	Mađari	Ostali	Prosek
1. Veoma lako	16.2	12.8	7.6	14.9
2. Lako	45.1	34.0	44.3	44.2
3. Ne želi da odgovori	19.9	34.0	20.2	20.9
4. Teško	16.0	14.9	25.3	17.0
5. Veoma teško	2.8	4.3	3.8	3.0

Kao što se iz Tabele 5b vidi, procent *ostalih* kojima *teško* ili *veoma teško* pada nejednako postupanje prema starešinama i vojnicima zavisno od njihove nacionalne ili verske pripadnosti je viši od proseka (29,1%). Mađari, međutim, čak rede od proseka biraju te odgovore (18,2%).

2. 3. Pravo na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti

Ovo Ustavom definisano pravo je dosta apstraktno za većinu ispitanika koji sigurno ne poznaju istorijat borbe za to pravo.

Tabela 6

Nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti	Broj	Procent
1. Nije	411	58,7

2. Retko	94	13,4
3. Ne seća se	67	9,6
4. Ponekad	97	13,9
5. Često	31	4,4
Ukupno	700	100,0

Pošto je vojni poziv profesija u kojoj su njeni nosioci često izloženi opasnostima (borbena gađanja, vežbe, rukovanje eksplozivnim sredstvima, opasnost učešća u oružanim sukobima), razumljivo je što je procent onih koji su u tom smislu osetili ugroženost nešto veći nego u prethodnim pitanjima. Psihički integritet je, verovatno, povređen strogošću vojne discipline, kao i opštim fizičkim i psihičkim naporima s kojima je povezana vojna služba.

I kod ovog pitanja postoji korelacija između godina ispitanika i pozitivnosti njihovih ocena. Na primer, procent onih koji smatraju da im je «ponekad» bio ugrožen fizički i psihički integritet pokazuje pravilan trend opadanja po intervalima godina života (21,8%, 20,6%, 13,2%, 10,2% i 5,9%). Znači, što su ispitanici mlađi, to su se u većem procentu izjašnjavali da im je u vojsci bio ugrožen životni integritet. Takav trend možda je i rezultat otežanih životnih uslova u Vojsci Jugoslavije poslednjih godina, ali i stalne opasnosti da će jedinice biti upućene na ratišta na kojima je ona dejstvovala. (Deo ispitanika, ali ne veliki, učestvovao je u ratnim dejstvima).

2.4. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti je jedno od osnovnih Ustavom garantovanih ljudskih prava, ali i ono u određenoj meri mora biti ograničeno u vojsci.

Tabela 7

Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti	Broj	Procent
1. Nisu	445	63,6
2. Retko	80	11,4
3. Ne seća se	64	9,1
4. Ponekad	89	12,7
5. Često	22	3,1
Ukupno	700	99,9

Ovo pravo je u znatnoj meri komplementarno sa prethodnim (Tabela 6), pa je razumljivo i logično da su rezultati slični. To ujedno ukazuje i na pouzdanost dobijenih rezultata.

Ispoljen je isti trend u zavisnosti od starosne dobi ispitanika: povećanjem godina života opada procent onih koji su doživljavali ograničenja prava na slobodu i bezbednost ličnosti (17,3%, 18,8%, 11,0%, 11,1%, 7,0%). Verovatno su i ovde ispoljili uticaj isti činioci kao i kod prethodnog pitanja.

2. 5. Pravo na ispravno suđenje

I ovo je jedno od Ustavom garantovanih prava koje ne bi trebalo da bude ograničeno u vojsci.

Tabela 8

Pravo na ispravno suđenje	Broj	Procent
1. Nisu	459	66,3
2. Retko	56	8,1
3. Ne seća se	105	15,2
4. Ponekad	55	7,9
5. Često	17	2,5
Ukupno	692	100,0

Tek svaki deseti ispitanik (10,4%) izjavljuje da mu je ponekad ili često bilo uskraćivano pravo na ispravno suđenje. Rezultat je logičan, jer je nesumnjivo samo mali broj ispitanika bio u prilici da se obrati vojnim sudovima radi zaštite svojih prava.

Nema izrazitijih razlika u odnosu na godine i obrazovanje ispitanika.

2.6. Mogućnost žalbe na postupke starešina

Na pitanje kako su podnosili to što nemaju mogućnost žalbe u slučaju kada starešina nepravilno postupi prema potčinjenima ispitanici su dali odgovore prikazane u Tabeli 8a.

Tabela 8a

Nemogućnost žalbe ako starešina nepravilno postupi prema potčinjenima	Broj	Procent
1. Veoma lako	57	8,3
2. Lako	215	31,4
3. Ne želi da odgovori	74	10,8

4. Teško	278	40,6
5. Veoma teško	61	8,9
Ukupno	685	100,0

Za razliku od prethodnog pitanja, ovde je dosta visok procent (49,5%) onih koji su teško podnosili nemogućnost žalbe u slučaju da starešina nepravilno postupi. Isto tako, za razliku od prethodnog pitanja, ovde se ispoljava izrazit uticaj godina starosti na odgovore ispitanika. Procent onih kojima je teško padala nemogućnost žalbe na nepravilne postupke starešina raste od 33,2% kod najstarijih do 55,6% kod najmlađih ispitanika.

2.7. Pravo na privatnost

Zbog prirode vojnog poziva ovo pravo u znatnoj meri mora biti ograničeno. U kolikoj meri stvar je konkretne ocene i u tom smislu bi trebalo vojnim propisima garantovati minimalni mogući nivo ispod koga ne bi smelo biti ograničavanja ovog prava.

Tabela 9

Pravo na privatnost (sloboda od otvaranja pisama i prisluškivanja telefona)	Broj	Procent
1. Nisu	343	49,1
2. Retko	104	14,9
3. Ne seća se	91	13,0
4. Ponekad	116	16,6
5. Često	44	6,3
Ukupno	698	100,0

Razumljivo je da su odgovori na ovo pitanje najnepovoljniji za vojnu organizaciju. Kao što se iz Tabele 9 vidi, procent onih koji su odgovorili da nikada nije bilo povreda prava na privatnost (49,1%) uverljivo je najmanji u poređenju sa procentima odgovora na prethodna pitanja. Isto tako, najviši je procent onih koji izjavljuju da je toga bilo *ponekad* ili *često* (22,9%).

Nema pravilnog i izrazitijeg uticaja godina ispitanika na odgovore na ovo pitanje – raspored je ravnomeran, uz teško objašnjive varijacije od 54,1% do 41,9% između prva dva starosna intervala. Inače, između najmlađih (54,1%) i najstarijih (53,0%) razlike su minimalne u pogledu ocene da nije bilo povrede toga prava.

2.8. Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti

U ranijoj ideološkoj vojsci razumljivo je da su sva tri navedena prava bila u znatnoj meri ograničena. Nisu smela biti ispoljavana mišljenja suprotna vladajućoj ideologiji. Pitanje savesti bilo je klasno uslovljeno, a upražnjavanje rituala i ispoljavanje verskih uverenja zabranjeno za vreme služenja vojnog roka, a pogotovu za vreme aktivne vojne službe.

Tabela 10

Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti	Broj	Procent
1. Nisu	390	55,7
2. Retko	94	13,4
3. Ne seća se	70	10,0
4. Ponekad	84	12,0
5. Često	62	8,9
Ukupno	700	100,0

Dok više od polovine ispitanika izjavljuje da im ta prava nisu ograničavana, svaki peti (20,9%) izjavljuje da jesu *ponekad* ili *često*. To je dosta visok procent, pogotovu što se radi o osnovnim ljudskim pravima u savremenim demokratskim društvima.

U ovo područje savremenih ljudskih prava spada i pravo na tzv. *prigovor savesti*, na osnovu koga se mladim ljudima dozvoljava da svoju vojnu obavezu izvrše služenjem u civilnim ustanovama. To pravo je priznato i u jugoslovenskom Zakonu o vojsci, ali je trajanje izvršenja vojne obaveze dvostruko duže u odnosu na one koji služe vojni rok s oružjem. To se smatra jednom vrstom kazne, pa danas postoje predlozi da se dužina trajanja obavezne vojne službe u civilnim ustanovama izjednači sa službom u vojnim jedinicama ili da bude samo mesec-dva duža.

Na pitanje veoma slično prethodnom, a koje se odnosi na to kako su ispitanici podnosili zabranu ispoljavanja religioznih osećanja dobijeni su odgovori prikazani u Tabeli 10a.

Tabela 10a

Zabrana ispoljavanja religioznih osećanja i obavljanja verskih obreda	Srbi	Mađari	Ostali	Prosek
1. Veoma lako	32.5	14.9	17.8	29.5
2. Lako	47.2	68.1	48.8	48.8

3. Ne želi da odgovori	8.9	12.8	15.5	10.0
4. Teško	9.6	4.3	11.9	9.5
5. Veoma teško	1.8	0	5.9	2.2

I na ovo pitanje dobijeni su, u celini, dosta povoljni odgovori. Većina ljudi je bila svesna da je zabrana ispoljavanja verskih osećanja u ideološkoj vojsci, kakva je bila JNA, nešto sasvim prirodno, pa se voljno sa time mirila. Naravno, nešto je veći procent "Ostalih" (17,8%) kojima je teško padalo ograničenje verskih sloboda u vojsci.

2.9. Pravo slobode izražavanja

Pravo slobode izražavanja je, takođe, jedno od osnovnih ljudskih prava, ali je u vojsci i ono ponekad ograničeno.

Tabela 11

Pravo slobode izražavanja	Broj	Procent
1. Nisu	302	43,2
2. Retko	119	17,0
3. Ne seća se	66	9,4
4. Ponekad	134	19,2
5. Često	78	11,2
Ukupno	699	100,0

Razumljivo je da je veliki broj ispitanika (30,4%) osetio ograničavanje, *ponekad* ili *često*, prava na slobodu izražavanja. Treba reći da je pravo slobode izražavanja moralo biti ograničeno u ideološkim vojskama, kao što je bila bivša JNA, pa i u Vojsci Jugoslavije do demokratskih promena 05. oktobra 2000. Međutim, sada je situacija radikalno promenjena i trebalo bi otvoriti raspravu o potrebi poštovanja prava na slobodu izražavanja i u Vojsci Jugoslavije, naravno, isključujući političko i partijsko agitovanje.

Godine života ispitanika pokazuju blag trend uticaja na odgovore na ovo pitanje: na primer, *ponekad* i *često* je osetilo ograničavanje prava slobode izražavanja 35,8% ispitanika starosne dobi od 30 do 39 godina, a 23,7% ispitanika starijih od 60 godina. Ograničenje slobode izražavanja teže pada mlađim generacijama, pa bi u sadašnjim procesima organizacione i ideološke transformacije naše vojske trebalo o tome voditi računa i uvesti rešenja koja će obezbeđivati više prostora za slobodu izražavanja.

Tabela 11a

Ograničenje u slobodnom izražavanju ličnog mišljenja	Broj	Procent
1. Veoma lako	63	9,1
2. Lako	248	35,7
3. Ne želi da odgovori	68	9,8
4. Teško	260	37,5
5. Veoma teško	55	7,9
Ukupno	694	100,0

Rezultati dobijeni prethodnim pitanjem potvrđeni su pitanjem sličnog značenja, ali nešto konkretnije i blaže formulacije (Tabela 11a).

Ograničenje u slobodnom izražavanju ličnog mišljenja *teško* ili *veoma teško* doživelo je skoro polovina ispitanika (45,4%). Kada te rezultate posmatramo u odnosu na godine ispitanika, odgovarajući procent raste od 32,1% kod najstarijih do 51,3% kod najmlađih ispitanika.

I sledeća dva pitanja (tabele 11b i 11c) odnose se na slobodu izražavanja ličnog mišljenja u vojnoj organizaciji.

Na pitanje kako su podnosili obaveznu ideološko-političku nastavu, ispitanici su dali odgovore prikazane u Tabeli 11b.

Tabela 11b

Obavezna ideološko-politička nastava	Broj	Procent
1. Veoma lako	73	10,5
2. Lako	327	47,1
3. Ne želi da odgovori	59	8,5
4. Teško	172	24,7
5. Veoma teško	64	9,2
Ukupno	695	100,0

Činjenica da svaki treći ispitanik (33,9%) izjavljuje da je *teško* ili *veoma teško* podnosio obaveznu ideološko-političku nastavu nije u celini rezultat ograničavanja slobode mišljenja, već tome treba dodati i da je ta nastava bila apstraktna i dogmatska, pa samim tim teška većini vojnika.

Sledećim pitanjem želeli smo saznati kako pripadnici vojske ocenjuju tendenciju vojnog vrha da celom sastavu nameće svoje ideološke i političke stavove (Tabela 11c).

Tabela 11c

Nametanje ideoloških i političkih stavova vojnog vrha svim pripadnicima vojske	Broj	Procent
1. Veoma lako	72	10,5
2. Lako	269	39,2
3. Ne želi da odgovori	101	14,7
4. Teško	187	27,2
5. Veoma teško	58	8,4
Ukupno	687	100,0

Procent onih kojima je *teško* ili *veoma teško* padalo nametanje političkih stavova vojnog vrha (35,6%) nešto je veći nego kod prethodnog pitanja. U ovom slučaju opravdanije je tumačiti rezultat kao posledicu ograničavanja slobode mišljenja. Godine starosti pokazuju dosta izražen uticaj na odgovore ispitanika: procent onih koji su se opredelili za dva prethodna odgovora raste od 24,1% kod najstarijih do 48,1% kod ispitanika u životnom dobu od 30 do 39 godina. Znači, skoro polovina mlađih ispitanika ne odobrava praksu da se vojni vrh politički angažuje i da svoje stavove nameće svim pripadnicima vojske.

Razumljivo je da ograničenja, neminovna u vojnoj organizaciji, teže padaju mlađim ljudima, koji su vaspitavani u vremenima kad su ljudska prava i demokratske vrednosti, zahvaljujući savremenim medijima, postajali univerzalni. Nema sumnje da će se taj trend i dalje nastaviti, pa mu se društvene institucije moraju prilagođavati.

2.10. Prava pripadnika manjina

U SR Jugoslaviji, kao višenacionalnoj državnoj zajednici, poštovanje prava manjina je jedan od bitnih preduslova za izgradnju društvene kohezije, konsenzusa o bitnim pitanjima razvoja društva, pa i za jedinstvo vojnih kolektiva i jačanje moralne snage sistema odbrane. Burna istorija ovog dela Balkana dovela je u prošlosti do velikih migracija i mešanja nacionalnih zajednica, od kojih su skoro sve do danas zadržale svoje jezičke, kulturne i etničke osobenosti. U savremenim unutrašnjim i međunarodnim političkim okolnostima neophodno je da svima njima budu obezbeđeni socijalni uslovi za koegzistenciju i ravnopravan život u društvenoj zajednici.

Tabela 12

Prava pripadnika manjina	Broj	Procent
1. Nisu	494	71,6
2. Retko	67	9,7
3. Ne seća se	78	11,3
4. Ponekad	37	5,4
5. Često	14	2,0
Ukupno	690	100,0

Rezultati odgovora koji se odnose na poštovanje prava manjina su povoljni – svega 7,4% ispitanika smatra da je do nepravilnosti u tom smislu dolazilo *ponekad* ili *često*.

Tabela 13

Prava pripadnika manjina (zavisno od nacionalne pripadnosti)	Srbi	Mađari	Ostali	Prosek
1. Nisu	74.2	61.7	59.3	71.5
2. Retko	9.2	12.8	11.6	9.7
3. Ne seća se	10.8	21.3	9.3	11.3
4. Ponekad	3.8	4.3	8.1	5.4
5. Često	2.0	0.0	3.5	2.0

Čak i kada rezultate posmatramo u zavisnosti od nacionalnosti ispitanika, razlike su relativno male: "Ostali" ocenjuju da je bilo ograničavanja prava manjina u 11,6% slučajeva (*često* i *ponekad*), dok samo 4,3% Mađara odgovara da je toga bilo *ponekad*, a ni jedan da je bilo *često*. U kategoriji "Ostali", kojih u uzorku ima ukupno 86, svi procenti koji ukazuju na neke nepravilnosti u pogledu prava manjina su iznad proseka, mada razlike nisu izrazito velike.

U celini, rezultati ovog ispitivanja ne ukazuju na postojanje diskriminacije na nacionalnoj osnovi u Vojski Jugoslavije, što daje osnove za optimistička očekivanja u daljem društvenom razvoju.

2.11. Pravo na slobodu od torture

Pravo na slobodu od torture i državnih represalija je jedno od ljudskih prava koje bi i u vojsci trebalo da bude potpuno zaštićeno.

Tabela 14

Pravo na slobodu od torture i državnih represalija	Broj	Procent
1. Nisu	437	62,9
2. Retko	57	8,2
3. Ne seća se	140	20,1
4. Ponekad	47	6,8
5. Često	14	2,0
Ukupno	695	100,0

Manje od desetine ispitanika (8,8%) ceni da je *ponekad* ili *često* bilo kršenja prava na slobodu od torture i državnih represalija za vreme dok su bili u vojnoj uniformi.

Nacionalnost ispitanika nije posebno uticala na odgovore na ovo pitanje. Godine života ne pokazuju pravilan trend uticaja, ali grupacija u životnoj dobi od 30 do 39 godina daje nešto nepovoljnije odgovore u odnosu na prosek uzorka. Ipak, ni ove razlike nisu osobito velike, niti značajne.

Povreda prethodnog ljudskog prava u vojsci se može dogoditi u vidu neopravdanog kažnjavanja potčinjenih, pa je postavljeno i takvo pitanje (Tabela 14a).

Tabela 14a

Neopravdano kažnjavanje bez mogućnosti žalbe	Broj	Procent
1. Veoma lako	64	9,3
2. Lako	213	31,0
3. Ne želi da odgovori	78	11,4
4. Teško	263	38,3
5. Veoma teško	68	9,9
Ukupno	686	100,0

Iz Tabele 14a vidi se da skoro polovina ispitanika (48,2%) teško doživljava velika ovlašćenja starešina u pogledu izricanja vaspitnih mera, uključujući i kažnjavanje. Godine ispitanika ispoljavaju uticaj na njihove odgovore, mada trend nije potpuno pravilan. Najteže su podnosili neopravdano kažnjavanje ispitanici starosti od 30 do 39 godina (58,8%), zatim najmlađi (48,6%), a za najstarije odgovarajući procent iznosi 37,9%.

Sličnog značenja je i pitanje prikazano u Tabeli 14b.

Tabela 14b

Velika ovlašćenja pretpostavljenih u odnosu na potčinjene	Broj	Procent
1. Veoma lako	56	8,0
2. Lako	298	42,7
3. Ne želi da odgovori	54	7,7
4. Teško	236	33,8
5. Veoma teško	54	7,7
Ukupno	698	99,9

Dobijeni rezultati su veoma slični kao i u prethodne dve tabele (14 i 14a), jer je i smisao pitanja veoma sličan. Istovetan je i uticaj starosti ispitanika na njihove odgovore – što su mlađi više im smetaju velika ovlašćenja pretpostavljenih u odnosu na potčinjene (procent izbora odgovora *teško* i *veoma teško* raste od 30,2% kod najstarijih do 50,9% kod najmlađih ispitanika).

Stvar je veoma konkretne procene kako rešiti problem mogućnosti zloupotrebe ovlašćenja pretpostavljenih, jer se sve vojske zasnivaju na principu subordinacije mlađih starijima, jednostarešinstvu i bespogovornom izvršavanju naređenja. Pojedine zemlje imaju različita rešenja, počevši od prava vojnika da se obrate direktno parlamentarnim odborima i od uvođenja ombudsmana, pa do sindikalnog organizovanja pripadnika osružanih snaga i otvaranja vojske medijima i kritičkoj javnosti.

2.12. Pravo na ograničeno radno vreme

Razumljivo je da je ovo pravo najčešće žrtva prirode obaveza i zadataka u vojnim jedinicama. Brojne su aktivnosti koje često moraju da traju kontinuirano po nekoliko dana, uz minimalni odmor učesnika (vežbe, gađanja, provere borbene gotovosti i sl.). Osim toga, svakodnevna rutina, tzv. dnevni raspored rada jedinica, najčešće je takva da ne ostavlja puno slobodnog vremena.

Tabela 15

Pravo na ograničeno radno vreme, na dnevni i nedeljni odmor	Broj	Procent
1. Nisu	366	52,5
2. Retko	107	15,4
3. Ne seća se	47	6,7

4. Ponekad	118	16,9
5. Često	59	8,5
Ukupno	697	100

Svaki četvrti ispitanik (25,4%) izjavljuje da mu je *ponekad* ili *često* uskraćivano pravo na ograničeno radno vreme i odgovarajući odmor. Naravno, kako se može i očekivati, godine ispitanika pokazale su uticaj na odgovore. Što su ispitanici mlađi, teže im pada uskraćivanje prava na odmor: najmlađi navode da im se to dešavalo u 17,4% slučajeva, a procent zatim pravilno linearno opada do 3,2% kod najstarije generacije. I o ovom podatku treba voditi računa u procesima reorganizacije i transformacije VJ koji predstoje, kao i u procesu planiranja vojne obuke i vaspitanja.

2.13. Pravo na zaštitu zdravlja

U uslovima života u vojnoj organizaciji, gde postoje mnoge restrikcije u pogledu odlučivanja o privatnim i ličnim pitanjima, zaštita zdravlja ima poseban značaj, jer ni ona ne može biti ostvarena bez saglasnosti nadležnih starešina. Zbog toga je postavljeno i pitanje u vezi s tim.

Tabela 16

Pravo na zaštitu zdravlja	Broj	Procent
1. Nije	530	75,9
2. Retko	87	12,5
3. Ne seća se	36	5,2
4. Ponekad	34	4,9
5. Često	11	1,6
Ukupno	698	100,0

Izgleda da je velika većina ispitanika bila zadovoljna zaštitom zdravlja u vojsci. Ovo je jedno od najmanje ugroženih ljudskih prava u vojskama Jugoslavije, prema iskustvima i mišljenjima ispitanika.

Obeležja ispitanika nisu pokazala nikakav pravilan uticaj na njihove odgovore.

2.14. Rang lista ograničavanja ljudskih prava u vojsci

Ako saberemo odgovore bilo je *ponekad* i *često* ograničavanja ljudskih prava i sloboda, što metodološki može biti pravdano, dobićemo relativnu rang-listu prikazanu u Tabeli 17 (vid. dole).

U Tabeli 17 prikazan je rang odgovora na pitanje o ljudskim pravima u vojsci. Treba naglasiti da su na pitanje odgovarali ispitanici svih starosnih doba zastupljenih u uzorku, od 20 do preko 60 godina. Njihova iskustva iz boravka u vojsci su nesumnjivo različita, jer potiču iz različitih vremenskih perioda, a i kriterijumi ocenjivanja su nesumnjivo drugačiji kod mladih i kod starijih. Ipak, u celini, oni predstavljaju naše prosečno javno mnjenje, pa će tako i biti tretirani.

Rezultati u Tabeli 17 su jasni sami po sebi. U pogledu ograničavanja ili kršenja ljudskih prava, ispitanici na prvo mesto stavljaju po tim kriterijima *Pravo slobode izražavanja* (30,4%), zatim *Pravo na ograničeno radno vreme, na dnevni i nedeljni odmor* (25,4%), *Pravo na privatnost (sloboda od otvaranja pisama i prisluškivanja telefona)* (22,9%), i *Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti* (20,9%). Činjenica da je ograničavanje prava na slobodu izražavanja najnepovoljnije ocenjeno, jasno ukazuje na potrebu menjanja socijalne atmosfere u vojnim kolektivima u pravcu slobodnijih rasprava i slobodnog izražavanja mišljenja o svim pitanjima o kojima je moguća rasprava. Pravo na ograničeno radno vreme je veoma teško ostvariti u vojsci, ali i u tom pogledu treba razmišljati o mogućnim kompenzacijama. Verovatno će u novim demokratskim društvenim okolnostima i u vojsci biti povećana prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti, kako za stalno zaposlene, tako i za one koji služe vojni rok.

Tabela 17

R. br.	Ljudsko pravo	Procent odgovora <i>ponekad i često</i>
1.	Pravo slobode izražavanja	30,4
2.	Pravo na ograničeno radno vreme, na dnevni i nedeljni odmor	25,4
3.	Pravo na privatnost (sloboda od otvaranja pisama i prisluškivanja telefona)	22,9
4.	Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti	20,9
5.	Nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti	18,3
6.	Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti	15,8
7.	Pravo na ispravno suđenje	10,4
8.	Pravo na slobodu od torture i državnih represalija	8,8
9.	Jednakost građana bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost	8,3

10.	Prava pripadnika manjina	7,4
11.	Pravo na zaštitu zdravlja	6,5
12.	Pravo na život	5,7

2. Mogućnosti za odbranu ugroženih ljudskih prava u vojsci

Ukoliko zbog raznih razloga dođe do kršenja ili ograničavanja osnovnih ljudskih prava, bitno je da budu obezbeđeni zakonski uslovi za njihovu odbranu i poništavanje negativnih posledica po oštećenog.

Odgovori na pitanje u Tabeli 18 (vid. dole) dosta su indikativni. Pored 10,5% ispitanika koji su mogli tražiti zaštitu samo kod drugopretpostavljenog starešine, 11,5% njih je ocenilo da nije imalo nikakve mogućnosti da zaštiti svoja neopravdano ograničena, odnosno prekršena ljudska prava. Starost ispitanika nije pokazala izrazit uticaj na njihove odgovore. Jedino kod odgovora broj 5 pokazan je opadajući trend u procentu onih koji su ga birali, od 17,9% kod najmlađih, do 8,2% kod najstarijih ispitanika.

Tabela 18

Ako je bilo slučajeva ograničavanja ili kršenja ljudskih prava, da li ste Vi ili Vaše kolege u okviru VJ imali mogućnost da povratite ili zaštitite svoja ugrožena prava i slobode? (Ako DA) Na koji način?	Broj	Procent
1. Nije bilo slučajeva kršenja ljudskih prava	393	57,2
2. Da, žalbom drugopretpostavljenom starešini	72	10,5
3. Da, ali samo u postupku pred vojnim sudom	5	0,7
4. Da, ali samo u postupku pred civilnim institucijama	1	0,1
5. Nije imao nikakve mogućnosti da ih zaštiti	79	11,5
6. Ne seća se	137	19,9
Ukupno	687	100,0

Opštom demokratizacijom društva biće povećane i šanse za uspješniju zaštitu ljudskih prava pripadnika vojske. Tome će, nesumnjivo, znatno doprineti i uspostavljanje institucije ombudsmana, o čemu se vode završne rasprave u društvu.

3. Poštovanje procedure pri pozivanju na odgovornost zbog prekršaja predviđenih Pravilom službe

Pravilom službe regulisana su prava starešina za preduzimanje vaspitnih mera prema potčinjenima. Naravno, ono predviđa i procedure po kojima mere mogu biti izricane.

Tabela 19

Da li ste tokom vojne službe Vi ili neko od Vaših kolega, kojim slučajem, bili pozvani na odgovornost zbog kršenja nekog od pravila službe u VJ? (Ako DA) Da li ste pozvani na odgovornost po predviđenoj proceduri ili ne?	Broj	Procent
1. Nije pozivan na odgovornost	416	60,0
2. Po proceduri	188	27,1
3. Mimo procedure	25	3,6
4. Ne može da oceni	64	9,2
Ukupno	693	99,9

Prema odgovorima ispitanika, stanje u tom pogledu je sasvim povoljno, jer je broj (27,1%) onih koji su na odgovornost pozivani po predviđenoj proceduri 8 puta veći od broja (3,6%) onih koji su pozivani mimo procedure.

4.1. Da li su disciplinske mere izricane po zakonima i pravilima

Kao i u drugim ustanovama za obuku i vaspitanje, i u vojsci je važno da izrečenim merama budu postignuti maksimalni vaspitni efekti. Naravno, to je moguće jedino ako su mere izrečene u duhu postojećih zakonskih i pravilskih odredaba.

Tabela 20

Da li su Vama ili Vašim kolegama tom prilikom izricane disciplinske mere (kazne)? (Ako DA) Da li su mere bile izrečene i odmerene po zakonima i	Broj	Procent

pravilima ili ne?		
1. Nisu izrečene mere	35	12,6
2. Po zakonu i pravilima	157	56,5
3. Nisu bile po zakonu i pravilima	25	9,0
4. Ne može da oceni	61	21,9
Ukupno	278	100,0

Odgovori na ovo pitanje nešto su nepovoljniji nego na prethodno, ali su još uvek zadovoljavajući. Možemo zaključiti da u ovom pogledu nema posebnih problema u Vojsci Jugoslavije, jer samo 9,0% ispitanika izjavljuje da im mere nisu bile izrečene po zakonima i pravilima.

Obeležja ispitanika nisu ispoljila nikakav uticaj na njihove odgovore.

5. Poznavanje odredaba Ženevskih konvencija

Zbog brojnih kontroverzi oko kršenja zakona i običaja ratovanja na tlu bivše Jugoslavije u zbivanjima tokom poslednjih deset godina, bilo je opravdano postaviti i pitanje o poznavanju Ženevskih konvencija (vid. dole tabela 21).

Prema odgovorima ispitanika, oko jedne četvrtine njih (27,2%) bilo je upoznato s odredbama Ženevskih konvencija o zakonima i običajima ratovanja. To bi mogao biti dobar pokazatelj za tvorce programa vojne obuke i vaspitanja i razlog da ova tema bude uvedena u redovnu obuku.

Tabela 21

Da li ste tokom vojne obuke bili upoznati s odredbama Ženevskih konvencija o zakonima i običajima ratovanja?	Broj	Procent
1. Da	189	27,2
2. Ne	276	39,7
3. Ne seća se	231	33,1
Ukupno	696	100,0

Godine ispitanika ne pokazuju izrazitiji uticaj na njihove odgovore, sem što, sasvim razumljivo, sa starošću raste procent odgovora *ne seća se*, od 28,4% kod najmlađih, do 37,3% kod najstarijih.

6. O učešću u oružanim sukobima na Kosovu od 1998. do 1999. godine

Učešće Vojske Jugoslavije u oružanim sukobima na Kosovu izazvalo je brojne kontroverze, o kojima se još uvek raspravlja, ali bez dovoljnog uvida u činjenice. Zbog toga smo ispitivanjem želeli saznati kakva su zapažanja onih koji su u ratu učestvovali.

Tabela 22

Da li ste u sastavu VJ učestvovali u oružanim sukobima na Kosovu od 1998-1999. godine?	Broj	Procent
1. Da	38	5,5
2. Ne	645	93,1
3. Ne želi da odgovori	10	1,4
Ukupno	693	100,0

Mali broj ispitanika (38 ili 5,5%) učestvovao je u sukobima na Kosovu. Zanimljivo je da su među ispitanicima njih 33 srpske nacionalnosti, 1 Jugosloven, 2 Mađara i 2 Roma.

6.1. Da li je na Kosovu bilo kršenja zakona i običaja ratovanja

Deo ispitanika (vid. Tabelu 23) spreman je da prizna da je na Kosovu za vreme ratnog sukoba bilo (4,9% često i 34,1% ponekad) slučajeva kršenja ratnog prava. Nažalost, zbog malog broja ispitanika u ovoj kategoriji teško je izvoditi pouzdanije zaključke, mada su dobijeni rezultati dosta indikativni, bez obzira na statističku značajnost.

Tabela 23

Da li su po Vašim saznanjima, jedinice VJ ili njihovi pojedini pripadnici svojim postupcima kršili zakone i običaje ratovanja?	Broj	Procent
1. Nisu kršili	14	34,1
2. Često	2	4,9
3. Ponekad	14	34,1
4. Retko	3	7,3
5. Ne zna, ne želi da odgovori	8	19,5
Ukupno	41	99,9

6.2. Da li su starešine upozoravale na obavezu poštovanja ratnog prava

Da li su Vas pretpostavljene starešine upozoravale na obavezu VJ i Vas lično da se strogo pridržavate zakona i običaja rata?	Broj	Procent
1. Da	25	62,5
2. Ne	11	27,5
3. Ne seća se	4	10,0
Ukupno	40	100,0

Većina ispitanika (62,5%) tvrdi da su starešine upozoravale na obavezu poštovanja zakona i običaja rata. Međutim, i procent od 27,5% onih koji izjavljuju da takvih upozorenja nije bilo zaslužuje pažnju, jer u tom pogledu ne sme biti nikakvih izuzetaka. Ako se vojska ne pridržava zakona i običaja rata, slabi i njen moral pošto neregularno ponašanje baca senku na svrhu i ciljeve rata.

7. Zaključne napomene

U zaključku ovog kratkog pregleda ispitivanja javnog mnjenja Srbije možemo reći da stanje zaštite ljudskih prava u sadašnjoj i bivšoj vojsci Jugoslavije nije dramatično nepovoljno. Većina pripadnika vojske, osobito njen ročni sastav, shvata služenje vojnog roka kao jednu ozbiljnu i tešku obavezu, koju je svaki odrasli muški građanin dužan da obavi, uz sva potrebna, pa i nepotrebna, lišavanja i napore. Služenje vojske je nešto što u narodnoj svesti predstavlja ispit zrelosti, sposobnosti i muškosti. Onaj ko uspešno prođe taj ispit, sposoban je za rešavanje problema koje život nameće. Zbog toga su svi bivši pripadnici oružanih snaga skloni da se ponekad uzdrže od kritike kad je u pitanju stanje ljudskih prava u vojsci.

Rezultati prikazani na prethodnim stranama omogućavaju nam da glavne nalaze sažmemo na ovaj način:

- javno mnjenje Srbije smatra da ni vojska nije imuna na korupciju, ali da je tamo ima manje nego u društvu;
- u pogledu ljudskih prava u vojsci najčešće dolazi do ograničavanja prava na slobodu izražavanja, a u vezi s tim, ispitanici teško podnose ideološku nastavu i nametanje političkih stavova vojnog vrha;
- drugo prema frekvenciji ograničavanja je pravo na ograničeno radno vreme i odmor. Ovo pravo je veoma teško dosledno sprovesti u vojnoj organizaciji, ali su moguća određena poboljšanja u pogledu njegovog poštovanja;

– treće po frekventnosti ograničavanja je pravo na privatnost (slobodu od otvaranja pisama i prisluškivanja telefonskih razgovora). Treba naglasiti da je ovo građansko pravo češće kršeno u ideološkoj vojsci, kakva je bila JNA, a da će demokratizacijom društva doći i do bolje zaštite ovog prava u vojsci;

– ograničavanje prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti naveo je svaki peti ispitanik, što u celini nije nepovoljan rezultat;

– treba istaći da je stanje u pogledu poštovanja prava pripadnika manjina dosta dobro i da je u vojsci Jugoslavije, barem prema rezultatima ovog ispitivanja, ostvaren ravnopravan status pripadnika različitih nacionalnih i verskih grupa;

– u pogledu zaštite ugroženih prava i sloboda, sem obraćanja drugopretpostavljenom starešini, u Vojsci Jugoslavije ne postoje razvijeni drugi instrumenti i procedure (mogućnost obraćanja parlamentarnim komisijama, ombudsmanu i drugo);

– prema odgovorima ispitanika, uglavnom je poštovana propisana procedura prilikom pozivanja potčinjenih na odgovornost i izricanja disciplinskih mera;

– u vezi sa ljudskim pravima u ratu, treba naglasiti da nije posvećena dovoljna pažnja upoznavanju pripadnika vojske sa odredbama Ženevskih konvencija o zakonima i običajima ratovanja.

Ispitivanje srpskog javnog mnjenja o ostvarivanju ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije pružilo je podatke o aspektima naše vojne organizacije o kojima do sada nisu postojali nikakvi empirijski pokazatelji. Ukazalo je na postojanje pomenutih problema i na potrebu prilagođavanja vojne organizacije stanju svesti savremene mlade generacije i njenim shvatanjima o ljudskim pravima i slobodama. Ono je, takođe, pružilo polaznu osnovu za dalja longitudinalna istraživanja ovog značajnog pitanja.

Jovan Lj. Buturović

Vojni sudovi i ljudska prava

Uvodne napomene

Kada je reč o vojnim sudovima, kao osnovno postavlja se pitanje opravdanosti njihovog postojanja s obzirom na tendencije opšte demokratizacije u savremenom svetu, koje u određenoj meri utiču i na promenu odnosa unutar oružanih snaga država i odnosa prema oružanim snagama, posebno izraženog u civilnoj kontroli oružanih snaga. Zatim, ako je odgovor na ovo pitanje pozitivan, tj. ako je postojanje vojnih sudova, pre svega iz pravno-političkih razloga, opravdano, postavlja se pitanje obima njihove stvarne nadležnosti. Možemo, tako, postaviti pitanja o tome da li oni treba da sude svim vojnim licima za sva krivična dela koja učine ili samo za tzv. vojna krivična dela i krivična dela vezana za vršenje vojne službe, da li treba da sude i civilnim licima za krivična dela protiv oružanih snaga bezbednosti zemlje i eventualno za neka druga krivična dela. Postojanje vojnih sudova daje značaj pitanju da li su vojni sudovi nezavisni i da li uopšte mogu biti nezavisni u suđenju od uticaja, pre svega, vojnih struktura, posebno visokih komandi i visokih vojnih starešina. Naravno, u ovom slučaju kao meru nezavisnosti vojnih sudova uzimamo stepen nezavisnosti civilnog sudstva iste države, jer teško je i zamisliti nezavisne vojne sudove u zemlji u kojoj civilni sudovi nisu nezavisni. Obratno je moguće. Vezano za vojne sudove je i pitanje da li treba da postoji posebno vojno krivično zakonodavstvo (materijalno i procesno) koje je drukčije od opšteg krivičnog zakonodavstva, jer ako je isto, onda je postavljanje takvog pitanja izlišno. Ili, pak, vojno krivično zakonodavstvo treba da bude inkorporirano u opšte krivično zakonodavstvo koje jednako primenjuju vojni sudovi, kao i civilni. Sva ova pitanja vezana su principijelno za mirnodopske uslove, jer u ratnim uslovima vojni sudovi su ne samo potrebni, nego najčešće i nužni, posebno zbog potrebe brzog i efikasnog suđenja, što civilni sudovi teško da mogu osigurati.

Vojni sudovi postoje od kad postoje i oružane snage, s tim što su sudsku funkciju vršile visoke vojne starešine, odnosno vojni komandanti sve do XVII veka. Od Francuske buržoaske revolucije vojni su-

dovi postoje kao specijalizovani sudovi koji sude za tzv. vojna krivična dela, odnosno krivična dela vojnih lica i neka krivična dela civilnih lica. Kao specijalizovani sudovi, vojni sudovi postoje i danas u većini država u svetu. Vojne sudove imaju Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Rusija, Italija, Švajcarska, Mađarska i druge, ali ih nemaju skandinavske zemlje, Francuska,¹⁴⁶ Nemačka, Austrija i još neke zemlje. Postoji, dakle, blago izražena tendencija nestajanja vojnih sudova u mirnodopskim uslovima.

Posebno je pitanje opravdanosti vojnih sudova u malim zemljama, kao što je i naša, jer one u normalnim mirnodopskim uslovima imaju brojčano male oružane snage, uz opštu tendenciju njihovog smanjenja. Brojčano male oružane snage ne mogu imati toliko počinitelaca krivičnih dela da bi postojanje jedne tako skupe organizacije kao što je vojno pravosuđe bilo racionalno. Norveška je 1955. godine ukinula vojne sudove zato što je broj krivičnih predmeta bio toliko mali (pao je ispod 500) da je ocenjeno da se ne isplati da oni postoje zbog presuda koje može izvršiti troje-četvoro sudija. No, broj predmeta koje presuđuju vojni sudovi ne zavisi samo od brojnosti oružanih snaga, već od širine nadležnosti (stvarna nadležnost), tj. od toga da li su oni nadležni da sude vojnim licima za tzv. vojna krivična dela i krivična dela vojnih lica u vezi sa vršenjem njihove vojne službe ili su nadležni za sva krivična dela koja učine vojna lica. S tim u vezi je i pitanje nadležnosti vojnih sudova za suđenje civilnim licima, posebno to da li su oni nadležni samo za tzv. nepravu vojna krivična dela ili za sva krivična dela protiv oružanih snaga, bezbednosti i odbrane zemlje. Naravno, tu je i pitanje nadležnosti za krivična dela civilnih lica koja su u službi u oružanim snagama.

Ako vojne sudove tretiramo kao specijalizovane sudove, a njihovo postojanje opravdano je samo ako su oni specijalizovani sudovi, onda je njihova nadležnost najuža, tj. oni su nadležni samo za tzv. vojna krivična dela vojnih i civilnih lica (za tzv. prava i nepravu vojna krivična dela) i za krivična dela koja učine vojna lica u vezi sa vršenjem svoje vojne službe. Čistih rešenja u savremenom vojnom krivičnom pravu nema, ali preovladavaju ona koja naginju ovakvoj nadležnosti, tj. ona koja naginju suđenju za vojna krivična dela vojnim i civilnim licima i vojnim licima za krivična dela u vezi sa vršenjem njihove vojne službe, s tim što se tome često pridodaju i još neka druga krivična dela koja učine vojna lica, a koja su u strukturi kriminaliteta najčešće vršena. Za sva ostala krivična dela vojnih lica nadležni su civilni sudovi.

---

¹⁴⁶ Vojni sudovi ukinuti su dolaskom Miteranovih socijalista na vlast, ali su zadržani za francuske trupe stacionirane izvan Francuske i za flotne sastave dok borave izvan teritorijalnih voda Francuske.

Kada bi nadležnost vojnih sudova u našoj zemlji bila određena tako da oni bar približno budu specijalizovani sudovi u napred naznačenom smislu, njihova nadležnost bi najverovatnije bila prepolovljena, a to znači da bi imali upola manje krivičnih predmeta. Naravno, prethodno treba rešiti pitanje krivičnih dela u vezi sa ratovima na ovim prostorima, posebno u vezi sa agresijom NATO na našu zemlju, što se naročito odnosi na krivična dela neodazivanja pozivu, izbegavanja vojne službe iz člana 214 KZSRJ, samovoljnog udaljenja i bekstva iz oružanih snaga iz člana 217 KZSRJ i, eventualno, još neka. Ovim krivičnim delima, odnosno predmetima u vezi sa njima zatrpani su vojni sudovi, a broj učinilaca je toliki da je pravnotehnički nemoguće krivično gonjenje svih. Izlaz iz ovakve situacije bio bi davanje opšte amnestije za navedena dva i eventualno još neka krivična dela iz grupe krivičnih dela protiv oružanih snaga, čime bi ovaj problem mogao biti rešen na pravno regularan način. Tek kada bi nadležnost vojnih sudova bila svedena u približne okvire nadležnosti vojnih sudova kao specijalizovanih sudova i kad bi bio rešen problem navedenih krivičnih dela vezanih za ratove na ovim prostorima, moglo bi lako biti sagledano da li bi postojanje vojni sudovi u našoj zemlji bilo opravdano.

Specijalizovanost sudova najjači je razlog za postojanje vojnih sudova danas. Ona se sastoji u tome što u velikom broju zemalja postoji posebno vojno krivično zakonodavstvo (materijalno i procesno) koje je drugačije od opšteg krivičnog zakonodavstva primenjivog na ostale građane. Postoje i brojni drugi propisi koji se odnose na oružane snage i vojna lica uopšte, a potrebno je i poznavanje strukture i funkcionisanja oružanih snaga, vojne organizacije i dr. Sve to je preko civilnih sudova teško ostvariti bez štete po zakonitost i oružane snage u celini. Međutim, i taj problem nije nerešiv, što pokazuje primer zemalja koje su ukinule vojne sudove, a među njima su, na primer, Francuska i Nemačka koje imaju daleko brojnije oružane snage od naše zemlje. U Nemačkoj je, na primer, problem specijalizovanosti rešen tako da su pri nekim civilnim sudovima formirana vojna veća koja sude za tzv. vojna krivična dela. Sudije tih veća prolaze posebnu, dopunsku obuku u kojoj izučavaju vojno krivično pravo i propise koji se odnose na oružane snage.

Nadležnost vojnih sudova

Jedno od najznačajnijih pitanja u vezi s vojnim sudovima jeste pitanje obima njihove nadležnosti, tj. pitanje kojim licima i za koja krivična dela oni treba da sude. To se neretko uzima kao jedan od parametara demokratičnosti jedne zemlje, jer se smatra da širina nadležnost vojnih sudova ukazuje na nedemokratičnost određene države i

obratno. Polazište ovakvih shvatanja je u tezi da su civilni sudovi nezavisni (od izvršne i zakonodavne vlasti), a da vojni sudovi to nisu, tj. da u suđenju nisu nezavisni od uticaja izvršne vlasti i to, pre svega, od uticaja određenih vojnih struktura iz vrhova vojne vlasti. Ovaj parametar, inače dosta sporan, nema praktičnog značaja u zemljama, kao što je naša, u kojima ni civilni sudovi nisu nezavisni, posebno od uticaja izvršne vlasti, tako da je okrivljenom, bar kada su u pitanju pojedina krivična dela,¹⁴⁷ skoro sasvim svejedno da li će mu suditi civilni ili vojni sud.

Naša zemlja spada u zemlje u kojima postoji veoma široka nadležnost vojnih sudova. Ona je postavljena po ugledu na SSSR i značajnije nije menjana od pedesetih godina do danas. Široku nadležnost vojnih sudova imale su i sve istočnoevropske zemlje, članice nekadašnjeg varšavskog ugovora, a neke od njih (koliko mi je poznato Rusija i još neke zemlje bivšeg SSSR) su je i zadržale. Takvu nadležnost sudova ima i Švajcarska (veoma obimno vojno krivično zakonodavstvo i to materijalno, procesno i organizaciono), mada to nema naročitog praktičnog značaja, jer švajcarski vojni sudovi malo sude. Sjedinjene Američke Države imaju, takođe, dosta široku nadležnost, jer američki vojni sudovi sude vojnim licima za tzv. vojna krivična dela, ali i za znatan broj drugih krivičnih dela koja su u strukturi kriminaliteta značajno zastupljena. One imaju posebno vojno krivično zakonodavstvo (materijalno, procesno, organizaciono) koje je karakteristično po tome što je uticaj vojnih starešina na rad vojnih sudova institucionalizovan, tj. ugrađen u zakon. Naime, vojne sudove za svaki konkretan slučaj formira nadležni vojni starešina (u praksi vojni sudovi rade kao polustalni) koji određuje sastav suda, lice koje zastupa optužbu i lice koje brani okrivljenog (ako ga okrivljeni nije sam izabrao). Nadležni vojni starešina, često je to predsednik SAD kao vrhovni komandant, odobrava izvršenje presude. Osim toga, predsednik SAD je zakonom ovlašćen da donosi podzakonske propise obavezne za rad vojnih sudova, pa je doneo tzv. Priručnik za rad vojnih sudova. Velika Britanija i Italija imaju relativno usku nadležnost vojnih sudova i ona je uglavnom ograničena na vojna krivična dela koja učine vojna lica i još nekoliko drugih krivičnih dela koja ne spadaju u ova, ali koja su u značajnoj meri zastupljena u strukturi kriminaliteta vojnih lica. Za sva druga krivična dela koja učine vojna lica u ovim zemljama, Švajcarskoj, SAD i drugim, nadležni su civilni sudovi.

Nadležnost vojnih sudova u našoj zemlji propisana je Zakonom o vojnim sudovima iz 1995. godine ("Sl. list SRJ", br. 11/1995). Ta nadležnost praktično nije značajnije menjana od 1954. godine, kada je bila propisana Zakonom o vojnim sudovima iz te godine ("Sl. list

---

¹⁴⁷ Kod nas su sada aktuelna krivična dela terorizma iz člana 125, špijunaže iz člana 128 KZSRJ, širenja lažnih vesti iz člana 218 KZRS i još neka.

FNRJ", br. 52/1954). Zatim je preuzimana Zakonom o vojnim sudovima iz 1965. godine ("Sl. list SFRJ", br. 7/65) i Zakonom o vojnim sudovima iz 1976. godine ("Sl. list SFRJ", br. 4/1977), koji je bio na snazi do donošenja Zakona o vojnim sudovima 1995. godine.

Nadležnost vojnih sudova postavljena je široko. Prvi kriterijum je personalni, po kome su oni nadležni da sude vojnim licima za sva krivična dela (član 9 Zakona o vojnim sudovima). Dakle, po ovom kriterijumu vojni sudovi su nadležni da sude vojnim licima za vojna krivična dela, kao što su neizvršenje ili odbijanje izvršenja naređenja, samovoljno udaljenje i bekstvo iz oružanih snaga itd., ali i za obična krivična dela (kao što su krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja) koja su, inače, zastupljena u značajnoj meri u strukturi kriminaliteta presuda vojnih sudova. Drugi kriterijumi su dopunski, ali njima je u značajnoj meri proširena nadležnost vojnih sudova, posebno na civilna lica. Tu pre svega, treba imati u vidu da su vojni sudovi nadležni za sva krivična dela koja učine civilna lica na službi u VJ u vezi sa vršenjem njihove službe u VJ (član 10 Zakona o vojnim sudovima). Ova nadležnost je proširena i time što su vojni sudovi isključivo nadležni da sude civilnim licima za određena krivična dela (član 10 Zakona o vojnim sudovima) i to za: sprečavanje borbe protiv neprijatelja (član 118 KZSRJ), službu u neprijateljskoj vojsci (član 119), pomaganje neprijatelju (član 120), podriivanje vojne i odbrambene moći (član 121), oružanu pobunu (član 124), terorizam ako je upravljen protiv vojnog objekta ili vojnih lica (član 125), diverzije ako su u pitanju vojni objekti (član 126), sabotazu (član 127) ako su u pitanju vojni objekti, špijunažu (član 128) ako se podaci odnose na odbranu zemlje, odavanje državne tajne (član 129) ako se podaci odnose na odbranu zemlje, povredu teritorijalnog integriteta suvereniteta (član 135), udruživanje radi neprijateljske delatnosti (član 136) ako je u pitanju vršenje nekih od navedenih krivičnih dela i za sva krivična dela protiv oružanih snaga (član 210 – 236 KZSRJ). Po ovom kriterijumu zasnovana je nadležnost vojnih sudova, na primer, da sude pripadnicima grupe "Osa", ali i novinaru Miroslavu Filipoviću, grupama holandskih, britanskih i kanadskih državljana. Ova nadležnost je još više proširena time što se učiniocima navedenih krivičnih dela istovremeno sudi za sva druga krivična dela koja oni učine, a za koja ne bi bili nadležni vojni sudovi ni po kom osnovu. Takav je, na primer, slučaj Miroslava Filipovića kome je vojni sud sudio pored špijunaže (u pitanju su vojni podaci) i za krivično delo širenja lažnih vesti iz člana 218 KZRS za koje vojni sudovi inače ni po kom osnovu nisu nadležni kada su u pitanju civilna lica (član 11 Zakona o vojnim sudovima). Vojni sudovi sude civilnim licima i za krivična dela protiv imovine i službene dužnosti ako je predmet krivičnog dela deo borbenog sredstva ili oružje, municija i eksplozivi koji služe potrebama odbrane zemlje (član 10 Zakona o vojnim sudovima).

Najzad, vojni sudovi sude ratnim zarobljenicima (član 15 Zakona o vojnim sudovima).

Dakle, nadležnost vojnih sudova po Zakonu o vojnim sudovima postavljena je vrlo široko u odnosu na vojna lica. Ta nadležnost je bila isto tako široka i u SFRJ, ali je broj krivičnih predmeta, a time i lica kojima su sudili vojni sudovi, i relativno i apsolutno bio daleko manji. Naime, JNA je bila daleko brojnija i u pogledu vojnih lica i u pogledu građanskih lica na službi u JNA. Imala je sedam prvostepenih vojnih sudova (u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Ljubljani, Skoplju i Nišu). Međutim, broj krivično gonjenih lica pred vojnim sudovima za poslednjih petnaestak godina pred raspad SFRJ retko je prelazio 2000. Vojska Jugoslavije je, međutim, brojčano znatno manja od JNA, pokriva daleko manju teritoriju i ima samo tri prvostepena vojna suda (u Beogradu, Nišu i Podgorici). Autoru nisu dostupni podaci o broju krivično gonjenih lica pred vojnim sudovima, ali prema oznakama brojeva na krivičnim predmetima, koje se unose iz sudskih upisnika, možemo pouzdano zaključiti da je broj krivično gonjenih lica veći nego što je to bio slučaj u SFRJ. To znači da je nadležnost vojnih sudova praktično značajno proširena, iako su propisi o nadležnosti ostali isti. U vezi sa ovim potrebno je ukazati na sledeće podatke iznete u knjizi Marka Kalodera¹⁴⁸. U periodu od 1975. zaključno sa 1984. godinom pred vojnim sudovima bio je optužen sledeći broj lica: 1975. godine – 1900 (od toga – 1700 vojnih i 183 civilnih); 1976. godine – 1771 (1598 vojnih i 173 civilnih); 1977. godine – 1570 (1407 vojnih i 163 civilnih); 1978. godine – 1520 (1352 vojnih i 168 civilnih); 1979. godine – 1530 (1384 vojnih i 146 civilnih); 1980. godine – 1835 (1678 vojnih i 157 civilnih); 1981. godine – 1996 (1755 vojnih i 241 civilnih); 1982. godine – 2006 (1780 vojnih i 226 civilnih); 1983. godine – 2245 (1916 vojnih i 285 civilnih) i 1984. godine – 1899 (1638 vojnih i 261 civilnih). Do povećanja broja optuženih u periodu 1981-1983. došlo je zbog eskalacije albanskog nacionalizma. Vojna lica pripadnici albanske narodnosti stvarala su u JNA ilegalne grupe za vršenje određenih krivičnih dela, pa su najčešće optuživana za krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz člana 136 KZSFRJ. Već 1984. godine ova delatnost je skoro potpuno presečena. Inače, pod civilnim licima, kojih je u navedenim podacima najviše, podrazumevaju se građanska lica na službi u JNA, ali i civilna lica koja nemaju nikakve veze sa vojskom i kojih je daleko najmanje.

Prema podacima iz iste knjige (strana 235) u istom periodu najviše je pravosnažno osuđenih za krivična dela protiv oružanih snaga, odnosno za vojna krivična dela. Taj postotak, međutim, nikad nije dostizao 50%, a iznosio je: 1975. godine – 40%, 1976. – 33%, 1977. –

---

¹⁴⁸ Marko Kalodera, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*, Vojno izdavački i novinski centar, Beograd 1986, strana 67

36%, 1978. – 34%, 1979. – 33%, 1980. – 41 %, 1981. – 36%, 1982. – 33%, 1983. – 30% i 1984. godine – 29%. Ostatak predstavljaju preostala krivična dela, a među njima su najzastupljenija imovinska krivična dela (kreću se od 21% do 40%) i dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja (kreću se od 16% do 33%). Procenat pravosnažno osuđenih za politička krivična dela (tu spadaju krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti SFRJ, odnosno sada SRJ), neka krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava i krivična dela povrede ugleda SFRJ (tu su najčešće bila lica osuđena za povredu ugleda predsednika SFRJ, odnosno vrhovnog komandanta oružanih snaga) je bio relativno mali i kretao se od 1% do 5% svih pravosnažno osuđenih (u doba eskalacije albanskog nacionalizma).

Dakle, u naznačenom periodu u SFRJ, u mirnodopskim uslovima, od svih krivičnih dela iz nadležnosti vojnih sudova oko 60% se odnosi na nevojna krivična dela. Kada bi prilike u SRJ bile normalne taj odnos bi bio približno isti. A kada bi iz nadležnosti vojnih sudova bila izuzeta nevojna krivična dela, onda bi njihova nadležnost bila smanjena za oko 60%. Smanjenjem države i brojnog stanja pripadnika Vojske Jugoslavije, vojni sudovi u SRJ praktično ne bi imali šta da rade i onda bi se postavljalo pitanje racionalnih razloga za njihovo postojanje. Međutim, kao što je navedeno, broj krivično gonjenih pred vojnim sudovima u SRJ danas je znatno veći nego što je bio u SFRJ. Posledica toga su krivična dela vezana za ratove, pre svega u Hrvatskoj i BiH, a naročito dela vezana za agresiju NATO na našu zemlju 1999. godine. Daleko najveći broj krivično gonjenih iz ovog perioda odnosi se na dva krivična dela – neodazivanje pozivu i izbegavanje vojne službe iz člana 214 KZSRJ (najčešće se to odnosi na neodazivanje vojnih obveznika pozivu za mobilizaciju 1999. godine) i samovoljno udaljenje i bekstvo iz oružanih snaga iz člana 217 KZSRJ (najčešće je to bekstvo vojnih lica iz vojnih jedinica ili nevraćanje istih u svoje jedinice posle dozvoljenog boravka van jedinica). Pri tome treba imati u vidu da je broj učinilaca ovih krivičnih dela znatno veći od broja krivično gonjenih. To znači da veliki broj učinilaca ovih krivičnih dela nije krivično gonjen što dalje znači da je krivično gonjenje vršeno selektivno. Zakon, naravno, ne poznaje selektivno krivično gonjenje. Ovakvo postupanje dovodi do nejednakosti građana pred zakonom, a omogućava i zloupotrebu. Jedino moguće rešenje, koje bi bilo pravno regularno, jeste davanje opšte amnestije za sve učinioce ovih krivičnih dela izvršenih za vreme ratnog stanja. Tek tada bi kriminalitet u VJ bio sveden u realne okvire i tek tada bi bilo moguće realno sagledati da li ima opravdanja za postojanje vojnih sudova, posebno ako bi njihova nadležnost bila svedena na vojna krivična dela i neka druga krivična dela protiv odbrane i bezbednosti zemlje, krivična dela protiv službene dužnosti imovinskog karaktera i eventualno na dela vojničke krađe i slična krivična dela. Naravno da

pitanje opravdanosti postojanja vojnih sudova ne bi bilo postavljano u slučaju ratnog stanja. Stoga je neophodno da nadležna kompetentna tela preispitaju obim i strukturu kriminaliteta o kome raspravljaju vojni sudovi, kao i nadležnost vojnih sudova.

Značajnu smetnju u razmatranju problematike rada vojnih sudova u krivičnim (pa i u upravnim) stvarima uopšte predstavlja činjenica da su statistički podaci o radu vojnih sudova i vojnog pravosuđa zatvoreni za javnost. Autor se, dok je bio sudija Vrhovnog vojnog suda (do kraja 1991. godine) zalagao, nažalost bezuspešno, da ovi podaci budu javno publikovani i da kriminalitet koji presuđuju vojni sudovi bude unešen u statistiku presuđenog kriminaliteta u SFRJ koji, inače, statistički obrađuje i publikuje Savezni zavod za statistiku. Jer, ranije, a koliko mi je poznato i danas, presuđeni kriminalitet od strane vojnih sudova nije iskazan statističkim podacima o presuđenom kriminalitetu u SFRJ, odnosno SRJ i za toliki procenat su podaci Saveznog zavoda za statistiku o kriminalitetu netačni. A to ljudima od nauke i struke otežava izučavanje kriminaliteta u VJ, pa čak i onima kojima su ti podaci dostupni, jer na mogu da se pozovu na tu statistiku.

Nadležnost vojnih sudova, izuzev u upravnim sporovima, skoro da je zanemarljiva. Naime, prvostepeni vojni sudovi su nadležni da odlučuju u sporovima za naknadu štete koju vojna lica ili civilna lica u vojsci učine saveznoj državi u vezi sa vršenjem službe i o zahtevu savezne države za naknadu iznosa koji je isplaćen zbog nezakonitog ili nepravilnog rada tih lica (član 15 Zakona o vojnim sudovima). U praksi broj ovih predmeta je mali. Sudovi su, takođe, nadležni da odlučuju o predlozima za zaštitu zbog nezakonitih radnji službenih lica u vojnim organima ako nije obezbeđena druga sudska zaštita (član 15 Zakona o vojnim sudovima). Broj ovakvih slučajeva u praksi, koliko mi je poznato, zanemarljiv je.

Značajna je nadležnost Vrhovnog vojnog suda u upravnim sporovima (prvostepeni vojni sudovi nisu nadležni da sude u upravnim sporovima). Naime, Vrhovni vojni sud je nadležan da odlučuje u upravnim sporovima u prvom i poslednjem stepenu protiv upravnih akata vojnih organa, kao i protiv upravnih akata drugih saveznih organa i saveznih organizacija ako je to saveznim zakonom određeno (član 19 Zakona o vojnim sudovima). Ova delatnost Vrhovnog vojnog suda je veoma značajna, jer on godišnje rešava i po nekoliko hiljada upravnih sporova. Takođe je veoma značajno da protiv presuda Vrhovnog vojnog suda u upravnom sporu može biti uloženi vanredni pravni lek – zahtev za vanredno preispitivanje sudske odluke – o kome odlučuje Savezni sud (član 19 Zakona o upravnim sporovima, "Sl. list SRJ", br. 46/96). Na taj način Savezni sud kao civilni sud ostvaruje kontrolu zakonitosti sudskih odluka Vrhovnog vojnog suda. To svakako doprinosi pravnoj sigurnosti vojnih i civilnih lica u ostva-

rivanju prava o kojima odlučuju vojni organi u upravnom postupku i Vrhovni vojni sud u upravnim sporovima.

Nezavisnost vojnih sudova

Obično se smatra da vojni sudovi u suđenju nisu nezavisni, bar ne u meri u kojoj su nezavisni civilni sudovi. U suštini je to tačno, jer vojni sudovi i u odnosu na način izbora, odnosno postavljenja sudija i u odnosu na propise koje primenjuju i u odnosu na uticaj visokih vojnih struktura, pravno nemaju nezavisnost koju imaju civilni sudovi. Pri tome treba imati u vidu da je u zakonodavstvima nekih zemalja, kao što su SAD ali i neke druge zemlje, taj uticaj vojnih struktura institucionalizovan, o čemu je napred bilo reči. Pored toga, većina zemalja koje imaju vojne sudove, imaju i posebno vojno krivično zakonodavstvo (materijalno i procesno) koje se razlikuje od opšteg – civilnog krivičnog zakonodavstva. Ono podrazumeva manje procesnih garancija za okrivljenog i veća ovlašćenja visokih vojnih starešina, posebno kod pokretanja krivičnog postupka. Čak i neke zemlje, koje nemaju vojne sudove, imaju posebno vojno krivično zakonodavstvo. Tako, na primer, Nemačka ima Vojni krivični zakon, a Francuska ima posebno i materijalno i procesno vojno krivično zakonodavstvo. To je i jedan od najjačih razloga protiv uspostavljanja široke nadležnosti vojnih sudova.

Naša zemlja, po ugledu na bivši SSSR, nema posebno vojno krivično zakonodavstvo, ni materijalno ni procesno, već vojni sudovi primenjuju iste materijalne i procesne krivične propise koje primenjuju u civilni sudovi. Takozvana vojna krivična dela inkorporirana su u Krivični zakon SRJ u posebnom poglavlju (glava XX) pod nazivom: "Krivična dela protiv Vojske Jugoslavije" i na njih se primenjuju opšti instituti krivičnog prava sadržani u KZSRJ. Nema, pri tome, značaja činjenica da li baš sva ta krivična dela treba da budu uvrštena u tu grupu i da li u tu grupu treba da budu uvrštena i neka krivična dela iz neke druge grupe (kao što je, na primer, krivično delo podriivanja vojne i odbrambene moći iz člana 121 KZSRJ svrstano u grupu krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti SRJ ili kao što su neka krivična dela iz grupe krivičnih dela protiv čovečnosti svrstana u međunarodno pravo). Jednako vojni sudovi primenjuju krivični postupak (kao i civilni sudovi) propisan Zakonom o krivičnom postupku. Zakon o vojnim sudovima propisuje organizaciju i nadležnost vojnih sudova, što je samo po sebi razumljivo, ali način izbora, odnosno postavljenja sudija, uslove i postupak za njihovo razrešenje i još neka pitanja bi možda trebalo regulisati nekim drugim zakonom.

Posmatrajući materijalno procesno krivično zakonodavstvo, mogli bismo izvući zaključak da je skoro sasvim svedeno da li će ok-

rivljenom suditi vojni ili civilni sud. S obzirom na sadašnje stanje u jugoslovenskom krivičnom pravosuđu skoro da je i tako, jer ni civilni ni vojni sudovi nisu nezavisni. To najbolje potvrđuju skorašnje čistke nepodobnih sudija, inače vrsnih pravnika, pri čemu nije poštovana zakonska procedura propisana za razrešenje. Uopšte, stanje u jugoslovenskom pravosuđu, civilnom i vojnom, jeste takvo da je teško reći da li civilno ili vojno pravosuđe više zavisi od izvršnih organa vlasti, odnosno od vojnih struktura. Ipak, analizirajući način dolaska na sudijske i tužilačke funkcije u vojnom pravosuđu, pravni status sudija kao oficira VJ i još neke druge elemente vezane za njihov status, možemo uočiti da su mogućnosti uticaja na sudije vojnih sudova, a time i na njihove odluke, znatno veće u vojnim nego u civilnim sudovima.

U Ustavu SRJ (član 138) propisano je da su "vojni sudovi nezavisni i (da) sude na osnovu saveznih zakona". Dakle, nezavisnost vojnih sudova je ustavna kategorija. Nezavisnost vojnih sudova propisana je i Zakonom o vojnim sudovima: vojni sudovi su u vršenju "sudske funkcije nezavisni i samostalni" (član 2 Zakona). I Ustav SFRJ propisivao je nadležnost vojnih sudova: "Sudovi u vršenju sudske funkcije (to se odnosi na vojne sudove – J. B.) sude na osnovu ustava (Ustava SFRJ, ustava republika i pokrajina – J. B.), zakona (saveznih, republičkih i pokrajinskih – J. B.) i samoupravnih opštih akata (član 219 Ustava SFRJ iz 1974. godine)". Ova odredba uneta je u Zakon o vojnim sudovima iz 1976. godine ("Sl. list SFRJ", br. 4/77): "Vojni sudovi su u vršenju sudske funkcije nezavisni i sude na osnovu ustava, zakona i samoupravnih opštih akata (član 2 Zakona)".

Postavlja se, međutim, pitanje da li su odredbe člana 1 Zakona o vojnim sudovima (kojima je propisano da "vojni sudovi kao redovni sudovi sude za krivična dela *koja učine vojna lica* i određena krivična dela koja učine druga lica, a odnose se na odbranu i bezbednost zemlje... ") i odredbe člana 9 istog Zakona (kojim je propisano da vojni sudovi sude za krivična dela koja učine vojna lica...) dakle i za krivična dela propisana u Krivičnom zakonu SRJ, drugim saveznim zakonima, ali i krivična dela propisana u krivičnim zakonima republika i drugim zakonima republika) u skladu sa Ustavom SRJ. To se odnosi i na odredbu člana 11, stav 1 Zakona o vojnim sudovima, kojom je propisano da je, ako je civilno lice učinilo krivično delo iz nadležnosti vojnog suda u sticaju sa krivičnim delom iz nadležnosti drugog redovnog suda, za suđenje nadležan vojni sud, ukoliko su ta dela propisana u krivičnim ili drugim zakonima republika. Jer, u Ustavu SRJ (član 138) stoji da, kako je napred navedeno, oni sude "na osnovu saveznih zakona", što logično znači da ne sude na osnovu republičkih zakona, a to dalje znači da ne bi mogli da sude ni vojnim, ni civilnim licima za krivična dela propisana u krivičnim i drugim zakonima republika. Da je ustavotvorac hteo da vojni sudovi sude i na osnovu republičkih zakona, upotrebio bi samo reč "zakona", a ne reči "saveznih zakona" ili

bi posle reči "saveznih" dodao i reči "republičkih zakona". Tako je uostalom učinjeno u Ustavu SFRJ, gde se upotrebljava samo reč "zakon" bez reči "savezni", što znači da se to odnosilo na sve zakone (savezne, republičke, pokrajinske), a to je bilo učinjeno i u Zakonu o vojnim sudovima iz 1976. godine.

Sudijska funkcija sudija vojnih sudija je stalna (član 28 Zakona o vojnim sudovima), kao i civilnih sudova. Ranije je mandat sudija vojnih sudova trajao 4 godine.

Međutim, sudije vojnih sudova na sudijske funkcije ne biraju, kao što je slučaj sa sudijama civilnih sudova, već ih postavlja predsednik Republike, na predlog saveznog ministra za odbranu (član 26 Zakona o vojnim sudovima). A pošto vojni sudovi jesu sudovi federacije, bilo bi logično da se izbor sudija vrši na isti način na koji se biraju sudije drugih sudova federacije, tj. Savezni sud i Savezni ustavni sud, čije sudije bira Savezna skupština. U Švajcarskoj, na primer, parlament, odnosno Savezno veće bira pored civilnih i sudije vojnih sudova. Već sama činjenica da sudije vojnih sudova postavlja predsednik Republike i to na predlog saveznog ministra za odbranu odmah narušava ustavom i zakonom proklamovanu nezavisnost i samostalnost, jer od procene izvršnih organa zavisi da li će neko biti postavljen na sudijsku funkciju. Broj sudija u vojnim sudovima, prvostepenim i u Vrhovnom vojnom sudu, određuje predsednik Republike na predlog saveznog ministra za odbranu (član 26 Zakona), dakle, izvršni organ. Kao jedan od razloga za razrešenje sudije vojnog suda, pojavljuje se razlog smanjenja broja sudija. Dakle, opet izvršni organ odlučuje, doduše indirektno, o razrešenju sudija, što može biti razlog za odstranjenje nepodobnih sudija.

Sudija i sudija porotnik vojnog suda ne mogu bez odobrenja predsednika Republike biti stavljeni u pritvor zbog krivičnog dela učinjenog u vršenju sudijske dužnosti (član 31 Zakona), dakle, opet odlučuje izvršni organ.

Razlozi za udaljenje i razrešenje sudija vojnih sudova slični su odredbama zakona koje se odnose i na sudije civilnih sudova, s tim što sudija vojnog suda može biti razrešen sudijske funkcije i kad mu prestane profesionalna vojna služba (član 36). Postupak za utvrđivanje razloga za razrešenje sprovodi komisija od tri člana, sudija vojnog suda, a obrazuje je predsednik Republike.

Sudija vojnog suda može biti samo oficir pravne službe sa položenim pravosudnim ispitom (član 27 Zakona). Sudija porotnik – sudije porotnici postoje u prvostepenim vojnim sudovima – može biti oficir, podoficir ili civilno lice na službi u VJ, a njih postavljaju na isti način kao i sudije. To znači da civilna lica uopšte ne mogu biti sudije vojnog suda. Da bi diplomirani pravnik – civil sa položenim pravosudnim ispitom – ipak mogao biti postavljen za sudiju, prethodno mora biti u VJ u svojstvu oficira pravne službe. To je jedan od način popunja-

vanja vojnih sudova sudijama. Zatim, oni mogu biti popunjavani stipendiranjem studenata na pravnim fakultetima, a najčešće se to čini iz redova oficira i podoficira koji završe pravni fakultet i polože pravosudni ispit. Stoga je nužno preispitati odredbe o postavljanju, odnosno o razrešenju sudija vojnih sudova, s tim da eventualno i oni budu birani, odnosno razrešavani na način kao i sudije ostalih sudova federacije. Zatim, sudije vojnih sudova su isključivo oficiri koji napreduju pod istim uslovima kao i drugi oficiri. Formaciju činova u vojnim sudovima propisuju, tačnije određuju vojni organi, odnosno organi Generalštaba VJ. Zbog toga sudije vojnih sudova neretko napuštaju sudijske funkcije onda kad ne mogu biti unapređeni u sudu i odlaze na druge pravne dužnosti u VJ ili u Savezno ministarstvo za odbranu, čime se narušava načelo stalnosti sudijske funkcije. Stoga je potrebno razmotriti pitanje da li sudije vojnih sudova moraju biti samo oficiri ili na te funkcije mogu biti postavljana, odnosno birana i civilna lica.

Na nezavisnost sudija, a time i vojnih sudova u celini u značajnoj meri mogu uticati i neke druge zakonske odredbe. Tako je, na primer, u članu 41 Zakona o vojnim sudovima propisano da "odredbe zakona i drugih propisa kojima su uređeni odnosi u službi i prava, dužnosti i odgovornosti vojnih lica važe i za predsednike i sudije vojnih sudova, ako ovim zakonom nije drukčije propisano". U članu 42 propisano je da "sudije vojnih sudova odgovaraju po propisima o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica za povrede vojne discipline van vršenja dužnosti sudije". To znači da vojni disciplinski sud, za disciplinski prestup, može i sudiji vojnog suda izreći, pored drugih, i kaznu gubitka čina, odnosno službe. Već to je dovoljan razlog za razrešenje od sudijske dužnosti, jer je u članu 45 Zakona o vojnim sudovima propisano da se sudija vojnog suda razrešava dužnosti "ako mu prestane profesionalna vojna služba". Pri tome treba istaći da vojni disciplinski sudovi nisu sudovi, već vojno administrativni organi, slični prekršajnim sudovima. Na njihov rad i odluke visoke vojne starešine imaju jak uticaj, jer, pored ostalog, odlučuju da li će profesionalno vojno lice, a to znači i sudija vojnog suda, biti stavljeno pod vojni disciplinski sud za učinjeni disciplinski prestup ili ne.

Sudije vojnih sudova podležu službenom ocenjivanju kao i drugi profesionalni vojnici, a ocenjivanje je propisano Uredbom Savezne vlade ("Sl. list SRJ", br. 36/94), dakle, podzakonskim propisom. Sudije ocenjuje predsednik suda, a njih starešine izvan vojnog pravosuđa, koje nisu pravnici. Službena ocena je važan element za napredovanje profesionalnih vojnika, pa i sudija koji su, takođe, profesionalni vojnici, jer od službene ocene zavisi napredovanje po činovima, postavljenje na viši položaj i sl., od čega, opet, zavisi visina plate itd. Od službene ocene zavisi i sama služba, jer profesionalni vojnici koji je dva puta uzastopno dobio nepovoljnu ocenu gubi službu u VJ (član 107 Zakona o VJ, "Sl. list", br. 24/94), a ukoliko je u pitanju sudija vojnog suda on pored toga

biva razrešen i sudijske dužnosti. Sve napred izneto, već samo po sebi znatno može da utiče na nezavisnost vojnih sudova u vršenju sudijske funkcije. Pored toga, treba imati u vidu da o nizu drugih pitanja, koja se odnose na položaj sudija vojnih sudova, odlučuju vojni organi i vojne starešine izvan vojnog pravosuđa. Tako, na primer, formaciju vojnih sudova po činovima, tj. to koliko će sudijskih mesta u vojnim sudovima biti vezano za određene činove (od poručnika do pukovnika) određuju vojni organi izvan vojnog pravosuđa, a od činova zavisi plata sudije, odnosno njegov materijalni položaj i materijalni položaj njegove porodice. O dodeli stanova sudijama vojnih sudova odlučuju, takođe, vojni organi izvan vojnog pravosuđa, pri čemu treba istaći da je veoma nepovoljna okolnost to što oficiri Vojske Jugoslavije (podoficiri takođe), a to znači i sudije, mogu otkupiti dobijeni stan tek posle petnaest godina efektivne službe u VJ. Tome treba dodati da su plate sudija vojnih sudova iste kao i plate ostalih oficira VJ, da su skromne čak i za naše prilike i da skoro isključivo zavise od čina, s tim što su najniže za sudije najnižih činova, a to su po godinama najmlađe sudije. Zbog napred iznetog, a i drugih razloga, od 1992. godine pa nadalje došlo je do velikog odliva najkvalitetnijeg sudijskog kadra, pa i kadra pravne službe u VJ uopšte. Prema nekim saznanjima autora od 1992. godine do danas, statistički gledano, promenjen je celokupan sudijski kadar. Javio se i problem popune vojnih sudova kvalitetnim sudijskim kadrom, čak i mesta sudija Vrhovnog vojnog suda. Sudijska funkcija vojnog suda daleko je od toga da bude privlačna, jer je ova funkcija naporna i odgovorna i nedovoljno stimulativna (relativno male plate, dugo čekanje na stan i dr.), pa se kvalitetni pravnici, pogotovo iz civilstva, teško odlučuju da svoju pravničku karijeru ostvare kao sudije vojnih sudova. A bez kvalitetnih sudija teško je i zamisliti nezavisnost sudija, odnosno vojnih sudova u suđenju, pa čak i u slučaju da je ustavom i zakonom ta nezavisnost idealno postavljena, što je, s obzirom na napred izneto, daleko od idealnog. Dakle, pravna rešenja su takva da ne osiguravaju potpunu nezavisnost vojnih sudova u suđenju, a stvarnost pokazuje da se funkcija nezavisnosti vojnih sudova ne ostvaruje ni u meri koja je ustavom i zakonom zagantovana. Nažalost, stanje nije mnogo bolje ni u civilnim sudovima, na šta posebno ukazuju skoro sprovedene čistke nepodobnih i neposlušnih sudija i tužilaca, odnosno njihovih zamenika. U pravosuđu Srbije je tada po kratkom postupku, mimo zakonom propisane procedure, razrešeno sudijske, odnosno tužilačke funkcije 18 sudija i tužilaca i njihovih zamenika.

Po Ustavu SRJ iz 1992. godine propisano je da "lice za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo, može, *na osnovu odluke nadležnog suda biti pritvoreno i zadržano u pritvoru* samo ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka" (član 24 Ustava). Dakle, po Ustavu samo nadležni sud može pritvoriti okrivljenog. Međutim, odredbe Zakona o krivičnom postupku, koje daju ovlašćenja organima unutrašnjih poslova da određuju pritvor protiv osumnjiče-

nih, nisu ni do danas usklađene sa Ustavom SRJ iako su svi zakonski rokovi za usklađivanje sa Ustavom davno prošli, pa organi unutrašnjih poslova i dalje ne samo hapse, nego i određuju pritvor, kao da Ustav ne postoji. Zakon o vojnim sudovima, međutim, ta ovlašćenja organima vojne bezbednosti i vojne policije ne daje, tako da oni po Zakonu nemaju ovlašćenja da određuju pritvor protiv lica za koja je nadležan vojni sud. Naime, Zakon o vojnim sudovima donet je 1995. godine i morao je biti usklađen sa Ustavom SRJ i u pogledu određivanja pritvora. Tako je u članu 63 Zakona o vojnim sudovima propisano da “pritvor protiv vojnog lica, civilnog lica u vojsci i civilnog lica za krivična dela iz nadležnosti vojnih sudova može odrediti istražni sudija vojnog suda”, što znači da to ne može učiniti niko drugi, pa ni organi vojne bezbednosti i vojne policije. U praksi, međutim, ovlašćeni organi vojne bezbednosti i vojne policije i dalje određuju pritvor (do 3 dana), kao da navedene zakonske odredbe nema. A vojni sudovi, uključujući i Vrhovni vojni sud, tolerišu tu protivustavnu i protivzakonitu praksu organa vojne bezbednosti i vojne policije. Ovome stvarno nije potreban nikakav komentar.

Uticaj vojnih organa i vojnih starešina na pojedine odluke vojnih sudova nije retkost. Nekad se to čini prikriveno, nekad manje prikriveno, nekad indirektno, nekad skoro direktno. Drastični primeri za to su slučajevi gen. majora Vlade Trifunovića i njegovih saradnika, o čemu su opširno izveštavala sredstva javnog informisanja, i Veljka Miljića, bivšeg predsednika Vojnog suda u Nišu, koji je nedovoljno poznat javnosti.

Mi smo mala zemlja. Male zemlje imaju male vojske. Male vojske ne mogu imati puno kriminala, pa se kod malih zemalja postavlja pitanje opravdanosti postojanja vojnih sudova u miru (u ratu moraju postojati), jer je postojanje vojnog pravosuđa skupa organizacija. Zbog toga je, na primer, Norveška 1995. godine ukinula vojne sudove, jer nisu imali dovoljno posla. Naravno, da se sada u našoj zemlji to pitanje ne može postaviti, zbog stanja u zemlji i oko nje. Ali nezavisno od ovoga, nužno je postaviti pitanje nadležnosti vojnih sudova. Postojanje vojnih sudova je opravdano samo kao postojanje specijalizovanih sudova, a to znači da vojni sudovi treba da sude za tzv. vojna krivična dela i krivična dela vojnih i civilnih lica u VJ u vezi s vršenjem njihove službene dužnosti, kao i za neka krivična dela vojnih i civilnih lica koja se odnose na bezbednost države. Sadašnja nadležnost naših vojnih sudova je preširoko postavljena i jedna je od najširih u svetu, ali nažalost danas ni vojni ni civilni sudovi u našoj zemlji nisu nezavisni, pa je okrivljenom skoro svejedno da li mu sudi vojni ili civilni sud.

Inače, parametar za ocenu nezavisnosti vojnih sudova su civilni sudovi. U SAD, na primer, u vojno pravosudni sistem ugrađen je odlučujući uticaj vojnih komandanata na suđenje vojnih sudova. Odre-

đeni komandant za svaki konkretan slučaj svojim naređenjem određuje sastav suda, lice koje zastupa optužbu, pa čak i branioca (kad ga okrivljeni ne uzme iz reda advokata), a taj starešina odobrava i izvršenje presude. Valjda zbog toga presude vojnih sudova u SAD ne predstavljaju presuđenu stvar, pa civilni sud može ponovo suditi za presuđeno krivično delo, mada se to retko događa. Nemačka nema vojne sudove, ali ima nekoliko tzv. vojnih veća pri civilnim sudovima, koji sude za vojna krivična dela, za šta se sudijski kadar posebno osposobljava.

Vojni sudovi u našoj zemlji, mada sude po istim materijalnim i procesnim propisima, praktično su izdvojeni iz pravosudnog sistema zemlje Zakonom o vojnim sudovima iz 1995. godine. Tako o zahtevu za zaštitu zakonitosti protiv pravosnažnih odluka vojnih sudova, uključujući tu i odluke Vrhovnog vojnog suda, ne odlučuje Savezni sud, nego Vrhovni vojni sud u opštoj sednici, čak i za krivična dela propisana saveznim zakonom. Savezni državni tužilac nema nikakve ingerencije u odnosu na pravosnažne odluke vojnih sudova i drugih vojnih organa. Sve je to u nadležnosti Vrhovnog vojnog tužioca, a on je, kako je to propisno u članu 18 Zakona o vojnom tužiocu, "odgovoran za svoj rad i rad vojnih tužilaca prvog stepena predsedniku Republike". Time su lica kojima sude vojni sudovi ili lica o čijim pravima odlučuju drugi vojni organi, kad je u pitanju primena saveznih propisa u nejednakom pravnom položaju u odnosu na civilna lica. Interesantno je da Vrhovni vojni tužilac, kad je u pitanju primena saveznih propisa, ima znatno šira ovlašćenja nego savezni državni tužilac. Ovde nije potrebno posebno isticati koliko je u praksi izražen uticaj vojnih struktura na odluke Vrhovnog vojnog tužioca i na vojna tužilaštva u celini, naročito na gonjenje, odnosno negonjenje učinilaca krivičnih dela iz nadležnosti vojnih sudova. Dovoljno je reći da za ratne zločine praktično niko nije krivično gonjen, čak ni lica protiv kojih je podignuta optužnica pred Haškim tribunalom.

Zaštita ljudskih prava

O punoj zaštiti ljudskih prava može se govoriti ako su ispunjena dva osnovna uslova: da je njihova puna zaštita garantovana ustavom i zakonom i da postoje nezavisni sudovi koji će primenjivati tu zaštitu putem sudskih odluka. Nijedan od ova dva uslova u našoj zemlji nije potpuno ispunjen, jer postojeće zakonodavstvo ne daje punu zaštitu ljudskih prava, a vojni sudovi, kao uostalom i civilni, nisu nezavisni. Na primer, prava i obaveze vojnih lica i civilnih lica na službi u VJ, propisana su Zakonom o Vojsci Jugoslavije. Status ovih lica daleko je ispod željenih standarda i daleko ispod nivoa koji su imali pripadnici bivše JNA u SFRJ, a koji je bio propisan Zakonom o službi u oruža-

nim snagama, ali i drugim zakonima. Mnoga pitanja koja su bila propisana Zakonom o službi u oružanim snagama i drugim zakonima SFRJ, sada su propisana podzakonskim propisima, najčešće uredbama Savezne vlade.

Pravni status vojnih lica i civilnih lica na službi u VJ je daleko nesigurniji nego u bivšoj JNA, posebno kada se ima u vidu dosta razgranat sistem odstranjivanja iz VJ bez dovoljne i adekvatne pravne zaštite, a to otvara mogućnost za odstranjivanje nepodobnih, što u praksi nije retkost. Tako, na primer, profesionalna vojna lica, pre svega oficiri i podoficiri gube čin, odnosno službu, a time najčešće i profesiju, pri osudi krivičnog suda na kaznu zatvora preko 2 godine (u JNA to je bilo preko 3 godine). Zatim, preko vojnog disciplinskog suda za bilo koji disciplinski prestup pri osudi na kaznu gubitka čina, odnosno službe, putem službene ocene. Dve uzastopne nepovoljne službene ocene automatski povlače gubitak službe, što se u praksi neretko čini, a isključena je mogućnost vođenja upravnog spora. U vezi sa ovim, valja istaći da je to način brzog eliminisanja ne samo lenjih i nesposobnih, već i nepodobnih, a ponekad se na taj način vrši i lični obračun pretpostavljenih vojnih starešina sa potčinjenim iz ličnih pobuda. Najzad, iz VJ su moguća odstranjenja i stavljanjem na raspolaganje, pa ako nakon 6 meseci provedenih na raspolaganju oficir ili podoficir ne budu postavljeni na novu dužnost, prestaje im služba u Vojsci Jugoslavije. Nikakvi kriterijumi za ovo nisu propisani, a ne postoje pravna sredstva protiv akata o stavljanju na raspolaganje, pa su moguće i zloupotrebe. Slično je i sa statusom civilnih lica na službi u VJ, dok je status vojnika po ugovoru, koji takođe spadaju u profesionalne vojnike, još nepovoljniji.

Ostavljajući po strani pitanje da li Ustav SRJ iz 1992. godine u dovoljnoj meri štiti ljudska prava i slobode, valja istaći da i ta zaštita propisana Ustavom nije dalje dovoljno operacionalizovana odgovarajućim zakonima. Čak je nekim zakonima nakon donošenja Ustava iz 1992. godine ta zaštita pogoršana. U vezi sa ovim potrebno je ukazati na sledeće: Krivični zakon SRJ, zatim Krivični zakon Srbije i drugi zakoni kojima su propisana krivična dela nisu ni do danas usklađeni sa Ustavom SRJ. Naprotiv, nastavljena je jedna opasna tendencija da se raznim zakonima, koji nisu krivični, propisuju krivična dela. Neka krivična dela propisana u Krivičnom zakonu Srbije čak se prebacuju iz ovog u druge zakone, umesto da se, ako ima potrebe za tim, vrše izmene Krivičnog zakona i to na način i po proceduri propisanoj za izmene tog zakona. Tako je, na primer, krivično delo nedozvoljenog držanja oružja ili rasprskavajućih materija iz člana 229 KZRS iz ovog zakona prebačeno u Zakon o oružju i municiji Srbije, gde je drastično proširena kriminalna zona i gde su propisane veoma stroge kazne. Slično je učinjeno i sa Zakonom o javnom redu i miru i nekim drugim zakonima koje je donela Narodna skupština Srbije. U savremenom

svetu opšta je tendencija da se krivična dela propisuju krivičnim zakonima, odnosno zakonicima, a da se to čini samo izuzetno u drugim zakonima. U nauci propisivanje krivičnih dela u zakonima koji nisu krivični naziva se sporedno krivično zakonodavstvo i ono se svodi na najmanju moguću meru. U našoj zemlji zakonodavna praksa ide suprotnim putem, pa tzv. sporedno krivično zakonodavstvo sadrži veliki broj krivičnih dela, a njihova je osnovna karakteristika da znatno šire kriminalnu zonu, odnosno zonu krivične represije, neretko i mimo opštih instituta sadržanih u Krivičnom zakonu SRJ i krivičnim zakonima republika. Time se u krivičnom zakonodavstvu stvara pravni kaos i znatno ugrožavaju ljudska prava i slobode građana, a u svakom slučaju stvara pravna nesigurnost. Slovenija i Hrvatska, na primer, donele su nove krivične zakone 1994, odnosno 1997. godine zasnovane na koncepcijama savremenog krivičnog zakonodavstva Zapadne Evrope.

Za zaštitu ljudskih prava i sloboda, međutim, najproblematičnije je što Zakon o krivičnom postupku nije usklađen sa odredbama Ustava SRJ, tako da proklamovane odredbe Ustava o zaštiti ljudskih prava često ostaju mrtvo slovo na papiru. To se, pre svega, odnosi na ovlašćenja organa unutrašnjih poslova o određivanju pritvora, o pretresu stanova, o tajnom vizuelnom i zvučnom prisluškivanju i snimanju i na mnoge druge odredbe koje omogućavaju zloupotrebe, a time i kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda zagwarantovanih ustavom.

Kada se ima u vidu sve napred izneto i tome doda snažan uticaj izvršne vlasti na sudsku, onda od proklamovane zaštite ljudskih prava i sloboda ne ostaje previše. A te pune zaštite nema bez nezavisnih sudova, civilnih i vojnih jednako.

Vojni sudovi u okviru svoje nadležnosti imaju istu ulogu u zaštiti ljudskih prava i sloboda koju imaju i civilni sudovi. No, njihova nezavisnost je, za razliku od civilnih sudova, i pravno ograničena, kako je to napred izneto. Tome treba dodati i to da je ranije o zahtevu za zaštitu zakonitosti protiv pravosnažnih odluka vojnih sudova odlučivao Savezni sud, dakle civilni sud. Time je bila osigurana kakva-takva kontrola odluka vojnih sudova. A time je na neki, doduše vrlo ograničen način, bilo osigurano funkcionisanje jedinstvenog pravosudnog sistema SRJ. Zakonom o vojnim sudovima iz 1995. godine (član 73) propisano je, međutim, da o zahtevu za zaštitu zakonitosti protiv pravosnažnih odluka Veća Vrhovnog vojnog suda odlučuje Vrhovni vojni sud u opštoj sednici. Time je praktično prekinuta i poslednja nit koja je omogućavala da Savezni sud ima kakvu-takvu kontrolu pravosnažnih odluka Vrhovnog vojnog suda, čime je vojno pravosuđe odvojeno od civilnog, pa se postavlja pitanje da li je pravosudni sistem u SRJ jedinstven. Ovo je pogotovo izraženo kada se ima u vidu da je Vrhovni vojni tužilac, a ne Savezni državni tužilac, ovlašćen da podiže zahtev za zaštitu zakonitosti protiv pravosnažnih od-

luka vojnih sudova, dakle i Vrhovnog vojnog suda, i pravosnažnih odluka drugih organa Vojske Jugoslavije (član 14 Zakona o vojnom tužiocu, "Sl. list SRJ", br. 11/95). On je, takođe, ovlašćen da pred Saveznim sudom preduzima sve radnje za čije vršenje je ovlašćen Savezni državni tužilac, onda kada Savezni sud odlučuje o vanrednom pravnom leku protiv presude Vrhovnog vojnog suda ili o sukobu nadležnosti između vojnih sudova i drugih redovnih sudova (član 15 Zakona o vojnom tužiocu). Kada se svemu ovome doda da je "Vrhovni vojni tužilac odgovoran za svoj rad i rad vojnih tužilaca prvog stepena predsedniku Republike" (član 17 Zakona o vojnom tužiocu), dakle, izvršnom a ne zakonodavnom organu, onda je i kontrola zakonitosti pravosnažnih odluka vojnih sudova i drugih organa VJ isključivo u rukama tog organa. On preko Vrhovnog vojnog tužioca ocenjuje zakonitost odluka ovih organa, stavljajući se na taj način iznad sudske vlasti.

Jedina pravna mogućnost kontrole pravosnažnih odluka Vrhovnog vojnog suda od strane Saveznog suda jeste putem zahteva za vanredno preispitivanje pravosnažne presude, propisana odredbama Zakona o krivičnom postupku i Zakona o upravnim sporovima. Naime, prema odredbi člana 426 Zakona o krivičnom postupku osuđeni može podneti zahtev za vanredno preispitivanje presude Vrhovnog suda Republike ili Vrhovnog vojnog suda Saveznom sudu za krivična dela propisana Saveznim zakonom ako je za to krivično delo izrečena kazna zatvora od najmanje jedne godine. Za krivična dela propisana zakonima republika ovaj zahtev Saveznom sudu ne može biti podnesen. Nedostaci ovog pravnog sredstva su u tome što može biti podnesen za relativno mali broj povreda saveznih zakona, pri čemu su isključene povrede zakona koje se u praksi najčešće vrše, i u tome što može biti podnesen samo ako je izrečena kazna od najmanje jedne godine, a ne i blaža kazna. To omogućava da i vojni i civilni sudovi izbegnu kontrolu zakonitosti koju vrši Savezni sud, naročito ako se okrivljenom istovremeno sudi i za krivično delo iz saveznog i za krivično delo iz republičkog zakona. To se obično dešava tako što se za krivično delo iz Saveznog zakona namerno izrekne kazna ispod jedne godine, a to se "kompenzira" namernim izricanjem strože kazne od one koju bi trebalo izreći za krivično delo iz republičkog zakona. Tako, na primer, ako se protiv okrivljenog vodi krivični postupak za krivična dela odavanja državne tajne iz člana 129, stav 1 KZSRJ, za koje je propisana kazna zatvora od 1 do 10 godina, i krivično delo širenja lažnih vesti iz člana 218 KZRS, za koje je propisana kazna zatvora od 15 dana do 3 godine, moguće je za prvo krivično delo izreći kaznu od recimo 10 meseci zatvora (primenom zakonskih odredaba o ublažavanju kazne), a za drugo krivično delo i kaznu od pune 3 godine, pa se tako izbegava mogućnost podizanja zahteva za vanredno preispitivanje pravosnažne

presude pred Saveznim sudom. Kod sudova koji nisu potpuno nezavisni i to je moguće, a u praksi se događa.

Po Zakonu o upravnim sporovima, stranke mogu podići zahtev za vanredno preispitivanje pravosnažne presude Vrhovnog vojnog suda zbog povrede zakona. Pošto Vrhovni vojni sud u upravnim sporovima odlučuje o upravnim aktima vojnih organa, kojima se odlučuje o pravima vezanim za službu vojnih i civilnih lica na službi u VJ i pravima njihovih porodica,¹⁴⁹ Savezni sud na ovaj način kontroliše zakonitost ne samo pravosnažnih odluka Vrhovnog vojnog suda, nego putem njih kontroliše i zakonitost akata vojnih organa u celini koja se donose u upravnom postupku. U praksi, međutim, ovi sporovi veoma dugo traju, često i više godina. Događa se tako da stranka napravi pun krug od prvostepenog i drugostepenog organa, preko Vrhovnog vojnog suda, pa do Saveznog suda i natrag – od Saveznog suda preko Vrhovnog vojnog suda do drugostepenog i prvostepenog organa, a ponekad i još jedan takav krug do Saveznog suda i natrag itd. Zbog zamora u tom kruženju neke stranke dižu ruke od svojih prava, čije ostvarenje počinje da liči na Kafkin "Proces". Neretko samo najuporniji i najizdržljiviji stižu do cilja, gde opet slede krugovi u realizaciji pravosnažnih odluka u izvršnom postupku, onda kada tuženi organ neće dobrovoljno da postupi po konačnoj odluci. Neki za života ne dočekaju realizaciju prava, prolazeći te silne krugove.

---

¹⁴⁹ to su, na primer, prava iz oblasti socijalnog osiguranja (penzijska, invalidska, zdravstvena), stambena pitanja, presude vojnih disciplinskih sudova i dr.

Svetlana Stojančić

Ljudska prava vojnih obveznika Vojske Jugoslavije

Izdvojenost vojnih struktura moći od civilne vlasti i zatvorenost vojnog podsistema prema javnosti proizvele su neznanje o *pravu na ljudska prava* u Vojsci Jugoslavije. Zvanični izveštaji civilnih i vojnih organa, koji se bave ovom problematikom, ne postoje, te i nema uvida o praksi poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda u VJ. Predstaviti stvarno stanje ljudskih prava u VJ moguće je, za sada, samo na osnovu dokumentacije nevladinih organizacija.

Građani nisu upoznati sa tim koja su im prava i slobode ustavom i zakonom ograničene i u kom obimu onda kada se nađu u nadležnosti vojske. Isto tako, nisu upoznati ni sa mogućnostima zaštite svojih prava u odnosu na vojsku. Sistematsko praćenje stanja ljudskih prava i uvid javnosti u normativno i stvarno stanje ljudskih prava u VJ treba da učini dostupnim mehanizme zaštite ljudskih prava profesionalnim pripadnicima VJ i "građanima u uniformi".

Viši stepen poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda zahteva podizanje svesti o neophodnosti poštovanja Ustavom i zakonom garantovanih ljudskih prava u VJ. Zahteva precizne zakonske formulacije ograničenja pojedinih ljudskih prava i sloboda, ugradnju i razradu efikasnih mehanizama zaštite i mogućnost da civilne instance – parlament i ombudsman – vrše kontrolu poštovanja ljudskih prava u VJ.

OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA

Odbrana zemlje je pravo garantovano Ustavom SRJ, ali istovremeno i dužnost građana Savezne Republike Jugoslavije (Ustav SRJ, član 63; Zakon o odbrani, član 20). Obaveza učešća u odbrani zemlje trebalo bi da bude usklađena sa osnovnim pravima koje građani uživaju. Kako država mora da omogući uslove za uživanje osnovnih ljud-

skih prava,¹⁵⁰ tako i u okviru vojske, kao posebnog ali ne i izolovanog dela društva i države, mora biti omogućeno uživanje osnovnih ljudskih prava kako onima kojima je vojska profesionalno opredeljenje, tako i građanima koji se nađu u nadležnosti vojske.

Država ima pravo da, u precizno utvrđenim situacijama i u skladu sa ustavom i zakonom, ograniči uživanje određenih prava i sloboda radi opšeg društvenog interesa. Mogućnost ograničenja određene grupe prava ne znači i pravo na totalno ukidanje pojedinih osnovnih ljudskih prava i sloboda. To znači da je državi dopušteno da odredi obim uživanja pojedinih prava i sloboda. Ovakav tip državi dopuštenih ograničenja nazivamo fakultativna ograničenja. Ovaj vid ograničenja vlasti mogu koristiti u cilju zaštite osnovnih vrednosti naroda i države, kao što su nacionalna i javna bezbednost, javno zdravlje, slobode i prava drugih lica.

Pored fakultativnih ograničenja, državi je dozvoljeno i stavljanje van snage pojedinih ljudskih prava i sloboda (derogacija). Mere derogacije primenjuju se u stanjima opasnosti, kao što su rat, unutrašnji neredi većih razmera ili prirodne katastrofe, ali samo dok stanja opasnosti traju, znači privremeno.

Međunarodni instrumenti nejednako uređuju ograničenja nekih osnovnih ljudskih prava. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima¹⁵¹ (u daljem tekstu Univerzalna deklaracija) dozvoljava mogućnost ograničenja svih proklamovanih prava i sloboda. Iako Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima¹⁵² (u daljem tekstu PGP) i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i sloboda¹⁵³ (u daljem tek-

---

¹⁵⁰ Ljudska prava čovek uživa samim tim što je ljudsko biće, nezavisno od države i državne volje. "Ljudska prava nisu pozitivnopravnog, već moralnog porekla". (Dimitrijević-Paunović, 1997: 26)

¹⁵¹ Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine. Usvojena je kao rezolucija koja nema pravnu snagu, ali je usled čestog pozivanja na njene odredbe od strane učesnika na međunarodnoj pravnoj sceni postigla status običajnog međunarodnog prava.

¹⁵² Usvojen i otvoren za potpisivanje i ratifikovanje rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2200 (XXI) od 16. decembra 1966. godine, na snagu stupio 23. marta 1976. godine. SFRJ je ratifikovala PGP 1971. godine. Savezna skupština SRJ usvojila je 22. juna 2001. godine akt o ratifikaciji Prvog (1966) i Drugog (1989) fakultativnog protokola uz PGP. Prvi fakultativni protokol omogućava privatnim licima da podnesu saopštenje ili individualnu žalbu Komitetu za ljudska prava ukoliko im je, od strane države ugovornice, povredeno neko od prava zagarantovanih PGP. Ratifikacijom Drugog fakultativnog protokola SR Jugoslavija obavezala se da ukine smrtnu kaznu.

¹⁵³ U okviru Saveta Evrope potpisana je 4. novembra 1950. godine od strane 13 država članica Saveta, na snagu stupila 3. novembra 1953. godine. Uz ovu konvenciju usvojeno je još 11 protokola. Sve zemlje Saveta Evrope potpisnice su Evropske konvencije. U praksi, Savet Evrope koristi ga prilikom primanja novih članica, jer jedan od uslova za prijem jeste i potpisivanje ove konvencije. Može biti očekivano da

stu Evropska konvencija) dopuštaju ograničenja pojedinih prava, oni, ipak, precizno navode prava koja ni u kom slučaju ne mogu biti podvrgnuta ograničenjima (PGP, član 4; Evropska konvencija, član 15). Mogućnost ograničenja nekih od prava ne podrazumeva i obavezu vlasti da ta ograničenja primeni.

NORMATIVNA OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA PRIPADNIKA VOJSKE JUGOSLAVIJE

Pripadnicima oružanih snaga kao posebnoj kategoriji lica, a zbog prirode delatnosti kojom se bave, ograničeno je uživanje nekih od osnovnih ljudskih prava i sloboda. Svi međunarodni instrumenti omogućavaju državama da svojim nacionalnim zakonodavstvima urede ovoj kategoriji lica obim uživanja pojedinih ljudskih prava.

Osnove ograničenja prava i sloboda pripadnicima VJ sadrži Ustav SRJ, dok konkretizacije pojedinih ograničenja i način uživanja nekih prava i sloboda sadrže Zakon o VJ i Zakon o odbrani, ali i interna dokumenta VJ koja su nedostupna javnosti.

Ustavom SRJ omogućeno je ograničenje slobode kretanja ukoliko je to neophodno za odbranu SRJ (Ustav SRJ, član 30). Pripadnicima VJ, međutim, potpuno je saveznim Ustavom (Ustav SRJ, član 42 i 57) ukinuto pravo na slobodu udruživanja, kao i pravo na štrajk. Ustav SRJ priznaje i apsolutno zaštićena prava – to su ona prava i slobode koja nikada i ni pod kojim uslovima ne mogu biti suspendovana. Ovoj grupi prava pripadaju, pored ostalih, sloboda ubeđenja, savesti, misli i javnog izražavanja mišljenja, kao i sloboda verovanja, javnog ili privatnog ispovedanja vere i vršenja verskih obreda (Ustav SRJ, član 99, stav 11).

Sloboda udruživanja

Član 22 PGP (izvod)

Svako lice ima pravo da se slobodno udruži sa drugim licima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjenje u iste radi zaštite svojih interesa.

Vršenje ovog prava može biti samo predmet ograničenja predviđenih zakonom a koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovog prava od strane članova oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima.

će potpisivanje Evropske konvencije biti jedan od uslova koje će SRJ morati da ispuniti prilikom sticanja statusa članice Saveta Evrope.

Sloboda udruživanja jeste individualno političko pravo pojedinca, ostvarljivo u zajednici s drugima. Pravo na udruživanje podrazumeva i to da "niko ne može biti primoran da pripada nekom udruženju" (Univerzalna deklaracija član 20, stav 2). Pravo na sindikalno udruživanje u funkciji je zaštite i unapređenja ekonomskih i socijalnih interesa zaposlenih. Pored već navedenog člana PGP kojim je državi omogućeno ograničenje slobode udruživanja pripadnicima oružanih snaga, mogućnost ograničenja ovog prava dozvoljena je i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 11, stav 2), kao i Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 8, stav 2).¹⁵⁴ Evropska socijalna povelja,¹⁵⁵ međutim, u članu 5 govori o *dometu* primene prava na organizovanje pripadnika vojnih snaga, što državama pruža mogućnost da nacionalnim zakonodavstvom propišu stepen ograničenja slobode udruživanja pomenutoj kategoriji lica.

Ustavom SRJ ustanovljena je apsolutna zabrana političkog i sindikalnog udruživanja pripadnicima VJ. Jugoslovenski Ustav propisuje da "profesionalni pripadnici Vojske i policije Savezne Republike Jugoslavije nemaju pravo na sindikalno organizovanje" i "ne mogu biti članovi političkih stranaka" (Ustav SRJ, član 42, stav 2 i 3). Uzimajući u obzir da međunarodni dokumenti govore o *ograničenju u vršenju* prava na slobodu udruživanja, potpuno ukidanje ovog prava profesionalnim pripadnicima vojske ne bi moglo biti smatrano opravdanim. Zabrana prava na štrajk profesionalnim pripadnicima vojske regulisana je Ustavom SRJ u članu 57, stav 3. Ograničenja ovih prava konkretizovana su u Zakonu o VJ u članu 36, stav 1 koji kaže da "profesionalni vojnici, studenti vojnih akademija i učenici srednjih vojnih škola ne mogu biti članovi političkih stranaka, nemaju pravo na sindikalno organizovanje i nemaju pravo na štrajk".

Vojnicima za vreme služenja vojnog roka i pripadnicima rezervnog sastava dok se nalaze na službi u Vojsci nije dozvoljena aktivnost u političkim strankama (Zakon o VJ, član 36, stav 3). U ovom slučaju, "reč je o ograničenju uživanja prava na političko delovanje i na slo-

---

¹⁵⁴ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je u Generalnoj skupštini UN 16. decembra 1966. godine, a stupio na snagu 3. januara 1976. godine. Iako na osnovu međunarodnih instrumenata države imaju pravo da ograniče slobodu udruživanja pripadnicima oružanih snaga, neke države to pravo ne koriste. U Holandiji u okviru profesionalnih vojnih jedinica postoji 6 vojnih udruženja. Neka od njih imaju tradiciju postojanja dužu od 100 godina (Hans Born, "Višestruka kontrola oružanih snaga u demokratijama: slučaj Holandije", u *Demokratska kontrola vojske i policije*, Miroslav Hadžić (ur), Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2001, str. 191-228)

¹⁵⁵ Usvojena u okviru Saveta Evrope 18. oktobra 1961. godine, stupila na snagu 26. februara 1965. godine. Evropska socijalna povelja revidirana je 3. maja 1996. godine, u Strazburu.

vodu udruživanja, tokom određenog vremenskog perioda, a ne o ugrožavanju suštine prava".¹⁵⁶

Sloboda kretanja

Član 12 PGP (izvod)

1. Svako lice koje se legalno nalazi na teritoriji neke države ima pravo da se slobodno kreće u njoj i da slobodno izabere svoje mesto stanovanja.

2. Svako lice ima pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju.

3. Napred navedena prava mogu biti ograničena samo ako su ova ograničenja zakonom predviđena, ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih lica, i ako su u skladu sa ostalim pravima koja priznaje ovaj akt.

Ograničenje slobode kretanje, pored PGP, državama omogućava i Evropska konvencija (Protokol broj 4, član 2, stav 3 i 4). Sloboda kretanja po jugoslovenskom Ustavu "može se ograničiti saveznim zakonom, ako je to neophodno... za odbranu Savezne Republike Jugoslavije" (Ustav SRJ, član 30, stav 2). Konkretizacija napred navedene ustavne formulacije nalazi se u članu 33, stav 1 Zakona o VJ: "Profesionalni vojnik može putovati u inostranstvo, s tim što je dužan da to putovanje prijavi pretpostavljenom starešini ...". Ovim stavom određeno je da je vojnom licu uslov za putovanje u inostranstvo samo prijava putovanja, dok je u slučaju ratnog stanja, neposredne ratne opasnosti i vanrednog stanja uslov za putovanje u inostranstvo odobrenje načelnika Generalštaba ili starešine koga je on ovlastio (Zakon o VJ, član 33, stav 3). Odobrenje kao uslov za putovanje u inostranstvo potrebno je i civilnim licima u Vojsci (član 149), vojnicima na služanju vojnog roka (Zakon o VJ, član 33, stav 2), kao i vojnim obveznicima za vreme regrutne obaveze (Zakon o VJ, član 321, stav 1). Vojnom obvezniku odobrenje za putovanje i privremeni boravak u inostranstvu može biti izdato:

- zbog lečenja (dok lečenje traje, a najduže dve godine);
- radi učešća u đačkim ekskurzijama i radi turističkog putovanja (do 40 dana);
- radi obavljanja službenog posla, rešavanja imovinskih, porodičnih i sličnih poslova u inostranstvu, učestvovanja u sportskim ili kulturno-umetničkim takmičenjima i priredbama, ili u slučaju teške bolesti ili smrti člana uže porodice u inostranstvu (do 60 dana);

---

¹⁵⁶ *Ljudska prava u Jugoslaviji 1998*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, str. 144

– zbog izvršavanja obaveze iz radnog odnosa na brodu ili vazduhoplovu SRJ (do dve godine);

– radi odlaska u inostranstvo sa roditeljima ili bračnim drugom koji službeno odlaze u inostranstvo (do četiri godine), ali onda kada upućivanje vojnog obveznika na služenje vojnog roka nije predviđeno u roku od jedne godine od dana podnošenja zahteva za odobrenje;

– ako je na regrutovanju ocenjen privremeno nesposobnim za vojnu službu, a radi obavljanja privatnih ili službenih poslova (do isteka vremena za koje je ocenjen privremeno nesposobnim za vojnu službu);

– radi školovanja i to do završetka školovanja, a najkasnije do kraja novembra kalendarske godine u kojoj vojni obveznik navršava 27 godina (Zakon o VJ član 321, stav 2).

Putovanje i privremeni boravak u inostranstvu mogu trajati najduže do kraja novembra kalendarske godine u kojoj Vojni obveznik navršava 27 godina (Zakon o VJ član 321, stav 3). Član 303 Zakona o VJ pruža mogućnost regrutu, koji na odsluženje vojnog roka nije upućen do kraja kalendarske godine u kojoj navršava 27 godina, da bude upućen na služenje vojnog roka do kraja kalendarske godine u kojoj navršava 35 godina života. To znači da bi regrut trebalo da ima pravo na izdavanje pasoša i nakon navršene 27 godine, a da prethodno nije služio vojni rok. Međutim, članom 321, stav 6 propisano je da se vojnom obvezniku "neće izdati odobrenje za putovanje u inostranstvo ako postoji neka od smetnji iz člana 323". 'Smetnje' iz člana 323 su: dostavljen poziv za vojnu vežbu ili izbegavanje primanja takvog poziva¹⁵⁷, kao i pokrenuti krivični postupak zbog krivičnog dela neodazivanja pozivu i izbegavanja vojne službe ili krivični postupak zbog krivičnog dela izbegavanja vojne službe onesposobljavanjem ili obmanom. Zbog napred navedenih 'smetnji' ni lica u rezervnom sastavu ne mogu putovati i privremeno ili stalno boraviti u inostranstvu (Zakon o VJ, član 323). Istim članom Saveznoj vladi data je mogućnost da propisuje uslove pod kojima privremeno može biti ograničeno putovanje u inostranstvo onih vojnih obveznika koji pripadaju određenom godištu ili određenim specijalnostima koje su od posebnog značaja za popunu vojske (Zakon o VJ, član 323, stav 2).

Ograničenja slobode kretanja pripadnicima VJ odnose se samo na putovanja u inostranstvo, dok "unutrašnjih ograničenja" nema. Profesionalna vojna lica podležu prekomandi, što znači da ne mogu birati mesto službovanja i stanovanja.

---

¹⁵⁷ Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije članu 323 dodata je formulacija "ili izbegavanje primanja takvog poziva". (*Službeni list SRJ*, broj 44-99, od 25. juna 1999.godine)

Prava pripadnika manjina

Član 27 PGP

U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju sopstvenu veru ili da se služe svojim jezikom.

Kada je reč o pripadnicima manjinskih grupa, prvenstveno se misli na nacionalne i etničke, verske i jezičke manjine. Ustav SRJ u članu 11 pripadnicima nacionalnih manjina priznaje i garantuje slobode i prava "na očuvanje, razvoj i izražavanje njihove etničke, kulturne, jezičke i druge posebnosti (...) u skladu sa međunarodnim pravom". Sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i kulture, upotreba svog jezika i pisma, ali i sloboda svakoga da se o svojoj nacionalnoj pripadnosti ne izjašnjava garantovana je Ustavom SRJ, član 45. Iako je po jugoslovenskom Ustavu izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, verske ili druge neravnopravnosti, kao i izazivanje mržnje i netrpeljivosti na nacionalnoj, rasnoj, verskoj i drugoj osnovi kažnjivo (Ustav SRJ, član 50), "odredbe Ustava SRJ o manjinama niti su neposredno sprovode u praksi niti su razrađene saveznim zakonodavstvom".¹⁵⁸ Posebni pravni lekovi za zaštitu prava manjina garantovanih jugoslovenskim Ustavom ne postoje.

Ispoljavanje nacionalne, rasne ili verske netrpeljivosti u Vojsci Jugoslavije smatra se povredom vojne discipline (Zakon o VJ, član 161). Rezervni oficiri i rezervni podoficiri za ispoljavanje nacionalne, verske ili rasne netrpeljivosti odgovaraju pred sudovima časti (član 186), ali način uživanja manjinskih prava nije regulisan. Zakonom o VJ i aktima dostupnim civilnoj javnosti nisu regulisani način i uslovi uživanja prava vojnika, pripadnika verskih manjina, koji im po Ustavu SRJ pripadaju (vršenje verskih obreda – Ustav SRJ, član 43, stav 1). Pripadnici određenih manjina ne mogu uživati pravo na određenu vrstu ishrane (right to food) koja je u skladu sa njihovim ubeđenjima (npr. vegetarijanci) ili sa njihovom verom (npr. muslimani), kao što ne mogu koristiti ni jezike manjina kojima pripadaju, sem u međusobnoj komunikaciji. Normativna regulacija uživanja manjinskih prava do sada nije našla mesto u Zakonu o VJ.

Ustavom SRJ crkva je odvojena od države, a svi građani ravnopravni su u vršenju verskih poslova i obreda (Ustav SRJ, član 18). Savezna Republika Jugoslavija nema Ustavom priznatu državnu crkvu. Vera je privatna stvar pojedinca. Ukoliko je moguće doneti sud na osnovu novinskih članaka, sve prisutnija je saradnja Vojske

---

¹⁵⁸ *Ljudska prava u Jugoslaviji 1998*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1999, str. 154

Jugoslavije i Srpske pravoslavne crkve.¹⁵⁹ Postoji tendencija da ova saradnja bude "krunisana" uvođenjem sveštenika u jedinice Vojske Jugoslavije.¹⁶⁰ Pravoslavna vera u SRJ jeste dominantna vera, ali "favorizovanje neke vere zato što joj pripada većina stanovnika, isto je tako diskriminatorno i predstavlja povredu prava verskih manjina" (Dimitrijević-Paunović 1997-314).

Sloboda misli, savesti i veroispovesti

Član 18 PGP (izvod)

Svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo podrazumeva slobodu ispovedanja i primanja vere ili ubeđenja po svom nahođenju, kao i slobodu da tu veru ili ubeđenje ispoljava pojedinačno ili zajedno sa drugima, kako javno tako i privatno, kroz kult, vršenje verskih i ritualnih obreda i veronauku.

Niko ne može biti predmet prinude kojom bi se kršila sloboda njegovog ispovedanja ili primanja vere ili ubeđenja po njegovom nahođenju.

Sloboda ispoljavanja vere ili ubeđenja može biti predmet samo onih ograničenja koja predviđa zakon a koja su nužna radi zaštite javne bezbednosti, reda, zdravlja ili morala, ili pak osnovnih prava i sloboda drugih lica.

Sloboda misli, savesti i veroispovesti ne može biti uživana ukoliko čovek nije u mogućnosti da postupa u skladu sa svojim mislima, svojom savešću ili pravilima svoje vere. Ustav SRJ građanima jamči slobodu ubeđenja, savesti, misli i javnog izražavanja mišljenja (Ustav SRJ, član 35). Ovo pravo pripada grupi prava i sloboda koja ne mogu biti ograničena čak ni u vreme ratnog stanja (Ustav SRJ član 99, stav 11).

U direktnoj vezi sa pravom na slobodu misli, savesti i veroispovesti jeste *pravo na prigovor savesti* koje nije pomenuto u međunarodnim instrumentima, ali je sadržano i priznato u preporukama i rezolucijama Parlamentarne skupštine i Komiteta ministara Saveta Ev-

---

¹⁵⁹ Prema istraživanju Centra za marketing i istraživanje "Marten Board", a za potrebe Vojske Jugoslavije, 44% građana je protiv uvođenja verske službe u jedinice i komande Vojske Jugoslavije, dok 30% podržava ovu inicijativu; 14% građana uslovno prihvata ovu moguću promenu, dok 12% nema određen stav po ovom pitanju. Istraživanje je obavljeno tokom marta meseca 2001. godine, a rezultate je objavio dnevni list *Blic*, 5. aprila 2001. godine.

¹⁶⁰ Načelnik uprave za moral Generalštaba VJ Milan Simić najavio je uvođenje vojnih sveštenika u jedinice VJ, kao i to da će realizacija verske službe u vojsci i način organizacije svešteničke službe biti ureden pravilima službe (dnevni list *Danas*, 6. februar 2001). Pravila službe deo su internih dokumenata u koje javnost nema uvid.

rope.¹⁶¹ PGP u članu 8 pominje mogućnost odbijanja služenja vojske i mogućnost civilne službe umesto vojnog roka. "Danas se prigovor savesti više ne smatra isključivo kao versko pravo, već fundamentalno ljudsko pravo" (Ilić – Kovačević Vučo, 2000:13).

U Saveznoj Republici Jugoslaviji, pravo na prigovor savesti prvi put nalazi svoje mesto u Ustavu SRJ koji je stupio na snagu 27. aprila 1992. godine. Međutim, ovo pravo svoje mesto nije našlo u odeljku koji govori o slobodama, pravima i dužnostima čoveka i građanina, već u delu koji se odnosi na Vojsku Jugoslavije. U tom smislu, jugoslovenski Ustav normativno priznaje pravo na prigovor savesti, "ali ga suštinski ne priznaje kao fundamentalno ljudsko pravo u smislu evropskih i svetskih standarda" (Ilić – Kovačević Vučo, 2000:17).

Ustav SRJ priznaje pravo na prigovor savesti članom 137:

Građaninu koji zbog verskih ili drugih razloga savesti ne želi da ispuni vojnu obavezu pod oružjem, omogućiće se da vojnu obavezu u Vojsci Jugoslavije ispuni bez oružja ili u civilnoj službi, u skladu sa saveznim zakonom.

Princip ustavnosti jedan je od osnovnih uslova funkcionisanja demokratskog društva. Zakon mora biti u skladu sa ustavom, pa njime slobode i prava građana ne mogu biti ukidana, već samo precizirana, razrađena i obezbeđena pravnim garantijama. Iako Ustav SRJ pruža mogućnost civilnog služenja vojnog roka, Zakon o VJ ne pruža mogućnost regrutima da obavezu u Vojsci Jugoslavije ispune u civilnoj službi. Građanima koji se pozovu na pravo prigovora savesti i žele da, u skladu sa svojim ubedenjem, vojnu obavezu izvrše bez nošenja ili korišćenja oružja, u većini slučajeva, sudi se pred vojnim sudovima za krivično delo odbijanja primanja i upotrebe oružja, član 202 KZ SRJ.

Zakonom o vojsci Jugoslavije bilo je predviđeno je da regruti koji žele da ostvare pravo na prigovor savesti treba da služe dvostruki vojni rok – 24 meseca (član 296, stav 2), što je predstavljalo oblik posrednog kažnjavanja. Regruti koji bi odabrali da vojni rok služe bez oružja, a u toku služenja vojnog roka odlučili da prime oružje, vojni rok bi nastavili da služe po programu za vojnike koji nose oružje (član 296, stav 3). Zakon o VJ nije pružao mogućnost da rezervisti koji su deo vojnog roka odslužili pod oružjem nastave izvršenje vojne obaveze bez oružja ako su u međuvremenu promenili veroispovest.¹⁶² Zako-

---

¹⁶¹ Instrumenti Parlamentarne skupštine Saveta Evrope koji se odnose na pravo prigovora savesti: Rezolucija 337 (1967), Preporuka broj 478 (1967) o pravu na prigovor savesti; Preporuka broj 816 (1977) i Preporuka broj 1518 (2001) o pravu prigovora savesti vojnoj službi državama članicama, Preporuka broj R (87) 8 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama, o pravu prigovora savesti obaveznoj vojnoj službi.

¹⁶² Pravo na promenu veroispovesti nije sadržano u Ustavu SRJ. Ovo pravo, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, sadržano je u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima u članu 18, a PGP ne dopušta ograničenje člana 18 u kome je sadržano pravo

nom o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije služenje redovnog vojnog roka skraćeno je sa 12 na 9 meseci (član 4, stav 1), dok je civilno služenje vojnog roka sa 24 meseca skraćeno na 13 meseci (član 4, stav 2).¹⁶³ Novim zakonom nisu izvršene izmene u definisanju drugih situacija i vremenskih perioda u kojima se vojnik može odlučiti da vojni rok služi bez oružja. Na prigovor savesti regruti se mogu pozvati samo prilikom regrutacije, na taj način što prvostepenom nadležnom organu (regrutnoj komisiji) podnose pismeni zahtev u roku od 15 dana od dana prijema poziva za regrutaciju.

Na odluku regrutne komisije može biti podnešen prigovor u roku od 15 dana "vojnoteritorijalnom organu koji je drugostepeni organ vojnoteritorijalnom organu čija je komisija donela prvostepenu odluku" (Zakon o VJ član 300, stav 2). Odluka napred navedenog organa je konačna i protiv nje ne može biti vođen upravni spor.¹⁶⁴

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije¹⁶⁵ izmenjen je član 297 koji reguliše organizacije i ustanove u kojima je regrutu omogućeno civilno služenje vojnog roka. Član 297 je pre donošenja napred navedenog Zakona glasio:

Vojni rok u civilnoj službi služi se u vojnoprivrednim, zdravstvenim, opštim spasilačkim organizacijama, organizacijama za rehabilitaciju invalida i u drugim organizacijama i ustanovama koje se bave delatnošću od opšteg interesa.

Organizacija, odnosno ustanova u kojoj se služi vojni rok u civilnoj službi dužna je da obezbedi besplatan smeštaj, ishranu, lična primanja u visini novčanih primanja vojnika i odgovorno lice za kontrolu služenja vojnog roka u civilnoj službi.

Za vreme služenja vojnog roka u civilnoj službi vojnik je izjednačen u pogledu prava i obaveza sa vojnikom na služenju vojnog roka u Vojsci.¹⁶⁶

U članu 20 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije stoji:

Stav 1 člana 297 je promenjen i glasi:

---

na promenu veroispovesti ili ubeđenja, čak i u slučaju opasnosti ugrožavanja opstanka nacije, dok Evropska konvencija dozvoljava podvrgavanje slobode ispovedanja vere ili ubeđenja "ograničenjima koja su propisana zakonom i neophodna demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti ..." (član 9).

¹⁶³ *Službeni list SRJ*, br.3/02, Beograd, 2002.

¹⁶⁴ "Ova odredba Zakona o Vojsci Jugoslavije, nije u skladu sa opštim ustavnim određenjem o postojanju sudske zaštite protiv svih odluka nadležnih organa. Isključujući upravni spor u vezi sa prigovorom savesti, Zakonom o Vojsci Jugoslavije praktično je isključena sudska zaštita koja je garantovana Ustavom" (Ilić-Kovačević Vučo, 2000: 23)

¹⁶⁵ *Službeni list SRJ*, br. 44/99, od 25. decembra 1999. godine

¹⁶⁶ *Službeni list SRJ*, br. 67/93, od 29. oktobra 1993. godine

Vojni rok u civilnoj službi služi se u jedinicama i ustanovama Vojске i Saveznog ministarstva za odbranu.

Stav 2 je izbrisan, a stav 3 postaje stav 2.¹⁶⁷

Po tumačenju Ministarstva vera Republike Srbije "pojam služenja vojnog roka u civilnoj službi podrazumeva da takav regrut vojni rok služi u vojnodohodovnim, zdravstvenim, opštim spasilačkim organizacijama, organizacijama za rehabilitaciju invalida i drugim organizacijama i ustanovama koje se bave delatnošću od opšteg interesa". Civilno služenje vojnog roka podrazumeva nošenje uniforme i služenje u tačno određenoj ustanovi i organizaciji.

Ostvarivanje prava na prigovor savesti u Saveznoj Republici Jugoslaviji nailazi na velike prepreke. Jedna od njih je i ubeđenost vojnih sudova da korišćenje prava na prigovor savesti jeste samo instrument za izbegavanje vojne obaveze.

SLUČAJEVI KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA U VOJSCI JUGOSLAVIJE

Da bi stekli dodatna saznanja o stanju ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije, saradnici Centra za civilno-vojne odnose (u daljem tekstu Centar) koristili su izveštaje i dostupnu dokumentaciju organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava, kao i podatke prikupljene iz medija. Centar je, ujedno, uputio dopis kojim su od relevantnih državnih institucija zatraženi podaci o slučajevima kršenja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije. Dopis je upućen Ministarstvu odbrane SRJ, Ministarstvu pravde SRJ, Ministarstvu unutrašnjih poslova SRJ, Ministarstvu vera SRJ, Ministarstvu pravde RS, Ministarstvu unutrašnjih poslova RS, Ministarstvu vera RS i Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava (u daljem tekstu Komitet). Centar je dobio odgovor od: Ministarstva pravde SRJ, Ministarstva unutrašnjih poslova SRJ, Ministarstva odbrane SRJ i Komiteta.

Ministarstvo pravde SRJ u dopisu upućenom Centru navodi četiri slučaja u kojima su lica bila osuđena za krivično delo odbijanja prijema i upotrebe oružja iz člana 202 KZ SRJ.

U usmenom odgovoru Ministarstva unutrašnjih poslova SRJ rečeno je da u evidenciji Ministarstva nisu zabeleženi slučajevi kršenja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije.

U odgovoru Ministarstva odbrane SRJ stoji da je Pravna uprava Ministarstva pribavila potrebne podatke od Vrhovnog vojnog tužioca i Vrhovnog vojnog suda, te da podaci dobijeni od nadležnih organa, kao i podaci kojima Ministarstvo raspolaže ukazuju da u evidenciji vojnih pravosudnih organa i u evidenciji Pravne uprave Ministarstva odbrane

---

¹⁶⁷ *Službeni list SRJ*, broj 44/99, od 25. juna 1999. godine

SRJ, nema slučajeva kršenja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije. Pravna uprava Ministarstva odbrane SRJ je, međutim, avgusta 2000. godine, dostavila dopis Ministarstvu pravde SRJ u kojem je naveden slučaj četvorice starešina vojne policije (jedan oficir i tri podoficira) koji su upotrebom gumenih palica nameravali da pritvorenog vojnika nateraju da prizna da je iz jedinice ukrao automatsku pušku. Protiv sve četvorice starešina podignuta je optužnica zbog krivičnog dela iznudiavanja iskaza član 190, stav 2 KZ SRJ. Bez obzira na evidentiran slučaj kršenja ljudskih prava, u odgovoru Pravne uprave Ministarstva odbrane SRJ upućenom Centru stoji da nisu notirana ponašanja koja bi neosporno mogla biti podvedena pod pojam kršenja ljudskih prava u Vojsci.

U odgovoru Komiteta navedeno je da Komitet nije prikupljao podatke o slučajevima kršenja ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije, niti je u periodu u kome je osnovan dobio od bilo koje organizacije ili pojedinca bilo kakav dopis u vezi sa takvim slučajevima.

Na osnovu dokumentacije nevladinih organizacija možemo zaključiti da organi Vojske Jugoslavije najčešće ugrožavaju pravo na prigovor savesti.

Prema dokumentaciji Jugoslovenskog udruženja za verske slobode postoji podatak da je Vojni sud u Kragujevcu, 2. maja 1999. godine, osudio Ž. G. iz Smedereva na pet godina zatvora zbog krivičnog dela odbijanja primanja i upotrebe oružja iz člana 202, stav 1 KZ SRJ. Sud je u obrazloženju presude kao otežavajuću okolnost "...cenio pobude iz kojih je delo izvršeno, jer pozivanje optuženog na to da je on pacifista i hrišćanin, i da zbog toga ne želi da nikako primi oružje, svakako po uverenju suda izražava negativan odnos optuženog prema vojnoj obavezi i uopšte prema odbrani zemlje".¹⁶⁸ U žalbi koju je Ž. G. uputio Vrhovnom vojnom sudu naveo je da prihvata sve poslove u vojsci koji ne obuhvataju nošenje ličnog naoružanja, pa čak i posao otklanjanja mina sa terena. Vrhovni vojni sud u Beogradu je nakon žalbe osuđenog Ž. G. potvrdio presudu Vojnog suda pri Komandi kragujevačkog korpusa.¹⁶⁹ Na osnovu zahteva za vanredno ublažavanje kazne, 07. marta 2000. godine, Vrhovni vojni sud donosi rešenje kojim usvaja pomenuti zahtev, te Ž. G. izriče kaznu zatvora od jedne godine, u koju je uračunato vreme provedeno u pritvoru, i on je na izdržavanju kazne počev od 24. aprila 1999. godine.¹⁷⁰

Presudom Vojnog suda u Kragujevcu, M. R. iz Smedereva, pripadnik Jehovinih svedoka, osuđen je 10. aprila 1999. godine na kaznu zatvora u trajanju od pet godina zbog odbijanja upotrebe oružja iz

¹⁶⁸ Presuda Vojnog suda pri Komandi kragujevačkog korpusa, IK broj 18/99 od 2. maja 1999. godine

¹⁶⁹ Presuda Vrhovnog vojnog suda, IIK broj 103/99, od 16. maja 1999. godine

¹⁷⁰ Rešenje Vrhovnog vojnog suda, KVL broj 63/2000, od 7. marta 2000. godine

člana 202, stav 2, u vezi s članom 226, stav 1 KZ SRJ.¹⁷¹ U obrazloženju presude stoji da je Zakonom o VJ ostvarivanje prava na prigovor savesti i služenje vojnog roka bez zaduživanja oružja moguće samo u mirnodopskim uslovima, dok njime nije propisano ostvarenje ovog prava u ratnim uslovima.¹⁷²

Redovni vojni rok Ž. G. i M. R. odslužili su kao vojnici koji nose oružje, a na pravo prigovora savesti pozvali su se kao rezervisti VJ prilikom mobilizacije za vreme ratnog stanja aprila 1999. godine.

Prema evidenciji Saveznog ministarstva pravde četiri lica osuđena su u toku aprila 1999. godine za krivično delo odbijanja prijema i upotrebe oružja iz člana 202 KZ SRJ. Pored već napred opisanog slučaja Ž.G., na kaznu zatvora osuđeni su:

- F. K. Vršca, presudom Vojnog suda pri Komandi novosadskog korpusa od 28. aprila 1999. godine, osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od jedne godine. Rešenjem Vrhovnog vojnog suda usvojen je zahtev za vanredno ublažavanje kazne 24. jula 2000. godine i izrečena mu je uslovna kazna;
- P. I. iz Smedereva, osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od šest godina presudom Vojnog suda pri Komandi kragujevačkog korpusa od 21. aprila 1999. godine. Prvostepena presuda je preinacena presudom Vrhovnog vojnog suda od 6. maja 1999. godine i osuđen je na kaznu zatvora od pet godina;
- K. D. iz Subotice, osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od pet godina presudom Vojnog suda pri Komandi Novosadskog korpusa od 17. aprila 1999. godine.

Na osnovu mnogobrojnih slučajeva nepriznavanja prava na prigovor savesti možemo zaključiti da je kršenje tog prava često predmet sudskih sporova između građana i Vojske Jugoslavije. Pored ovog, čest slučaj jeste i kršenje prava na slobodu kretanja.

Centru za civilno-vojne odnose obratio se za pomoć N. B. iz Jagodine u vezi sa kršenjem prava na slobodu kretanja. Nije služio redovni vojni rok. Iako je napunio 27 godina, na osnovu dokaza o školovanju VO Čuprija mu je januara 2000. godine produžio regrutnu obavezu do 35 godine. Povodom poziva za doktorske studije na Univerzitetu u Lozani februara 2001. godine, podneo je zahtev za izdavanje pasoša MUP Jagodina. Pasoš nije dobio, jer je na zahtev VO Čuprija (koji mu je pre mesec dana produžio regrutnu obavezu) zabranjeno izdavanje pasoša na osnovu Zakona o putnim ispravama član 46, stav 1, tačka 5.

---

¹⁷¹ Presuda Vojnog suda pri Komandi kragujevačkog korpusa, broj IK-3/99, od 10. aprila 1999. godine

¹⁷² Mogućnost ograničenja prava na prigovor savesti u vreme ratnog stanja u Zakonu o VJ nije regulisano.

Fond za humanitarno pravo zabeležio je slučaj trojice Albanaca kojima prilikom suđenja pred Vojnim sudom u Nišu nije omogućena odbrana na materinjem jeziku. Veće Vojnog suda u Nišu, osudilo je jula 2000. godine B. S. i S. M. na 15 godina zatvora, a Dž. B. na 18 meseci zatvora zbog udruživanja radi neprijateljske delatnosti. Vrhovni vojni sud u Beogradu ukinuo je ovu presudu decembra 2000. godine, uz obrazloženje da prvostepeni sud nije poštovao pravo okrivljenih na odbranu i pripremu odbrane na maternjem jeziku. I pored upozorenja Vrhovnog vojnog suda, Veće Vojnog suda u Nišu zakazalo je suđenje za februar 2001. godine, a da optuženima nije dostavilo prvostepenu presudu na maternjem jeziku. Nakon zahteva branioca da se optuženima dostavi materijal prvostepenog i drugostepenog suda na maternjem jeziku, Vojni sud u Nišu naložio je da bude prevedena samo odluka Vrhovnog vojnog suda kojom je ukinuta prvostepena presuda.¹⁷³

Broj onih koji su optuženi za krivično delo neodazivanja pozivu i izbegavanja vojne službe, član 214 KZ SRJ, i za krivično delo samovoljnog udaljenja i bekstva iz Vojske Jugoslavije, član 217 KZ SRJ, može biti jedan od pokazatelja stavova dela regrutne populacije prema ratnoj upotrebi VJ. Prema dokumentaciji Ministarstva pravde SRJ, do januara 2000. godine, 1.786 lica osuđeno je za krivično delo neodazivanja pozivu i izbegavanja vojne službe, dok se 8.136 slučajeva nalazi u postupku, a prijavljeno je ukupno 12.540 slučajeva. Zakonom o amnestiji¹⁷⁴ veliki broj lica oslobođen je odgovornosti pred vojnim sudom.

MEHANIZMI ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U VOJSCI JUGOSLAVIJE

Mehanizmi i instrumenti zaštite osnovnih ljudskih prava u Vojsci Jugoslavije nisu precizno i jasno regulisani Zakonom o VJ. Jedina formulacija koja se bavi kršenjem prava i odgovornošću za učinjeno delo je sadržana u članu 160, stav 9 Zakona o VJ i glasi: "Povredom vojne discipline smatra se postupanje vojnog lica... kojim se vređa dostojanstvo potčinjenih ili mladih¹⁷⁵ ili krše prava koja im po zakonu pripadaju". Ovde zakonodavac nije naglasio na koji zakon misli. Os-

¹⁷³ Ustav SRJ, član 49 svakome garantuje pravo da se u postupku pred sudom koristi svojim jezikom i da u postupku bude upoznat sa činjenicama na svom jeziku.

¹⁷⁴ Zakon o amnestiji RS, *Službeni glasnik RS*, br. 10/2001, od 14. januara 2001. godine. Zakon o amnestiji SRJ, *Službeni list SRJ*, br. 9/2001, od 2. marta 2001. godine

¹⁷⁵ Lica na službi u Vojsci Jugoslavije prema odnosima u službi mogu biti – pretpostavljeni i potčinjeni, a prema činovima i dužnostima – stariji i mladi. (Zakon o VJ, član 10, stav 1)

novna ljudska prava sadržana su u Ustavu SRJ, a ne u pojedinačnim zakonima – zakonima se može vršiti konkretizacija ljudskih prava i propisati način ostvarivanja pojedinih prava i sloboda.

Vredanje dostojanstva ličnosti građana u Vojsci Jugoslavije predstavlja krivično delo zlostavljanja potčinjenog ili mlađeg, član 208 KZ SRJ:

1) Vojni starešina koji u službi ili u vezi sa službom zlostavlja potčinjenog ili mlađeg ili sa njima postupa na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

2) Ako je delo iz stava 1 ovog člana izvršeno prema više lica, učini-lac će se kazniti zatvorom od jedne do pet godina.¹⁷⁶

"Postupanje kojim se vređa ljudsko dostojanstvo obuhvata ponižavanje, vređanje, omalovažavanje i druge vidove psihičkog maltretiranja", dok zlostavljanje "podrazumeva svako fizičko delovanje na telo koje ne predstavlja telesnu povredu" (Stojanović 1999: 232). Procedura žalbe na pretpostavljenog regulisana je Pravilom službe, internim dokumentom VJ, u koji civilna javnost nema uvida. Mogućnost žalbe na ponašanje pretpostavljenog civilnoj instanci, za sada, ne postoji. Uvođenjem institucije ombudsmana za VJ značio bi veliki korak napred u rešavanju ovog problema, mada i vlada i parlament u oblasti zaštite ljudskih prava moraju imati jasno određenu ulogu.

Postojanje vojnog ombudsmana predstavlja značajan vid parlamentarne kontrole nad vojskom. "Uloga ovog ombudsmana je da razmatra žalbe pripadnika vojske (vojnika i starešina do određenog ranga) na postupke vojnih vlasti i njihovih pretpostavljenih" (Milosavljević 2001-58). U pojedinim evropskim zemljama civilni supervizor deluje u okviru institucije ombudsmana nadležnog za sve oblasti društvenog života (Švedska, Finska) ili kao specijalizovani ombudsman koji direktno bira parlament (Nemačka).¹⁷⁷

Uvođenjem institucije ombudsmana u VJ, vojnicima i starešinama bilo bi omogućeno da žalbe direktno podnose civilnom službeniku, koga bi imenovao savezni parlament. Žalbe, pritužbe i molbe bile bi anonimne, a podnosioci ne bi mogli biti pozvani na odgovornost, niti bi trpeli posledice zbog sadržaja navedenih u žalbama. Pripadnici vojske mogli bi se obratiti ombudsmanu onda kada smatraju da su "izloženi protivzakonskim i protivustavnim radnjama bilo koga iz sastava

---

¹⁷⁶ Na osnovu ovog člana Vojni sud u Podgorici pokrenuo je istragu protiv komandanta Ratnog vazduhoplovstva I protivvazdušne odbrane Vojske Jugoslavije generala Spasoja Smiljanića zbog sumnje da je zlostavljao potčinjene i mlade oficire. Vojni sud je odluku o pokretanju istrage doneo na osnovu tužbe šestorice pilota s podgoričkog vojnog aerodroma "Golubovci". General Smiljanić je okrivljen od strane pilota da ih je omalovažavao i osramotio optužujući ih pred kolegama da su izdajnici (dnevni list *Politika*, od 21. februara 2001. god)

¹⁷⁷ *Human rights of conscripts, Doc.7972, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe, 3 June 1998*

vojske, ili onda kada nisu zadovoljni rešavanjem svojih problema u redovnoj proceduri.¹⁷⁸ Godišnje izveštaje o stanju ljudskih prava u VJ, vojni ombudsman bi podnosio parlamentu, i predlagao rešenja, davao preporuke i savete, a ako je potrebno i predlagao sankcije. Važno je istaći da vojni ombudsman ne bi imao pravo da krivično goni i disciplinski kažnjava pripadnike VJ.

Postojanje vojnog ombudsmana omogućilo bi napredovanje u procesu uspostavljanja civilne demokratske kontrole nad Vojskom Jugoslavije. Isto tako, godišnji izveštaji o stanju ljudskih prava omogućili bi sistematsko praćenje i uvid javnosti u stanje ljudskih prava u VJ. Promovisanjem ljudskih prava pripadnika VJ, kao i pružanjem saveta vojnicima i starešinama, bila bi sprečena buduća kršenja ljudskih prava i garantovanih sloboda. Institucija vojnog ombudsmana, posebno je značajna za vojnike na odsluženju vojnog roka. Ona "umanjuje pojedincu osećaj bespomoćnosti" (Milosavljević 2001-122) pred starešinama i vojnim organima, pružajući mu mogućnost da se za zaštitu svojih prava obrati instanci van i nezavisnoj od vojske.

LITERATURA – KNJIGE I ČLANCI

1. Burgenthal Thomas, *Međunarodna ljudska prava*, COLPI I Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997.
2. Born Hans, *Višestruka kontrola oružanih snaga u demokratijama: slučaj Holandije*, u: "Demokratska kontrola vojske i policije", Miroslav Hadžić (ur.), Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2001, str. 191-228.
3. Dimitrijević Vojin, Paunović Milan, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997.
4. *Civilna kontrole vojske i policije*, Miroslav Hadžić (ur.), Media centar i Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2000.
5. Jahić Izet, "Da poltroni više ne ubiru kajmak", dnevni list *Danas*, 5. april 2001, str. 6
6. Lilić Stevan, Kovačević-Vučo Biljana, *Prigovor savesti*, Jugoslovenski komitet pravnik za ljudska prava, Beograd, 2000.
7. *Ljudska prava u Jugoslaviji 1998*, Vojin Dimitrijević (ur.), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1999.
8. Milosavljević Bogoljub, *Ombudsman*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001.
9. Stojanović Zoran, *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Službeni list SRJ, Beograd, 1999.

Dokumenti

1. *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, u: "Instrumenti Saveta Evrope", Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2000.

---

¹⁷⁸ Izet Jahić, "Da poltroni više ne ubiru kajmak", dnevni list *Danas*. 5. april 2001. godine, str. 6

2. *Evropska socijalna povelja*, u: "Instrumenti Saveta Evrope", Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2000.
3. *Human rights of conscripts, Doc. 7979*, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe, 1998
4. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, u: "Osnovni dokumenti o ljudskim pravima", Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.
5. *Recommendation No. 478 on The Right of Conscientious Objection*, The Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1967
6. *Recommendation No. 816 on The Right of Conscientious Objection*, The Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1977
7. *Recommendation No. R (87)8 of the Committee of Ministers to Member States Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service*, The Council of Europe, Committee of Ministers, 1987
8. *Recommendation No. 1518 on The Right of Conscientious Objection to military service in Council of Europe member states*, The Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2001
9. *Resolution No. 337 on The Right of Conscientious Objection*, The Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1967
10. *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije*, Službeni list SRJ, br. 44/99, Beograd, 1999.
11. *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije*, Službeni list SRJ, br. 3/02, Beograd, 2002.
12. *Zakon o odbrani*, u: "Zakoni", VINC, Beograd, 1993.
13. *Zakon o Vojsci Jugoslavije*, u: "Zakoni", VINC, Beograd, 1993.
14. *Zakon o Vojsci Jugoslavije*, Službeni list SRJ, br. 74/99, Beograd, 1999.
15. *Zakon o amnestiji RS*, Službeni glasnik RS, br. 10/2001, Beograd, 2001.
16. *Zakon o amnestiji SRJ*, Službeni list SRJ, br. 9/2001, Beograd, 2001.
17. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, u: "Osnovni dokumenti o ljudskim pravima", Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.
18. *Ustav Savezne Republike Jugoslavije*, Službeni list SRJ, br. 1/92, Beograd, 1992.

Kosta Čavoški

Slobode i prava građana u stanjima državne nužde

U dobro uređenoj državi, koja se naziva pravnom državom ili vladavinom prava, državni akti koji zadiru u slobode i prava građana najvećma su unapred regulisani i svedeni u kolotečinu odgovarajućim propisima. Povremeno, međutim, nastupa stanje državne nužde u kojem su unutrašnji poredak, spoljna nezavisnost, pa i sam opstanak države neposredno ugroženi. U takvom neredovnom stanju državni akti ne mogu biti unapred predviđeni i do tančina regulisani, nego je vrhovna vlast prisiljena da koristi mnogo veću slobodu odluke. I to je razlog što se u stanju državne nužde suspenduju pojedini delovi ustava, naročito oni koji zajamčuju ustavne slobode i prava građana.

Stoga je stanje državne nužde poput opasnog leka koji se daje teškom bolesniku: ako preduzete mere prinude i privremena suspenzija ljudskih sloboda i prava budu dobro odmerene i na valjan način upotrebljene, biće spašeni narod i država. Ukoliko se u tome smišljeno pretera, pa se pod vid spasavanja države ili odbrane njenog ugroženog poretka podvede samodržavlje i ovekoveči autoritarna, a ponekad i tiranska vlast, takva zloupotreba stanja državne nužde postaje kobna po narod i državu.

Ustavno uređenje stanja državne nužde

Ustav Savezne Republike Jugoslavije (član 7, tačka 3 i član 99, tačka 10 i 11) razlikuje tri stanja državne nužde: vanredno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i ratno stanje. Potonji Zakon o odbrani ("Sl. list SRJ", br. 43/1994) bliže određuje uslove i okolnosti u kojima ova stanja mogu biti uvedena. Opšti uslov su opasnost ili ugroženost suverenosti, teritorijalne nezavisnosti, ustavnog poretka ili bezbednosti zemlje (član 4, alineja 1), a potom se, zavisno od *obima* i *stepena* opasnosti koja predstoji, utvrđuju uslovi za uvođenje svakog od tri stanja ponaosob. Neposredna ratna opasnost se proglašava ako postoji opasnost od napada ili drugog oblika spoljnog ugrožavanja zemlje; ratno stanje se uvodi ako *predstoji* ili je otpočeo napad na

zemlju, dok se vanredno stanje može uvesti ako dođe do unutrašnjih nemira većih razmera kojima se *nasiljem* ugrožava ustavni poredak zemlje ili kad nastupe prirodne i druge nesreće koje u velikim razmerama ugrožavaju živote građana i njihovu imovinu i materijalna dobra (član 4, tačka 1, 2 i 3).

Kako Ustavom SRJ uopšte nisu utvrđeni uslovi pod kojima mogu biti uvedena pojedina stanja državne nužde, dobro je što se to Zakonom o odbrani uopšte čini i što se posebno naglašava da se ovo uvođenje vrši zavisno od *obima* i *stepena* opasnosti koja predstoji ili je već nastala. Jer, time se uvodi odgovarajući pravni standard koji koliko-toliko vezuje ruke organu koji uvodi pojedina stanja državne nužde, tako što, zavisno od obima i stepena opasnosti, odlučuje koje će od ova tri stanja uvesti i da li će ga uopšte uvesti. Utvrđeni uslovi za uvođenje pojedinih stanja državne nužde nisu, međutim, dovoljno određeni, tako da omogućavaju i zloupotrebu. Tako ratno stanje može biti uvedeno ne samo ako je počeo napad na zemlju, nego i ukoliko takav napad predstoji, što je, po našem sudu, pre razlog za uvođenje stanja *neposredne* ratne opasnosti. Sporna je i odredba po kojoj se vanredno stanje uvodi ako se *nasiljem* ugrožava ustavni poredak zemlje. Bilo bi bolje ako bi ovaj uslov bio kvalifikovan kao *oružano* nasilje, da bi se razlikovao od uličnih protesta koji su po pravilu legitimni.

Prema saveznom Ustavu (član 78, tačka 3), Savezna skupština proglašava nastupanje neposredne ratne opasnosti, ratnog ili vanrednog stanja, a Savezna vlada, pošto sasluša mišljenje predsednika Republike i predsednika veća Savezne skupštine, to može učiniti samo ako Savezna skupština nije u mogućnosti da se sastane (član 99, tačka 10). Članom 5, stavom 1 i 2 Zakona o odbrani ("Sl. list SRJ", br. 43/1994) utvrđuje se da se neposredna ratna opasnost, ratno stanje ili vanredno stanje proglašavaju za celu zemlju, ali se vanredno stanje izuzetno može proglasiti i na delu teritorije. Ukoliko se vanredno stanje uvodi na teritoriji ili na delu teritorije samo jedne republike članice, prethodno se u roku od 48 sati pribavlja mišljenje skupštine republike članice ili republičke vlade kad republička skupština nije u mogućnosti da se sastane (član 5, stav 3). To može biti učinjeno i na predlog skupštine republike članice ili republičke vlade kad republička skupština nije u mogućnosti da se sastane (član 5, stav 4).

Velike nedoumice unosi Ustav Republike Srbije koji, takođe, reguliše materiju rata i mira i stanja državne nužde, iako je to prevažno *savezna* materija. Članom 72, stavom 1, tačkom 1 i 3 utvrđuje se da Republika Srbija uređuje i obezbeđuje suverenost, nezavisnost i teritorijalnu celokupnost Republike Srbije i mere za slučaj vanrednog stanja. O samom ratu i miru odlučuje Narodna skupština (član 73, tačka 6), dok predsednik Republike "po svojoj inicijativi ili na predlog Vlade, za vreme ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, donosi akte o pitanjima iz nadležnosti Narodne skupštine, s tim što je dužan

da ih podnese na potvrdu Narodnoj skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane" (član 83, tačka 7). A potom je predviđeno da predsednik Republike "na predlog Vlade, kada su na delu teritorije Srbije ugroženi bezbednost Republike Srbije, slobode i prava čoveka i građanina ili rad državnih organa, proglašava vanredno stanje i donosi akte za preduzimanje mera koje takve okolnosti iziskuju, u skladu s Ustavom i zakonom" (član 83, tačka 8).

Nema nikakve sumnje da su ove odredbe u neskladu sa saveznim Ustavom i da zbog toga ne bi smele biti primenjivane. Zanimljiva je, međutim, razlika koja se u načinu uređenja ove dve materije pojavljuje između ova dva ustava. Dok Savezna vlada proglašava nastupanje neposredne ratne opasnosti, ratnog ili vanrednog stanja kao vršilac tuđeg prava (*iure alieno*) – ovlašćenja Savezne skupštine, predsednik Republike Srbije to čini po vlastitom pravu (*iure proprio*). I dok Savezna vlada sve svoje akte o pitanjima iz nadležnosti Savezne skupštine podnosi na potvrdu Skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane (član 99, tačka 11), predsednik Republike Srbije podnosi Narodnoj skupštini na potvrdu samo akte iz njene nadležnosti koje donosi za vreme ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, dok akti kojima uvodi vanredno stanje i preduzima mere koje takve okolnosti iziskuju ne podležu ničijoj potvrdi ili odobrenju.

Iako se pomenutim odredbama Ustava Srbije ozbiljno narušava jedinstvo ustavnog poretka zemlje, Savezni ustavni sud je propustio da ih proglasi protivnim saveznom Ustavu, kako bi one, po isteku od šest meseci od utvrđivanja nesaglasnosti, prestale da važe. Otuda i mnoge nedoumice koje se pojavljuju. Prva je pitanje da li predsednik Srbije uopšte može uvesti ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i vanredno stanje i donositi akte primerene tim stanjima, kad to isto čini Savezna skupština, odnosno Savezna vlada. Pošto su odbrana i bezbednost zemlje u saveznoj nadležnosti (član 77, tačka 7 Ustava SRJ), pa shodno tome Savezna skupština proglašava i stanje neposredne ratne opasnosti (član 78, tačka 3), očigledno je da to ne može činiti predsednik Srbije kao šef jedne od dveju federalnih jedinica. Uvođenje vanrednog stanja moglo bi, međutim, biti *konkurentna* nadležnost federacije i federalnih jedinica, budući da, zavisno od prirode povoda (elementarne nepogode, epidemije, unutrašnje pobune i drugo), vanredno stanje može biti uvedeno u celoj zemlji ili samo u jednom njenom delu. U ovom drugom slučaju to bi mogao učiniti i nadležan organ federalne jedinice, što je inače uobičajeno u dobro uređenim federacijama. Na izvesnu sumnju u ovakvu mogućnost navode već pomenuti članovi 4 i 5 Zakona o odbrani, koji, ako bi bili usko tumačeni, takvu nadležnost republičkog organa ne bi dopuštali.

Takođe se postavlja pitanje da li i nadležni organ federalne jedinice može donositi odgovarajuće propise ako savezni organ uvede ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti ili vanredno stanje. U na-

čelu može, ali pod uslovom da ne prekorači granice nadležnosti federalne jedinice i zadre u isključivu saveznu nadležnost. Upravo ovaj uslov delimično ne ispunjava odredba Ustava Srbije (član 83, tačka 7) po kojoj predsednik Republike aktima donetim za vreme ratnog stanja može ograničiti pojedine slobode i prava čoveka i građanina i izmeniti organizaciju, sastav i ovlašćenja Vlade i ministarstava, sudova i javnih tužilaštva.

Naročito je sporno ovlašćenje republičkog organa (predsednika Republike Srbije) da u stanjima državne nužde ograničava pojedine slobode i prava zajamčene *saveznim* Ustavom. Sa stanovišta ustavne podele nadležnosti između federacije i federalnih jedinica, to bi bilo nedopustivo. Pošto prema članu 77, tački 1 saveznog Ustava federacija obezbeđuje ustavno-sudsku i sudsku zaštitu svih sloboda i prava zajamčenih ovim Ustavom, a kako se *saveznim* aktima donetim za vreme ratnog stanja mogu ograničiti pojedine slobode i prava, shodno razlogu suprotnosti (*argumentum a contrario*), federalne jedinice ne bi mogle biti nadležne u *istoj* stvari. To samo znači da predsednik Srbije ne može svojim aktima, donetim za vreme ratnog stanja, ograničiti pojedine slobode i prava koje *savezni* Ustav zajemčuje.

Ograničenja i neprikosnovenost ljudskih sloboda i prava u stanjima državne nužde

Iako je stanje državne nužde vrlo stara ustanova čiji koreni sežu do rimske diktature, oduvek je bilo sporno da li ljudska prava uopšte mogu biti suspendovana i ograničena i ako mogu, da li ima pojedinih sloboda i prava koja ni u ratnom stanju ne mogu biti ograničena. U ovoj stvari razlikuje se starije i novije liberalno stanovište. Ovo prvo stanovište najbolje je izraženo u čuvenom sudskom sporu *Ex parte Milligan* iz 1866. godine.

Marta 1863. u jeku Građanskog (secesionističkog) rata američki kongres je ovlastio predsednika Abrahama Linkolna da na osnovu svojih ovlašćenja za vođenje rata (*war powers*) suspenduje *writ of habeas corpus* (procesno jemstvo protiv arbitrarnog, policijskog hapšenja i lišenja slobode). To je učinjeno u nameri da se vojnim komandantima omoguće mere predohrane protiv uhoda i pobornika južnjačke Konfederacije, koji bi mogli da ometaju ratne napore. Septembra 1863. predsednik Linkoln suspendovao je *habeas corpus* u slučajevima kada vojni oficiri drže u zatvoru lica koja su delovala protiv operacija vojske ili mornarice.

Miligan je bio građanin Indijane koji je, izgleda, bio naklonjen Konfederaciji. On je bio uhapšen i optužen za podjarivanje na pobunu. Sudio mu je vojni sud, koji je utvrdio njegovu krivicu i osudio ga na smrt vešanjem. Miligan je podneo federalnom sudu *writ of habeas corpus*. Tim podneskom zahtevao je da redovni sud utvrdi koji je to

poseban zakon povredio i da mu omogući korišćenje branioca, saslušanje svedoka i korišćenje svih onih prava koja su zajamčena u postupku pred redovnim, civilnim sudovima. Godine 1866. spor je iznet pred Vrhovni sud Sjedinjenih Država koji je presudio da vojni sudovi ni u ratu ne mogu da sude civilima u oblastima u kojima su redovni sudovi otvoreni i u stanju da sude.¹⁷⁹

U ovom sporu najpre je postavljeno pitanje da li u ratu, to jest u stanju državne nužde uopšte mogu biti suspendovani slobode i prava zajamčena Ustavom. Vrhovni sud je takvu mogućnost odlučno odbacio. "Ustav Sjedinjenih Država je zakon za upravljače i narod, podjednako i u ratu i u miru i štitom svoje zaštite štiti sve vrste ljudi u svim vremenima i u svim okolnostima. Nema doktrine s pogubnijim posledicama koju je ikada izumeo ljudski um nego što je učenje da se i jedna odredba Ustava može suspendovati u golemim nuždama države." Stoga zaključuje Vrhovni sud, Kongres nije mogao da dodeli ovlašćenje za suspendovanje Ustava. A ako su se vojne vlasti pozvale na unutrašnje ratno pravo (*martial law*) koje to dopušta, Vrhovni sud je upozorio: "Unutrašnje ratno pravo (*martial law*) ... razara svako ustavno jemstvo ... *Građanska sloboda i ova vrsta ratnog prava ne mogu se uzajamno podnositi* ... Teško je shvatiti kako je *bezbednost* zemlje nalagala uvođenje unutrašnjeg ratnog prava u Indijani ... Unutrašnje ratno pravo nikada ne može da opstane tamo gde su sudovi otvoreni i gde neometano vrše svoju jurisdikciju ... Tokom skorašnje pobune ono bi se moglo uvesti u Virdžiniju u kojoj su savezne vlasti zbačene, a sudovi izbačeni, ali ne u Indijani, u kojoj savezna vlast nikada nije bila osporena, a sudovi su uvek redovno sudili."¹⁸⁰

Tako je Vrhovni sud Sjedinjenih Država presudio da čak ni u ratnom stanju nije dopuštena suspenzija ustavnih jemstava ljudskih sloboda i prava, te da se to može činiti samo u područjima neposrednih vojnih dejstava u kojima su sudovi zatvoreni. To je, za ono vreme, bilo dosledno liberalno stanovište. Kasnije su ova merila, naročito tokom Drugog svetskog rata, ne samo ublažena nego i dobrim delom napuštena. Danas se suspendovanje ustavnih sloboda i prava u stanju državne nužde smatra dopuštenim, pod uslovom da preduzete mere budu srazmerne opasnosti koja pretila i da se u pojedine, izuzetno važne slobode i prava nikako ne zadire.

Najpoznatiji međunarodni akt koji pojedine slobode i prava čini neprikosnovenim i u stanju državne nužde jeste Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966, koji je bivša SFRJ ratifikovala još 1971. godine. Članom 4 ovog Pakta dopušta se privremeno ukidanje pojedinih sloboda kada opstanak države ugrozi neka izvan-

¹⁷⁹ *Documentary History of the United States*, Harold Earl Hammond (ed), New York: Cambridge Publishers, 1964, p. 220

¹⁸⁰ *Op. cit.*, pp. 221-222

redna javna opasnost, s tim da se kao neprikosnovene ne mogu ukloniti slobode i prava zajamčena članovima 6, 7, 8 (stav 1 i 2), 11, 15, 16 i 18 ovog pakta. To su: pravo na život, uključujući i ograničenje mogućnosti izricanja smrtne kazne, pravo na pomilovanje, amnestiju i zamenu smrtne kazne (član 6), zatim zabrana mučenja i svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i podvrgavanja nekog lica medicinskim ili naučnim opitima bez njegovog slobodnog pristanka (član 7). Takođe, ne može biti ukinuta zabrana ropstva, trgovine robljem i držanja u zavisnom položaju (član 8, stav 1 i 2), kao ni zabrana takozvanog dužničkog ropstva – lišenja slobode zbog neispunjenja neke ugovorne obaveze (član 11). Naročito je važna zabrana ukidanja načela stroge zakonitosti u krivičnom pravu (*nullum crimen nulla poena sine lege*), kao i zabrana retroaktivnog krivičnog zakonodavstva (član 15, stav 1). Konačno, ovim Paktom se zabranjuje oduzimanje bilo kom čoveku njegovog pravnog subjektiviteta (član 16), kao i ukidanje slobode mišljenja, savesti i veroispovesti (član 18).

Pored ovih neprikosnovenih sloboda i prava koji ni u stanju državne nužde ne smeju biti ukinuti ili ograničeni, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima sadrži još jedno važno ograničenje – načelo da mere preduzete u stanju državne nužde moraju biti srazmerne opasnosti koja preti, to jest "u obimu strogo određenom zahtevima situacije" (član 4, stav 1). To znači da pojedine mere, čak i ako su u načelu dozvoljene, ne smeju biti preduzete ako su po svojoj strogosti u očiglednoj nesrazmeri s veličinom opasnosti koja preti državi.

Evropska konvencija o ljudskim pravima, takođe, proglašava pojedina prava neprikosnovenim u stanju državne nužde. No, kako je ta Konvencija usvojena još 1950. godine – šesnaest godine pre Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima – njena lista neprikosnovenih prava je nešto uža. Prema članu 15 ove Konvencije, u stanju rata ili druge javne opasnosti koja preti životu države ne mogu biti suspendovane slobode i prava zajamčene članom 2, izuzev u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, kao i članom 3, 4 (stav 1) i 7. Posredi su: pravo na život (član 2), neprikosnovenost telesnog integriteta koja uključuje zabranu mučenja ili nečovečnog, odnosno ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja, zatim zabrana ropstva i zabrana ukidanja stroge zakonitosti u krivičnom pravu. Propušteno je, međutim, da bude izričito zabranjeno donošenje retroaktivnih krivičnih zakona, što možda i nije toliko važno, pošto načelo stroge zakonitosti prećutno podrazumeva zabranu donošenja takvih zakona. No, za razliku od potonjeg Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, ova Konvencija ne zabranjuje oduzimanje bilo kom čoveku njegovog pravnog subjektiviteta niti u stanjima državne nužde čini neprikosnovenom slobodu misli, savesti i veroispovesti.

Američka konvencija, koja je usvojena 22. novembra 1969. godine, pridodala je ovom nizu neprikosnovenih sloboda i prava, zajem-

čenih Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, još pet prava koja smeju biti suspendovana u vreme rata, opšte opasnosti ili druge vanredne situacije kojom se ugrožava nezavisnost ili bezbednost države – ugovornice (član 27). To su: pravo slobode savesti i veroispovesti (član 12), pravo porodice (član 17), pravo na ime (član 18), pravo deteta (član 19), pravo na državljanstvo (član 20) i pravo na učešće u vladavini (član 23).

Saveznu Republiku Jugoslaviju, kao pravnog naslednika SFRJ, jedino obavezuju zabrane i ograničenja koje propisuje Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Ustavom SRJ od 27. aprila 1992. te obaveze su manje-više preuzete. To je učinjeno članom 99, tačkom 11 koja utvrđuje da se aktima donetim za vreme ratnog stanja ne mogu ograničiti slobode i prava zajamčena članovima 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 35 i 43. To su: pravo na jednakost pred zakonom bez ikakve diskriminacije (član 20), nepovredivost fizičkog integriteta čoveka, njegove privatnosti i ličnih prava, ličnog dostojanstva i sigurnosti (član 22), zabrana mučenja i ponižavajućeg kažnjavanja lica lišenog slobode (član 25), pravo na jednaku zakonsku zaštitu svojih prava u zakonom utvrđenom postupku, uključujući pravo na žalbu (član 26), načelo stroge zakonitosti u krivičnom pravu, pretpostavka nevinosti i pravo na rehabilitaciju i naknadu štete zbog lišenja slobode i osude za krivično delo bez valjanog osnova (član 27), zabrana ponovnog suđenja za delo (*re iudicata*) u kojem je postupak pravosnažno okončan (član 28), pravo na odbranu i stručnu pomoć branioca (član 29), sloboda ubeđenja, savesti, misli i javnog izražavanja mišljenja (član 35) i sloboda verovanja, javnog i privatnog ispovedanja vere i vršenja verskih obreda (član 43).

Ako ovaj niz neprikosnovenih ljudskih prava u ratnom stanju uporedimo sa odgovarajućim nizom u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, lako ćemo zaključiti da je važeći Ustav SRJ najvećma u skladu sa obavezama koje proističu iz ovog Pakta. Jedino što je u našem Ustavu propušteno da se pravo na život učini neprikosnovenim za vreme rata. I dok ovaj Pakt dopušta ograničenje preostalih sloboda i prava u svim stanjima državne nužde, dakle i u stanju neposredne ratne opasnosti i u vanrednom stanju, naš Ustav to dopušta samo u ratnom stanju. No, i pored ove prednosti, naš Ustav ima jednu veliku manu, jer ne utvrđuje da mere preduzete u ratnom stanju moraju biti *srazmerne* opasnosti koja preti državi, to jest "*u obimu* strogo određenom zahtevima situacije", kako to nalaže član 4, stav 1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. A to Saveznoj vladi pruža mogućnost da suspenduje ustavne slobode i prava čak i kada priroda i veličina opasnosti po državu to ne zahtevaju.

Ograničenja slobode štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja u stanju očiglednih pretnji oružanim napadom na zemlju

Septembra 1998. Severnoatlantski pakt je po prvi put zapretio da će bombardovati našu zemlju ako Savezna vlada ne prihvati misiju Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju na Kosovu i Metohiji. To je bio povod da najpre Narodna skupština Republike Srbije donese 28. septembra odgovarajuće zaključke ("Službeni glasnik RS", br. 33/1998), a da potom 5. oktobra 1998. to isto učini i Savezna skupština ("Sl. list SRJ", br. 50/1998). Pozivajući se nominalno na član 2 Zakona o Vladi Srbije ("Službeni glasnik RS", br. 5/91 i 45/93), a polazeći od zaključaka i Savezne i republičke skupštine, 8. oktobra 1998. Vlada Srbije donela je Uredbu o posebnim merama u uslovima pretnji oružanim napadima NATO pakta našoj zemlji (»Službeni glasnik RS«, br. 35/1998). Kako donošenju ove Uredbe nije prethodilo proglašenje stanja neposredne ratne opasnosti, nju nije doneo predsednik Republike Srbije nego Vlada koja je, prema članu 90, tački 2 Ustava Srbije, jedino ovlašćena da donosi uredbe za *izvršavanje* zakona.

Pošto su ovom Uredbom, pored ostalog, uređeni i rad i odgovornost sredstava javnog informisanja "u uslovima pretnji oružanim napadima NATO pakta našoj zemlji", jedini valjan osnov ove Uredbe mogao je biti izvršavanje tada važećeg Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS", br. 19/91). Umesto toga, ovom Uredbom se pomenuti Zakon u svom najvažnijem delu ukida i menja. Članom 1 ovog Zakona bilo je utvrđeno da je javno informisanje slobodno, a članom 4 da sredstva javnog informisanja ne podležu cenzuri.

Umesto slobode javnog informisanja, članom 7 ove Uredbe uvedena je dužnost sredstava javnog informisanja "da čuvaju teritorijalni integritet, suverenitet i nezavisnost Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije", što inače savezni Ustav (član 133, stav 1) stavlja u zadatak ne slobodnoj štampi i drugim javnim glasilima, nego Vojsci Jugoslavije. A ta časna dužnost podrazumeva, prema članu 8, stavu 1 ove Uredbe, *zabranu* "emitovanja delova programa, odnosno programa i tekstova stranih sredstava informisanja kojima se deluje protiv interesa naše zemlje, širi strah, panika i defetizam ili kojima se negativno utiče na spremnost građana za očuvanje integriteta Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije". Stavom 2 ovog člana ide se korak dalje, pa se sredstvima javnog informisanja zabranjuje da vlastitim programima, odnosno tekstovima "šire defetizam i deluju suprotno zaključcima Savezne skupštine i Narodne skupštine Republike Srbije kojima je izraženo svenarodno jedinstvo o vitalnim nacionalnim i

državnim interesim, a dužna su da se svojim programskim sadržajima suprotstave takvom delovanju drugih sredstava javnog informisanja".

Tako su ovom Uredbom u naše pozitivno pravo uvedeni novi zaštitini objekti i potpuno neodređeni, praktično bezobalni pojmovi, kao što su "interes naše zemlje", "strah, panika i defetizam", "negativno uticanje na spremnost građana" i "svenarodno jedinstvo o vitalnim nacionalnim i državnim interesima". Da su ovakvi pojmovi bili sadržani u nekom političkom govoru ili spisu, oni bi samo svedočili o govornikovom ili pišćevom praznoslovlju. No, kako su uneti u pravni propis čiji prekršaj povlači za sobom i odgovarajuće sankcije, oni pružaju organu koji ih primenjuje skoro neograničene mogućnosti samovolje i proizvoljnosti.

Najveće podozrenje izazivaju članovi 9 i 10 ove Uredbe kojima je odgovarajući organ državne uprave ovlašćen da privremeno zabrani rad i oduzme sredstva za rad onim javnim glasilima koja postupe suprotno odredbama člana 7 i 8 ove Uredbe. Drugim rečima, kad god nadležni organ uprave proceni da neko javno glasilo deluje protivno "interesima zemlje", ili "širi defetizam", ili "negativno utiče na raspoloženje građana", ili deluje suprotno zaključcima predstavničkog tela, koji su, inače, *politički*, pravno *neobavezujući* akt, on može ne samo da zabrani to javno glasilo nego i da oduzme sva sredstva za rad, što se svodi na *konfiskaciju*.

Ova "poluratna" Uredba očigledno je neustavna kako u proceduralnom, tako i u materijalnom smislu. Ustavi Srbije i SR Jugoslavije jedino pominju ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i vanredno stanje, nikako nekakve "uslove u kojima se našoj zemlji pretilo oružanim napadima". Ukoliko, pak, Savezna skupština ili Savezna vlada proglase ratno stanje, odgovarajuće uredbe kojima mogu biti ograničene pojedine ustavne slobode i prava, pa i sloboda štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja, može doneti samo Savezna, ali ne i republička vlada. Organ republike jedino bi mogao uvesti vanredno stanje i donositi akte koji su tom stanju primereni, ali opet to ne može biti Vlada, nego samo predsednik Republike.

Pomenutom Uredbom Vlade Srbije ograničava se sloboda štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja, zajamčena članom 36 i 38 saveznog Ustava, što jedino može biti učinjeno uredbom Savezne vlade u ratnom stanju. I što je najgore, ograničavanje, pa i ukidanje slobode javnih glasila u pojedinačnom slučaju (zabrana rada i oduzimanje sredstava za rad), prema članu 9 i 10 ove Uredbe, vrši organ državne uprave iako po članu 38, stavu 2 saveznog Ustava to jedino može učiniti nadležni sud.

Konačno, ova uredba je protivzakonita, jer umesto da izvršava tada važeći Zakon o javnom informisanju, ona ga ukida u njegovom najvažnijem delu u kojem zajemčuje slobodu štampe i drugih vidova obaveštavanja i obezbeđuje *sudsku* zaštitu te slobode.

Ograničenje slobode štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja u stanju neposredne ratne opasnosti

Dana 23. marta 1999. Savezna vlada donela je Odluku o proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti. Pozivajući se na pomenutu Odluku i član 90 Ustava Republike Srbije, i Vlada Srbije donela je 24. marta 1999. Odluku o merama koje su tom stanju primerene ("Službeni glasnik RS", br. 12/99). Ova Odluka Vlade Srbije neustavna je i u proceduralnom i u materijalnom smislu. Već je rečeno da po članu 99, tački 11 u stanju neposredne ratne opasnosti Savezna, a ne republička, vlada donosi akte o pitanjima iz nadležnosti Savezne skupštine. Jedini izuzetak su akti primerni vanrednom stanju na delu državne teritorije, koje bi mogao doneti i predsednik Republike Srbije, ali nikako republička Vlada.

Sporan osnov za donošenje ove Odluke jeste i član 90 Ustava Srbije na koji se pozivala Vlada Srbije. Po tački 2 ovog člana, Vlada "donosi uredbe, odluke i druge akte za izvršavanje zakona", i to *republičkih zakona*, budući da tačka 1 nalaže Vladi da "izvršava zakone, druge propise i opšte akte Narodne skupštine". Otuda, Vlada Srbije nije nadležna da donosi uredbe zarad izvršavanja odluka Savezne vlade. Odeljkom VI ove Odluke propisano je da će "organi i organizacije u oblasti informativne delatnosti svoje aktivnosti usmeriti ... radi postizanja što većeg propagandnog efekta, efikasnog suprotstavljanja svim oblicima neprijateljske aktivnosti, a posebno radi preventivnog delovanja na suzbijanju dezinformacija". Ako Vlada utvrđuje ciljeve ("propagandni efekat" i "preventivno delovanje na suzbijanju dezinformacija") kojima javna glasila treba da se rukovode, onda ona nisu slobodna nego puki prirepak vlasti. A to je već bitno ograničenje slobode štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja koje može uvesti isključivo Savezna vlada, i to samo u javnom interesu.

Ograničenje i ukidanje pojedinih ustavnih sloboda i prava u ratnom stanju

Odmah po oružnom napadu Severnoatlanskog pakta na našu zemlju, predsednik Republike Srbije doneo je 24. marta 1999. godine, na osnovu člana 83, tačke 7 Ustava Srbije, Uredbu o organizaciji i radu republičkih organa za vreme ratnog stanja ("Službeni glasnik RS", br. 13/1999). Iako je već sutradan doneta Uredba o prestanku važenja Uredbe o organizaciji i radu republičkih organa za vreme ratnog stanja ("Službeni glasnik RS", br. 14/1999), i pored toga je treba ispitati da bismo pokazali na šta su sve naši negdašnji vlastodršci bili spremni. Tom spornom Uredbom je, pored ostalog, ograničeno jedno pravo za-

jemčeno saveznim Ustavom, što je jedino mogla učiniti Savezna vlada. Reč je o članu 29, stavu 1 kojim se utvrđuje da se "žalba na prvobitno rešenje o prekršaju podnosi u roku od tri dana od dana usmenog saopštavanja ili dostavljanja rešenja". Mada se rokovi o prekršajnom postupku utvrđuju republičkim zakonom, predsednik Srbije nije mogao da rok za podnošenje žalbe ovako radikalno skрати, jer je time bitno ograničio, pa i obesmislio pravo na žalbu zajemčeno članom 26, stavom 2 saveznog Ustava. A to je pravo koje je, kako je to već pokazano, *neprikosnoveno* i u ratnom stanju, pa stoga ni na koji način ne može biti ograničeno.

Dana 31. marta 1999, pozivajući se na član 83, tačku 7 Ustava Srbije, predsednik Republike Srbije doneo je Uredbu o unutrašnjim poslovima za vreme ratnog stanja ("Službeni glasnik RS", br. 17/1999). Tom Uredbom na više načina je ograničena sloboda kretanja, što je, kako je to već objašnjeno, jedino mogla da učini Savezna vlada.

Ovom Uredbom uvedeno je ograničenje i lišavanje slobode bez valjanog pravnog osnova. To je učinjeno članom 2 koji glasi:

"Licu koje narušava javni red i mir, špekuliše na tržištu prometa u uslovima ratnog stanja, povlači robu iz prometa, stvara zalihe kupovinom velike količine robe radi šverca, neovlašćeno podiže cene, uslovljava kupovinu osnovnih životnih namirnica kupovinom drugih roba ili plaćanjem u devizama, ili na drugi način remeti propisane tokove snabdevanja građana osnovnim životnim namirnicama i roba u posebnom režimu i u drugim slučajevima ugrožavanja bezbednosti građana ili odbrane i bezbednosti Republike, Ministarstvo može ograničiti kretanje (u daljem tekstu: zadržati lice) ako je to potrebno radi uspostavljanja javnog reda i mira ili sprječavanja ugrožavanja odbrane i bezbednosti.

Zadržavanje lica može trajati i duže od 24 sata ukoliko zbog neotklonjivih smetnji ne postoji mogućnost preduzimanja prekršajnog ili krivičnog gonjenja.

Rešenja o zadržavanju lica iz stava 1 ovog člana izvršavaju zavodi za izvršavanje zavodskih sankcija."

Iako se pominju nekakvi prestupi (narušavanje javnog reda i mira, špekulisanje, stvaranje zaliha radi šverca i drugo), očigledno je posredi generalno ovlašćenje ministra unutrašnjih poslova i njegovih ljudi da hapse i bez ikakvog vremenskog ograničenja drže navodne krivce u zatvoru kad god to oni nađu za shodno. Jer, odmah posle navođenja šest veoma neodređenih prestupa, dodaje se i takozvana rezervna klauzula: "ili *na drugi način* remeti propisane tokove snabdevanja građana osnovnim životnim namirnicama i roba u posebnom režimu". A to znači da se *na bilo koji, unapred neodređen način* može počiniti prestup ako ministar i njegovi ljudi *bilo koju radnju* kvalifikuju kao prestup. No, ni to nije dovoljno neodređeno, pa su pridodati

kao prestup i "drugi slučajevi ugrožavanja bezbednosti građana ili odbrane i bezbednosti Republike". Time je opis bića kažnjivog prestupa postao blanketna diskreciona norma koja omogućava pomenutom ministru i njegovim ljudima da po vlastitom nahođenju pod nju podvedu *bilo koje delo* koje oni smatraju prestupom, a koje donosilac ove Uredbe uopšte nije mogao imati na umu.

Ovakvom odredbom povređeno je načelo zakonitosti u kaznenom (krivičnom i prekršajnom) pravu, zajemčeno članom 27, stavom 1 saveznog Ustava, koji glasi:

"Niko ne može biti kažnjen za delo koje, pre nego što je učinjeno, nije bilo predviđeno zakonom ili propisom zasnovanim na zakonu kao kažnjivo delo, niti mu se može izreći kazna koja za to delo nije bila predviđena". Po članu 2, stavu 1 ove Uredbe navodni prestupnik može biti lišen slobode i upućen u zatvor ne samo zbog dela koje je navedeno u ovoj odredbi, nego i zbog bilo kojeg *sličnog* dela koje pomenuti ministar i njegovi ljudi *učitaju* u ovu odredbu.

Posebno zabrinjava *vremenska neograničenost* ovakvog lišavanja slobode, jer je stavom 2 ovog člana utvrđeno da zadržavanje lica može trajati i duže od 24 sata ukoliko zbog neotklonjivih smetnji ne postoji mogućnost preduzimanja prekršajnog ili krivičnog gonjenja, a da nije rečeno koliko to može biti duže. Kako je potom stavom 3 naloženo da se ova mera zadržavanja izvršava u zavodima za izvršenje sankcija, ispada da lice kaznu lišenja slobode izdržava pre nego što je suđenje održano i kazna izrečena.

Drugo dalekosežno kršenje saveznog Ustava sadržano je u članu 3 ove Uredbe koji glasi:

"Kad to zahtevaju razlozi odbrane Republike, ministar može licu koje predstavlja opasnost za bezbednost Republike svojim rešenjem izreći zaštitnu meru upućivanja na boravak u određeno mesto.

Mera iz ovog stava 1 ovog člana traje dok postoje razlozi zbog kojih je izrečena, a najduže 60 dana. Posle toga takvo lice se predaje u nadležnost pravosudnih organa.

Ministarstvo obezbeđuje uslove za izvršenje mere iz stava 1 ovog člana."

Ovakva kaznena mera svojevremeno je primenjivana u Rusiji i izvršavana je progonstvom u Sibir u određeno mesto boravka koje nije smelo biti napuštano, dok se u nas ona naziva konfinacijom i mogla je biti svedena na kućni pritvor. Reč je o *preventivnom* lišavanju slobode kome ne prethodi izvršeno zabranjeno delo i ikakav sudski ili prekršajni postupak. Reč je, dakle, o ministrovj *proceni* da određeno lice, zbog svojih uverenja ili negdašnjeg stava ili delovanja, *kao takvo* predstavlja opasnost po bezbednost Republike, iako nije ništa učinilo što po važećim zakonima i drugim propisima predstavlja prestup. Uz to se u ovoj stvari ministar pojavljuje u više različitih uloga: on probira opasna i sumnjiva lica, hapsi ih, sam im "sudi", upućuje ih u pri-

nudno mesto boravka i sam obezbeđuje izvršenje ove kaznene mere. Ovako uvedena konfinacija predstavlja povredu člana 23, stava 2 saveznog Ustava kojim se utvrđuje da "niko ne sme biti lišen slobode osim u slučajevima i po postupku koji su utvrđeni saveznim zakonom".

Treća povreda saveznog Ustava izvršena je članom 4 ove Uredbe koji glasi:

"Ovlašćena službena lica Ministarstva mogu iz razloga bezbednosti i bez rešenja o pretresu izvršiti pretresanje lica prilikom privođenja, zadržavanja ili lišenja slobode.

Bez rešenja o pretresu, ovlašćena službena lica mogu vršiti pretresanje lica, njihovih stvari, vozila i prostorija u cilju provere da li ta lica neovlašćeno poseduju oružje, municiju, eksploziv i druge stvari podobne za napad ili vršenje diverzije, robu koja je u posebnom režimu za vreme ratnog stanja, kao i propagandni materijal neprijateljske sadržine."

I ovde je reč o unapred datom *generalnom* ovlašćenju policiji da po vlastitom nahodjenju vrši pretrese lica, njihovih stvari, prostorija i vozila bez odgovarajućeg rešenja. Pri tom ovim ovlašćenjem nije obuhvaćen pretres ljudi i stvari zarad otkrivanja sakrivenog oružja i eksploziva, što se u ratnom stanju i može razumeti, nego i navodno sakrivene robe i propagandnog materijala, što potvrđuje da zaštitni objekat ove odredbe nisu narod i država, nego režim.

U delu koji se tiče pretresa prostorija i lica i stvari u njima, ova odredba protivna je članu 31 saveznog Ustava koji zajemčuje nepovredivost stana, a pretres protiv volje njegovog držaoca dopušta samo na osnovu odluke suda i u prisustvu dva svedoka. Doduše, u ratnom stanju ovo ustavno jemstvo slobode i nepovredivosti stana moglo je biti suspendovano, ali je to mogla učiniti samo Savezna vlada.

Četvrta teška povreda saveznog Ustava izvršena je članom 5 ove Uredbe koji glasi:

"Kada to interesi bezbednosti i odbrane zemlje nalažu, ovlašćena službena lica mogu, na osnovu rešenja neposrednog starešine, vršiti otvaranje pisama i drugih pošiljki, ako postoji osnovana sumnja da se radi o krivičnom delu."

Ova odredba suprotna je članu 32 saveznog Ustava koji jemči tajnost pisama i drugih sredstava opštenja, a odstupanje od načela nepovredivosti ove tajne dopušta samo na osnovu odluke suda u slučajevima propisanim saveznim zakonom. U ratnom stanju neprikosnovenost tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja može biti suspendovana, ali to opet može da učini samo Savezna vlada.

Naposletku se ovom Uredbom uvode do sada nepoznate kazne lišenja slobode zbog teže ili lakše povrede radnih obaveza i dužnosti. To je učinjeno pod vidom ograničenja kretanja do 60 dana za teže (član 9) i do 30 dana za lakše povrede radne dužnosti (član10). Kako se ova kazna

ograničenja izvršava u objektima Ministarstva unutrašnjih poslova, po svoj prilici je posredi zabrana napuštanja kasarne ili drugog objekta tokom radnog vremena i boravak tokom ostatka dana u zatvoru u samom krugu kasarne. Ovakva kaznena mera primenjuje se, inače, u vojsci, naročito u ratu, ali je nju mogla za pripadnike policije i druge službenike Ministarstva unutrašnjih poslova uvesti samo Savezna vlada.

Novo ograničenje ustavnih sloboda i prava izvršeno je Uredbom o okupljanju građana za vreme ratnog stanja, koju je predsednik Republike Srbije doneo 1. aprila 1999. godine. To je učinjeno članom 2 koji glasi:

"Javni skup se može održati, odnosno istupati na njemu, samo po prethodnom odobrenju nadležnog organa bilo da se održava u zatvorenom ili na otvorenom prostoru i bez obzira na karakter."

Ovom odredbom povređen je član 40, stav 1 saveznog Ustava koji jemči slobodu zбора i drugog mirnog okupljanja, bez odobrenja, uz prethodnu prijavu nadležnom organu, dok sporna odredba Uredbe zahteva prethodno *odobrenje* da bi zbor uopšte bio zakazan i održan. Tokom ratnog stanja i ova ustavna sloboda je mogla biti suspendovana, ali je to jedino mogla da učini Savezna vlada.

Konačno, Savezna vlada je rešila da i ona nešto učini, pa je 4. aprila 1999. donela Uredbu o primenjivanju Zakona o krivičnom postupku za vreme ratnog stanja ("Sl. list SRJ", br. 21/1999). Ovom uredbom bitno su ograničeni, pa i suspendovani pojedine ustavne slobode i prava i veoma važna zakonska jemstva ljudske sigurnosti i slobode, sadržana u Zakonu o krivičnom postupku. Tako je uvedena mogućnost pretresa stana, drugih prostorija i lica bez pismenog sudskog naloga i bez saglasnosti tog lica (član 7), ukoliko postoji osnovana sumnja da je izvršeno krivično delo za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od najmanje pet godina. Zatim je dopušteno da istragu ne vodi samo istražni sudija, nego i državni tužilac, a da organ unutrašnjih poslova može provoditi pojedine istražne radnje (član 6), čime je javni tužilac postao u isti mah i sudija i stranka u krivičnom sporu. Uz to je dopušteno da pritvor određuje ne samo istražni sudija, nego i državni tužilac i organ unutrašnjih poslova (član 8), što takođe dovodi do konfuzije uloge sudije i uloge stranaka u sporu.

Dok se ovakva ograničenja ustavnih i zakonskih jemstava ljudske sigurnosti i slobode u ratnom stanju i mogu razumeti, mada se ne mogu uvek i opravdati, ova Uredba Savezne vlade sadrži odredbe koje se ne mogu ni razumeti. To je najpre besmisleno skraćivanje rokova. Tako glavni pretres može započeti ako je optužnica uručena bar četrdeset i osam časova ranije (član 10), što onemogućava pripremanje odbrane i nalaženje advokata, jer optužnica može biti podignuta i bez sprovođenja istrage u kojoj je učešće branioca okrivljenog neophodno. Zatim, rok za izjavljivanje žalbe iznosi samo tri dana (član 15), što bitno otežava sastavljanje pažljivo promišljene i dobro sročene žalbe. I

što je najpoganije, izgleda da donosilac ove Uredbe uopšte nije računao s tim da osuđeni prvostepenom presudom treba da se žale, jer je članom 14 propisao da se "pismeni otpravak presude iz nadležnosti sudije pojedinca", koji izriče kazne do pet godina zatvora, "dostavlja samo na izričit zahtev stranke". Time je osuđene unapred odvrćao od podnošenja žalbe, jer je njihov branilac to mogao učiniti samo ako ima pismeni otpravak presude. Tako se moglo dogoditi da poneki osuđenik izdrži skoro pet godina u zatvoru, a da nikad ne vidi presudu na osnovu koje robija.

Najveće podozrenje izaziva član 4 ove Uredbe kojim je utvrđeno da se odredbe tačke 6, člana 39 Zakona o krivičnom postupku neće primenjivati. Tom suspendovanom odredbom nalaže se izuzeće sudije ili sudije porotnika "ako postoje okolnosti koje izazivaju sumnju u njegovu nepristrasnost". I pre stručnog znanja, *nepristrasnost* je bila najvažnija odlika sudije. Ako nje nema, nema ni sudstva kao trećeg činioca u sporu između dveju strana – tužioca i tuženog. Stoga je onaj koji je ukinuo mogućnost izuzimanja sudija čija je nepristrasnost pod sumnjom, time stavio do znanja da mu u ratnom stanju pravo sudstvo nije ni potrebno.

Povreda međunarodnih obaveza ratnom Uredbom

Već je pokazano da sve uredbe, donete u stanju državne nužde, predstavljaju tešku povredu Ustava SRJ i njime zajemčenih sloboda i prava. Manje je primećeno da su njima u isti mah prekršene brojne međunarodnopravne obaveze koje je naša zemlja preuzela ratifikovanjem Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Sloboda štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja, koja je Uredbom o posebnim merama u uslovima pretnji oružanim napadima NATO pakta našoj zemlji od 8. oktobra 1998. i Odlukom Vlade Srbije od 23. marta 1999. ozbiljno narušena, a praktično i ukinuta, ne uživa posebnu zaštitu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, nego je jedino sloboda mišljenja neprikosnovena u svim stanjima državne nužde. Ali je ovim aktima povređeno temeljno načelo ovog Pakta da su preduzete mere morale biti *srazmerne* opasnosti koja je pretila, to jest "u obimu strogo određenom zahtevima situacije" (član 4, stav 1).

Mnogo veće povrede međunarodnopravnih obaveza izvršene su Uredbom predsednika Republike Srbije od 31. marta 1999. godine. Njom je ograničena sloboda kretanja, uvedena je mogućnost lišavanja slobode na osnovu *generalnog* ovlašćenja ministra unutrašnjih poslova, kao i mogućnost kućnog zatvora i upućivanja u prinudno mesto boravka rešenjem ministra unutrašnjih poslova. Time je teško narušen član 15, stav 1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pra-

vima koji zabranjuje ukidanje stroge zakonitosti u krivičnom, pa i prekršajnom pravu. To se naročito odnosi na uvođenje analogije u kazneno pravo i davanje generalnog ovlašćenja za lišavanje slobode i takozvanu konfinaciju. Posebno je bilo nedozvoljeno ukidanje svih procesnih jemstava ljudske sigurnosti i slobode, koje načelo stroge zakonitosti u krivičnom pravu pretpostavlja.

Slično se može reći i za Uredbu Savezne vlade o primenjivanju Zakona o krivičnom postupku za vreme ratnog stanja. Njom je, takođe, teško narušeno načelo stroge zakonitosti u krivičnom pravu time što su suspendovana važna zakonska jemstva ljudske sigurnosti i slobode.

Konačno, sve preduzete mere u stanju neposredne ratne opasnosti i ratnom stanju imale su jednu nedopustivu manu: nisu bile *srazmerne* opasnosti koja je stvarno pretila, budući da nije bilo ratnih dejstava na zemlji, nego samo bombardovanja iz vazduha. A to je bilo protivno članu 4, stavu 1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koji takvu srazmernost zahteva.

Nije nam, naravno, namera da posebno ističemo sve povrede međunarodnopravnih obaveza, koje su preuzete još pre 28 godina, kada su upravljači ove zemlje za vreme rata bestidno bacili pod noge Ustav koji su sami doneli. Time su još jednom pokazali da je njihova samovolja vazda iznad zakona.

III

LJUDSKA PRAVA U POLICIJI

Budimir Babović

Normativni i stvarni aspekti zaštite ljudskih prava u policiji

Pripadnici organa unutrašnjih poslova u Jugoslaviji uživaju specifičan status u okviru organa uprave. Oni uživaju posebna prava i ovlašćenja koja ih razlikuju od drugih pripadnika organa uprave. U policiji postoji tendencija da se upravo te specifičnosti ističu u prvi plan kako bi bile izbjegnute restrikcije kojima treba da podležu ostali pripadnici javne uprave. Ove specifičnosti ne proističu iz Zakona o državnoj upravi Srbije (1992), nego iz drugih zakona i podzakonskih akata.¹⁸¹

Pripadnici policije sastavni su dio državne uprave i to je jasno naglašeno u relevantnim zakonima (o formiranju ministarstava, o unutrašnjim poslovima). Značajan dio zadataka policije čine poslovi čisto administrativne prirode: vođenje evidencija (lični broj), izdavanje ličnih karata, pasoša, vozačkih i saobraćajnih dozvola, evidentiranje prebivališta, kontrola stranaca, izdavanje dozvola za posjedovanje i nošenje oružja itd. Policija je za izvršavanje ovih poslova ovlašćena da izdaje upravne akte, da preduzima administrativne mjere i da sprovodi administrativnu kontrolu.

Međutim, zadaci policije nijesu samo zadaci upravne prirode. Oni obuhvataju pitanja državne bezbjednosti, borbe protiv kriminala, održavanja javnog reda i mira, zaštite određenih ličnosti i objekata. Upravo zadaci ove vrste čine predominantni dio policijske misije posmatrane u cjelini.

Zato policajci čine naročitu kategoriju pripadnika državne uprave, tako da je i nekim ustavnim odredbama napravljena razlika između pripadnika organa unutrašnjih poslova i ostalih državnih službenika.¹⁸²

Kada su, na primer, u pitanju radni odnosi, na pripadnike MUP Srbije prvenstveno se primjenjuju policijski propisi, a propisi o

---

¹⁸¹ Detaljnija uporedna analiza ove problematike u jednom broju zemalja i u Jugoslaviji izložena je u: Budimir Babović, *Ljudska prava i policija u Jugoslaviji*, Beograd, "Prometej", 1999.

¹⁸² Tako Ustav SRJ (1992) i Ustav Crne Gore (1992) uskraćuju pravo profesionalnim pripadnicima policije da se učlanjuju u političke partije.

državnoj upravi i o radnim odnosima primjenjuju se supsidijarno ili rezidualno.

Pored toga što su im data neka posebna prava, pripadnicima organa unutrašnjih poslova su uskraćena neka prava koja su priznata ostalim građanima. Ne samo u Jugoslaviji, nego i u drugim zemljama osvajanje ljudskih prava za pripadnike policije bio je dugotrajan proces koji još nije okončan. U Engleskoj i Velsu pravo glasa policajcima priznato je 1887, a pravo na sindikalno organizovanje ni sada ne postoji (iako u policiji postoje udruženja sa značajnim pravima i uticajem). U Francuskoj, pravo policajaca na sindikalno organizovanje priznato je tek 1945. Sad postoje dvije vrste sindikalnih organizacija: samostalni sindikati (Nacionalna federacija sindikata policajaca, sindikat komesara, sindikat inspektora), koji su i većinski, i sindikati koji su dio velikih sindikalnih centrala (CGT, CFDT, FO, CGC). U Španiji su 1984. legalizovane četiri sindikalne organizacije u policiji i one imaju 12 predstavnika u Nacionalnom savjetu za policiju. Ima dosta zemlja gdje pravo na sindikalno organizovanje još nije priznato. Kao ilustracija šarolikosti situacije može poslužiti primjer Kanade: sindikat ne postoji u saveznoj policiji, ali u nekim provincijama (npr. Britanska Kolumbija) sindikat policajaca ne samo da postoji, nego predstavlja važan faktor u policijskim službama.

Zbog specifičnosti položaja u kojem se nalaze pripadnici organa unutrašnjih poslova, u nekim slučajevima (Kodeks policijske etike Nacionalne policije Francuske¹⁸³) izričito je naglašena obaveza nadležnog ministra da štiti pripadnike policije od prijetnji, vrijeđanja, nasilja i sličnih napada kojima mogu biti izloženi u vršenju poslova.

U Jugoslaviji, stanje u pogledu nekih osnovnih ljudskih prava policajaca je sljedeće.

1) Napuštanjem jednopartijskog sistema, na određeni način uveden je princip depolitizacije policije (kao i vojske). Taj princip formalno je pretočen u ustavnu odredbu na nivou Federacije i u Crnoj Gori, ali ne i u Srbiji. Saveznim Ustavom (čl. 42, st. 4) uskraćeno je pravo "profesionalnim pripadnicima Policije SRJ da se učlanjuju u političke partije. Na isti način ovo pitanje reguliše i Ustav Crne Gore (čl. 41) u odnosu na pripadnike MUP Crne Gore.

Samo je po sebi razumljivo da suština pomenutih odredbi ustava Jugoslavije i Crne Gore nije u tome da pripadniku policije (ili npr. predsjedniku Saveznog suda, na koga se odnosi ista odredba) zabrani da posjeduje člansku kartu neke partije ili da plaća članarinu. Tim odredbama stvaraju se preduslovi i ustavnopravni okviri za političku neutralnost i nepristrasnost onih koji imaju dužnost da sprovode zakon i koji treba da se uzdržavaju od javne političke aktivnosti i

---

¹⁸³ V. u: Sophie Porra, Claude Paoli, Code de deontologie policiere, Paris, L.G.D.J., 1991.

angažovanja u prilog bilo koje političke partije. Takva nepristrasnost zahtijevana je i u Kodeksu UN za ponašanje lica odgovornih za primjenu zakona (1979)¹⁸⁴, a dva vijeka ranije Deklaracijom prava čovjeka i građanina, takođe, je proklamovano da javna sila koja treba da garantuje prava čovjeka i građanina mora biti u službi svih, a ne samo onih kojima je povjerena.

Pripadnicima MUP Srbije, Ustavom Srbije, Zakonom o unutrašnjim poslovima ili nekim drugim zakonom nije zabranjeno učlanjivanje u političke partije.

U Ustavu i u Zakonu o unutrašnjim poslovima Srbije¹⁸⁵ nije zapisan ni princip depolitizacije, ali je on utvrđen u Zakonu o državnoj upravi Srbije¹⁸⁶ (1992). U čl. 6, stav 1, tog Zakona istaknuto je:

"Zaposleni u državnim organima i *postavljena lica* (kurziv autora) dužna su da obavljaju svoje poslove savesno i nepristrasno, pri čemu se ne mogu rukovoditi svojim političkim ubedenjima *niti ih mogu izražavati i zastupati*" (kurziv autora).

U Srbiji nije, dakle, zabranjeno učlanjivanje pripadnika MUP u političke partije, ali je zabranjeno da oni svoja politička ubjedenja izražavaju i zastupaju prilikom obavljanja poslova. Ta zabrana odnosi se i na *postavljena lica*. Pored toga, zabranjeno je "u organima državne uprave osnivati političke stranke i druge političke organizacije ili pojedine njihove unutrašnje oblike" (čl. 6, stav 2, istog Zakona).

Treba naglasiti da je u članu 49 istog Zakona određeno da "ministar ne može vršiti nikakvu javnu, profesionalnu i drugu dužnost koja je nespojiva sa njegovom funkcijom ministra".

Koliko je to odudaralo od prakse SPS, JUL i SRS nije potrebno naglašavati. Tu su ministarske, zamjениčke, pomoćničke i druge fotelje i privilegije bezobzirno korišćene za propagiranje stavova partija kojima su pripadali njihovi titulari.

Povodom pitanja da li pripadnicima policije treba zabraniti učlanjivanje u političke partije i uskraćivati ljudska prava priznata drugim građanima, vođena je rasprava na Međunarodnoj konferenciji o nadzoru rada policije, oktobra 1997. u Beogradu. Više učesnika, a naročito stranih, potpuno osnovano je zamjerilo što je takav predlog formulisan u nacrtu kodeksa policijske etike koji im je tom prilikom bio predočen.

Tada je naglašeno da je takav predlog atak na građanska prava "onih koji su izabrali da budu policajci, a ne političari ili vodoinstalateri". Sindikat mađarske policije iznio je pred Evropski sud

---

¹⁸⁴ Zbirka međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, II, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 1996.

¹⁸⁵ *Službeni glasnik Republike Srbije*, 44/91.

¹⁸⁶ *Službeni glasnik Republike Srbije*, 20/92.

za ljudska prava odredbu mađarskog Ustava kojom se pripadnicima policije zabranjuje učlanjivanje u političke partije i učešće u političkim aktivnostima.

Potrebno je kazati da je pomenuti predlog, izložen u nacrtu etičkog kodeksa, proisticao iz zaključka da krucijalni problem u vezi s ulogom policije, naročito u Srbiji, leži u pitanju kako prevazići situaciju u kojoj vladajuće partije zadržavaju isključivu kontrolu nad policijom. Iako je dobro poznato da poštovanje Ustava i zakona nije prva karakteristika srpskog režima, ipak bi ustavna zabrana političkog angažovanja pripadnika policije mogla pomoći osporavanju te dominacije. Zahtjev da proklamovana politička neutralnost pripadnika policije bude poštovana treba da doprinosi depolitizaciji policije i demokratizaciji režima.

Zato konotacije političkih prava u policiji u Srbiji i Jugoslaviji (a vjerovatno i u drugim zemljama u tranziciji) nijesu identične konotacijama ovog problema u zemljama razvijene demokratije. Sve dotle dok demokratska pravila ne budu opšteprihvaćena i striktno poštovana, čini se da je za demokratiju korisnije sprečiti vladajuće partije da u prostorijama policije ističu svoje plakate i slike svojih partijskih lidera, nego to pravo proširiti i na druge partije.

Najzad, politička prava pripadnika unutrašnjih poslova valja sagledavati i u svjetlosti problema depolitizacije, odnosno politizacije policije.

Vjerovatno da zabrana učlanjivanja u političke partije može imati značajan uticaj na proces depolitizacije policije. Jer, ako je neko član određene političke partije, realno je očekivati da će se ta činjenica u manjoj ili većoj mjeri, na ovaj ili onaj način odraziti na korišćenje diskrecionih prava u izvršavanju zadataka.

2) Pravo na sindikalno organizovanje uskraćeno je samo pripadnicima savezne policije (čl. 42, st. 3 Ustava SRJ). Ustavi Srbije i Crne Gore, kao ni republički zakoni o unutrašnjim poslovima, ne sadrže odredbu o uskraćivanju tog prava.

U uslovima odnosa koji postoje u Jugoslaviji, takva situacija je nelogična: pripadnici crnogorske i srpske policije uživaju pravo na sindikalno organizovanje u svojim republikama, ali ga gube kada bivaju upućeni u saveznu policiju.

Pravo na sindikalno organizovanje bi, svakako, bilo nužno utvrditi. Pripadnici policije imaju specifičan status, te je za njegovu odbranu neophodno stvoriti mogućnost artikulisanja tih posebnosti i izvan okvira službe, u okviru sindikata.

Postojanje sindikata i njihovo aktivno djelovanje (koje mora izlaziti iz okvira angažovanja u vezi sa smrtnim slučajevima, nabavkama prehrambenih artikala itd.) može u izvjesnom smislu predstavljati i sredstvo kontrole. U okviru sindikalne organizacije

pripadnici policije će štiti svoja prava, a time mogu doprinosti poštovanju ljudskih prava u okviru službe.

Ovako shvaćeno i implementirano pravo na sindikalno organizovanje nadomješćuje uskraćeno pravo na učlanjivanje u političke partije.

3) U vezi sa pravima policajaca na štrajk, srpska solucija liberalnija je od savezne i crnogorske. Naime, Ustav Srbije i ZUP Srbije ne sadrže odredbu kojom bi pripadnicima policije bilo ograničeno pravo na štrajk. Na drugoj strani, Ustavi SRJ (čl. 57) i Crne Gore (čl. 54) uskraćuju pravo na štrajk zaposlenima u državnim organima i profesionalnim pripadnicima policije.

4) Sloboda izražavanja pripadnika policije znatno je ograničena. Oni ne mogu bez odobrenja nadležnog starješine javno iznositi svoje mišljenje o službenim pitanjima. Po pravilu, oni bez dozvole ne mogu prisustvovati javnom skupu niti učestvovati u njegovom radu. U Srbiji, na primer, profesor Policijske akademije ne može novinaru dati intervju povodom svoje knjige koju je, inače, izdala Policijska akademija i koja je tu u upotrebi kao udžbenik.

5) U razmatranju građanskih i profesionalnih prava pripadnika unutrašnjih poslova, od posebnog značaja je pitanje discipline u izvršavanju naređenja.

U policiji naređenja moraju biti izvršavana, ali je pitanje da li baš svako naređenje mora biti izvršeno.

Ne mora. Čak i ne smije.

Zakonima o unutrašnjim poslovima (ZUPCG¹⁸⁷: čl. 37; ZUPS: čl. 33) propisano je da su pripadnici MUP dužni "da izvrše sva naređenja ministra, odnosno drugog starješine, izdata radi obavljanja poslova, osim onih kojima se naređuje izvršavanje radnje koja predstavlja krivično delo". Time se faktički utvrđuje pravo pripadnika organa unutrašnjih poslova da ne izvrše naredbe koje predstavljaju krivično djelo.

Oba zakona (ZUPS: čl. 50; ZUPCG: čl. 57) utvrđuju petnaest težih povreda radnih obaveza i dužnosti za koje su propisane disciplinske mjere, u rasponu od novčane kazne, pa do prestanka radnog odnosa. Totsu povrede utvrđene zakonom za zaposlene u državnim organima, kao i posebne povrede radnih obaveza i dužnosti u MUP. One uglavnom stoje u vezi sa disciplinom, a sljedeće povrede mogu predstavljati kršenja zakona čije posljedice prevazilaze okvire MUP:

- izdavanje ili izvršavanje naređenja kojim se protivpravno ugrožava sigurnost ljudi ili imovine;
- protivpravno pribavljanje lične ili materijalne koristi za sebe ili za drugog u vezi sa radom;

¹⁸⁷ *Službeni list Republike Crne Gore*, 24/94.

- bavljenje poslovima koji su nespojivi sa službenom dužnošću;
- izvršavanje svake radnje koja predstavlja krivično djelo učinjeno na radu ili u vezi sa radom;
- izdavanje naređenja čije bi izvršenje predstavljalo krivično djelo.

Iz navedenog sledi da odgovornost za izdavanje nekog protivzakonitog naređenja snosi onaj koji ga je izdao, a odgovornost za sprovođenje takvog naređenja snosi onaj koji ga sprovede.

U krajnjoj liniji, ovdje je kažnjiva poslušnost, a neposlušnost je legalna i legitimna.

Deklaracija o policiji, koju je Savjet Evrope usvojio 1979. godine, zahtijeva od policajca da se suprotstavi svakoj nezakonitoj radnji i svakom pritisku koji bi na njega bio vršen da prekrši zakon. Ako bi zbog takvog otpora bio kažnjen, policajcu je pružena mogućnost obraćanja najvišim evropskim instancama. Rezolucija br. 690 kojom je Deklaracija usvojena, određuje da zajednica treba da pruži materijalnu i moralnu pomoć i podršku policajcu koji se pridržava etičkih principa. Deklaracija čak obavezuje na nepoštovanje protivzakonitih naređenja (čl. 3), a posebno onih koja se odnose na mučenje i druge nehumane i ponižavajuće postupke i na likvidiranje bez suđenja (čl. 4).

UN su otišle dalje prilikom usvajanja Osnovnih principa za upotrebu sile i vatrenog oružja.¹⁸⁸ Tu je utvrđeno da pripadnici policije koji odbiju da izvrše neko protivzakonito naređenje, imaju pravo na imunitet u odnosu na disciplinski i krivični progon (princip 25).

Pomenuti Kodeks UN, koji se odnosi na ponašanje lica odgovornih za primjenu zakona, određuje da naredba pretpostavljenog, kao ni pozivanje na vanredno stanje i ugrožavanje nacionalne bezbjednosti ne znače oslobađanje izvršioca odgovornosti za akt torture ili neki drugi surovi, neljudski ili ponižavajući postupak (čl. 5). Lica odgovorna za primjenu zakona "dužna su da spriječe svako kršenje zakona i kodeksa i da se tome suprotstave energično i svim svojim kapacitetom" (čl. 8). U zvaničnom komentaru ovog poslednjeg stava podvučeno je: "Samo se po sebi razumije da lica odgovorna za primjenu zakona ne mogu biti kažnjena administrativnim ili drugim mjerama zbog toga što su ukazala da je neko prekršio ili da krši ovaj kodeks".

Konvencijom protiv torture¹⁸⁹ (čl. 2) naglašeno je da se "naređenje pretpostavljenog ili javnih vlasti ne može navoditi kao

¹⁸⁸ Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, 1990, U.N. Doc. A/Conf. 144/28.

¹⁸⁹ Konvencija protiv torture i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, u: Zbirka međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, II Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 1996.

opravdanje za mučenje". Uz to isključena je "mogućnost pozivanja na neku izuzetnu okolnost, kao što je ratno stanje, prijetnja ratom, unutrašnja politička nestabilnost ili bilo koje drugo vanredno stanje, da bi se opravdalo mučenje".

Iz tog stava potčinjeni može izvući odgovarajuće zaključke u vezi sa izvršavanjem ili neizvršavanjem nekog protivzakonitog naređenja.

Moguće je pretpostaviti da će rad i presude Međunarodnog tribunala u Hagu dalje osnažiti pristup na koji je ukazano i doprinijeti da i u svijest pripadnika policije još jače prodre saznanje da sve manje možemo računati na to da će zlodjela ostati nekažnjena i da zaklanjanje iza autoriteta pretpostavljenog neće biti uvaženo.

Tome će svakako doprinositi bolje upoznavanje pripadnika organa unutrašnjih poslova sa odlukama organa za zaštitu ljudskih prava koji su ustanovljeni pri UN ili na nivou Evrope. Poučan u tom pogledu je slučaj Pinočea, kao i brojni primjeri izvođenja pred sud bivših pripadnika tajnih policija i drugih policijskih formacija u bivšim socijalističkim zemljama.

Radi potpunijeg sagledavanja problema, možemo navesti sledeća dva rješenja.

Kodeks policijske etike Nacionalne policije Francuske ističe da je naredbodavni organ odgovoran za naredbe koje izdaje, za njihovo izvršavanje i za njihove posljedice, kao i za radnje koje potčinjeni izvršava u okviru svojih redovnih poslova i dobijenih naređenja. Pripadnik policije dužan je da lojalno izvršava naređenja pretpostavljenog i odgovara za njihovo izvršavanje i za posljedice njihovog neizvršavanja. Potčinjeni je dužan da se pridržava instrukcija pretpostavljenog, izuzev u slučaju kada je izdata naredba očigledno nezakonita i može ozbiljno da ugrozi javni interes. Ako potčinjeni ocijeni da je riječ o takvoj naredbi, dužan je da to ukaže organu koji je takvu naredbu izdao. Ako naredba ostaje na snazi, a potčinjeni istrajava na njenom osporavanju uprkos objašnjenjima koja su mu pružena, on o tome referiše višem organu kome se može obratiti. Njegovo protivljenje mora biti evidentirano. Ako nije u skladu sa pomenutim uslovima, svako odbijanje da se izvrši naredba povlači odgovornost potčinjenog.

Zakonom o Kraljevskoj žandarmeriji Kanade propisano je da se pripadnik "mora povinovati svakoj *zakonitoj* naredbi, usmenoj ili pismenoj, bilo kog drugog pripadnika koji je od njega stariji po činu ili koji mu je pretpostavljeni" (čl. 40). Takođe, mora "neodložno i prema proceduri koju je odobrio komesar, prijaviti svaku povredu etičkog kodeksa izvršenu od strane nekog drugog pripadnika" (čl. 46) i "starati se da nezakonito ponašanje pripadnika ne bude prikrivano i da se ne dozvoli ponavljanje takvog postupanja" (čl. 47).

I kod nas je propisano da je kažnjivo ne samo izvršavanje naređenja protivnog zakonu, nego i njegovo prikrivanje.

Kao što je ukazano, poslednju od petnaest težih povreda radnih obaveza i dužnosti koje su definisane u ZUPS (čl. 50) i ZUPCG (čl. 57) čini prikrivanje neke od prethodnih četrnaest povreda koje je izvršio neposredni starješina. Znači da pripadnik organa unutrašnjih poslova vrši težu povredu radnih obaveza i dužnosti ako prikrije da je njegov neposredni starješina izvršio neki od ovih prestupa.

KZJ (čl. 199) propisuje kaznu zatvora od tri mjeseca do tri godine za službeno lice u saveznim organima ili saveznim organizacijama "koje ne prijavi krivično djelo za koje je saznalo u vršenju službe ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna, a za djelo se goni po službenoj dužnosti". Istovjetne odredbe sadrže i republički krivični zakoni (KZS: čl. 203; KZCG: čl. 179).

I pomenuti Kodeks UN u članu 8 predviđa: "Lica odgovorna za primjenu zakona kada imaju razloga da misle da je ovaj kodeks prekršen ili se priprema njegovo kršenje, treba da sa time upoznaju svoje pretpostavljene i, kada je to potrebno, druge nadležne organe i instance kontrole i žalbe".

Disciplinska pitanja u MUP Srbije regulisana su Zakonom o unutrašnjim poslovima (1991) i Uredbom o disciplinskoj odgovornosti u MUP Srbije (1992).¹⁹⁰ Tu su utvrđeni okviri i postupci zaštite ljudskih prava policajaca.

Uredba o disciplinskoj odgovornosti izlaže materiju detaljno, utvrđuje sistem unutrašnje kontrole i razrađuje tok postupka, postupanje po žalbi, pitanje vanrednih pravnih sredstava. Predviđena je ljestvica disciplinskih organa: disciplinski isljednik, disciplinski tužilac, Disciplinski sud (koji je ustanovljen na nivou sekretarijata) i Viši disciplinski sud (koji postoji na nivou Republike).

Postupak za lakše povrede radnih dužnosti sprovodi neposredni rukovodilac. Odluku donosi "nadležni starešina". Po žalbama na odluku rješava Disciplinski sud.

U vezi sa težim povredama vodi se prethodni postupak, zatim postupak pred Disciplinskim sudom i postupak pred Višim disciplinskim sudom.

Prethodni postupak u vezi sa težim povredama sprovodi neposredni rukovodilac. Za povrede koje su istovremeno krivično djelo, prethodni postupak sprovodi disciplinski isljednik koji saslušava radnike, svjedoke i vještake, pribavlja dokaze i istražuje sve okolnosti. Ako zaključi da postoji osnovana sumnja da je učinjena teža povreda, nadležni starješina dostavlja disciplinskom tužiocu zahtjev za pokretanje disciplinskog postupka.

O težim povredama odlučuje u prvom stepenu Disciplinski sud. Predsjednika, predsjednike vijeća, članove i zamjenike, kao i discip-

---

¹⁹⁰ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 71/92.

linske isljednike i disciplinske tužioce i njihove zamjenike, imenuje ministar. Njihov mandat traje četiri godine.

Za odlučivanje u drugom stepenu nadležan je Viši disciplinski sud čijeg predsjednika, zatim predsjednike vijeća i članove, imenuje vlada, na četiri godine. Predviđena je mogućnost da jedna trećina predsjednika vijeća, članova i zamjenika članova, mogu biti lica van MUPS.

Oba suda, Disciplinski i Viši disciplinski, sude u vijeću sastavljenom od predsjednika i dva člana, a odluke donose većinom glasova. Predsjednika i članove vijeća Disciplinskog suda određuje predsjednik Disciplinskog suda. Uredbom nije precizirano ko je nadležan za određivanje predsjednika i članova vijeća Višeg disciplinskog suda.

U principu "pretres pred disciplinskim sudovima je javan" (čl. 54 ZUPS). Ali javnost može biti isključena ako se na pretresu iznose podaci i dokumenta koji predstavljaju službenu, državnu ili vojnu tajnu "ili ako to zahtevaju razlozi morala".

Bar u načelu, rad i sastav ovih organa otvoreni su za javnost. Zato bi bilo korisno ako bi i informacije o njihovom radu i njihovim odlukama bile dostupne javnosti mnogo više nego sada. Ovaj zahtjev, da rad disciplinskih organa bude transparentan u mjeri u kojoj je to moguće, utemeljen je na dvije postavke. Prvo, time bi u punoj mjeri bilo osigurano da prava policajaca budu zaštićena u skladu sa zakonom i drugim propisima. Drugo, ima osnova za pretpostavku da bi to bilo u interesu same policije, jer bi nam, bar u nekim slučajevima, bilo pokazano kako ona sprovodi zakon u sopstvenim redovima.

Radnika MUPS protiv koga se vodi disciplinski postupak može braniti i neko ko nije pripadnik MUPS, osim u onim slučajevima kada je javnost isključena sa pretresa. Institut branioca nije bliže preciziran u nekom dokumentu javnog karaktera.

Uredba o disciplinskoj odgovornosti ćutke prelazi preko vrlo važnog pitanja – ko ima pravo da postavi zahtjev za pokretanje disciplinskog postupka u slučaju lakše povrede radnih dužnosti i obaveza od strane pripadnika MUPS?

Situacija nije jasna ni onda kada je riječ o težoj povredi. Tada neposredni rukovodilac sprovodi prethodni postupak, zatim podnosi prijavu nadležnom starješini koji formuliše zahtjev za pokretanje postupka. Ali se ne zna na čiju inicijativu neposredni rukovodilac *sprovodi* prethodni postupak.

Da li je i pod kojim uslovima pravo inicijative priznato i građanima? Ako bi odgovor bio potvrđan, onda bi to moglo da predstavlja određeni oblik spoljne kontrole. U svakom slučaju, ova pitanja zalužuju precizniju razradu i formulisanje.

Ustav SRJ iz 1992. (čl. 44), kao i Ustav Srbije (čl. 48) priznaju pravo građanina "da javno kritikuje rad državnih i drugih organa i organizacija i funkcionera, da im podnosi predstavke, peticije i predloge i da na njih dobije odgovor ako ga traži". Ako bi se pomenuta Uredba MUP Srbije odnosila i na predstavke građana, vjerovatno bi bilo neophodno da u tom aktu ili na nekom drugom mjestu bude naznačen bar rok u kome na predstavku mora biti dat odgovor.

U praksi nekih država, u kojima ne postoje posebni organi spoljne kontrole rada policije (Francuska), obaveza internih organa da razmatraju predstavke građana izričito biva naglašena.

Što se tiče disciplinske odgovornosti u MUPCG, postupak za povrede radnih obaveza vodi i odluku predlaže Disciplinska komisija koju imenuje ministar (ZUP iz 1994, čl. 57). Mjere izriče ministar. Postupak se vodi "u skladu sa odgovarajućim pravilnikom ministarstva" (Pravilnik o postupku za utvrđivanje disciplinske odgovornosti u MUP Crne Gore, koji utvrđuje nadležnosti Disciplinske komisije i disciplinskog tužioca, prema usmenoj izjavi nadležnog funkcionera u MUPCG, Komisija u svom radu primjenjuje važeći ZKP).

Radnik koji je zbog odbijanja izvršenja službenog naređenja ili omalovažavanja naređenja starješine, kažnjen novčano ili prestankom radnog odnosa, može uložiti prigovor ministru, tj. istom organu koji je mjeru izrekao.

U periodu od novembra 1997. do novembra 1998, Disciplinska komisija MUPCG donijela je 132 rješenja protiv 175 pripadnika MUP. Izrekla je 149 disciplinskih mjera, što znači da je otprilike svaki petnaesti pripadnik MUP bio predmet neke disciplinske mjere. Bilo je 45 udaljavanja iz službe (prestanak radnog odnosa). Najviše slučajeva pokrenuto je po osnovu nanošenja štete ugledu službe ili narušavanja međuljudskih odnosa u službi, što može biti dovedeno u vezu sa političkom situacijom i previranjima koja su u Crnoj Gori intenzivirana upravo u tom periodu.

Pravo na inicijativu za pokretanje disciplinskog postupka ima "svaki službenik" (čl. 58, stav 2). Ni ovdje, kao ni u odgovarajućoj srpskoj Uredbi, nema pomena o predstavkama građana u vezi s postupcima policije, odnosno njenih pripadnika.

Insistiranje na poštovanju političkih i građanskih prava pripadnika policije ima višestruko značenje.

Prvo, to je principijelno pitanje otklanjanja svake diskriminacije u zaštiti ljudskih prava.

Drugo, što više budu svjesni svojih građanskih i političkih prava, tim će više pripadnici policije biti osjetljivi i na poštovanje ljudskih prava običnih građana.

Najzad, jačanje i unapređivanje građanskih prava pripadnika organa unutrašnjih poslova posredno smanjuje mogućnost (koja se često pretvara u stvarnost) instrumentalizacije policije od strane političkih faktora.

Demokratska vlast u Jugoslaviji učiniće veliki korak napred time što će građanska i ljudska prava pripadnika organa unutrašnjih poslova utvrditi u zakonima koji definišu poslove organa unutrašnjih poslova.

IV

UPOREDNA ISKUSTVA

Ilona Kiš

Zaštita prava regruta u vreme mira: Problemi i perspektive u istočno- evropskim i centralno-azijskim zemljama¹⁹¹

Uvod: Kako uočiti ključne probleme?

"Otac M. P. je bio vojno lice i zato je želeo da mu sin, kada je juna 1999. godine regrutovan, služi u nekoj elitnoj jedinici. M. je otišao u vojnu jedinicu X Raketnih snaga za strateške zadatke u gradu L. On je iskreno želeo da služi i da napreduje u vojsci. Međutim, jednostavno nije mogao da se pomiri sa činjenicom da su stariji vojnici (ruski: "dede"*) tražili novac, hranu, cigarete i odeću od njega i drugih vojnika. Stariji vojnici su ova pravila uspostavili uz prećutnu saglasnost oficira. Jednom prilikom su od M. tražili 600 rubalja. M. je molio oca da mu pošalje novac, a ovaj je, ogorčen, obavestio komandanta o postojećem sistemu iznude i tražio od njega da raščisti situaciju i zaštiti njegovog sina. Posle toga, odnos prema M. postao je još gori: morao je da se suoči s otvorenim neprijateljstvom starijih regruta i nerazumevanjem oficira. Dana 6. juna 2000. godine, M. je bio na straži. U 17.40 h, začuli su se pucnji iz automatskog oružja i M. je pronađen mrtav sa nekoliko rana od metaka. Istraga je zaključila da je M. izvršio samoubistvo. Njegovi roditelji nisu bili obavješteni o rezultatima autopsije. Ispitivanje na mestu zločina dovelo je u ozbiljnu sumnju zvaničnu verziju istrage. Međutim,

---

¹⁹¹ Ovaj dokument se bazira na rezultatima procene potreba koju je inicirao i finansirao Institut za ustavno-pravnu politiku/ Institut za otvoreno društvo – Budimpešta (COLPI/OSI) u okviru Projekta vojno sudstvo i zastupanje prava regruta kojim je rukovodila Ilona Kiš. Glavni ciljevi projekta su da se izbegnu neopravdani gubici u vreme mira i da se spreči kršenje ljudskih prava regruta, kao i da se pripreme odgovarajući sudski i vansudski lekovi i razrade mehanizmi žalbe i mogućnosti pristupa pravosuđu u istočnoevropskim i centralnoazijskim zemljama. Od kraja 1999. godine, COLPI je pomogao da se oformi nekoliko novih grupa za zastupanje i podržao izdavanje publikacija i održavanje tečajeva o pravima regruta i razvio tipski nastavni plan, nastavni paket i metodološke smernice o vojnom sudstvu za Sudske centre za obuku.

* "Džombe" u našem uličnom žargonu (prim. prev.)

krivični postupak pokrenut u vezi sa smrću M. je 1. septembra 2000. godine obustavljen zbog nepostojanja dokaza o krivičnom delu."

Ovo je samo jedan – nažalost vrlo tipičan – slučaj iz ogromne zbirke ruske nevladine organizacije za ljudska prava "Vojničke majke Sankt Peterburga"¹⁹² koja štiti prava vojnih obveznika, regruta i njihovih rođaka. Prema nedavnoj proceni ruske armije, u armiji u prosequ budu zabeležena dva neopravdana slučaja smrti regruta dnevno. Ovi slučajevi, koji su kvalifikovani kao ubistva i ne uključuju nesrećne slučajeve i samoubistva, često su, kako se zvanično kaže, motivisani takozvanim protivzakonitim ili neregulisanim vojnim odnosima. U stvari, radi se o fenomenu tzv. *dedovščine*, ekstremnom obliku nasilja nad mladim vojnicima koji čine stariji vojnika. To je prikriveni sistem kontrole koji koriste vojnici u drugoj godini odsluženja vojnog roka kako bi tek pristigle regrute, ponižavanjem i fizičkim maltretiranjem, primorali da čine ono što normalno ne bi morali. *Dedovščina* je praktično postala sastavni deo oružanih snaga i ta praksa je i sada je veoma raširena u postsovjetskim armijama, naročito ruskoj. "Paradoksalno je, ali bi ruska armija propala bez *dedovščine*", izjavio je nedavno član Ruske državne Dume na jednoj konferenciji. "Ona je *cement* današnjih oružanih snaga. Ako bismo nekim čudom mogli odmah da eliminišemo ovu pojavu, sledećeg dana armije više ne bi bilo".

Prihvatili je mi ili ne, *dedovščina* je zaista postala metod koji oficiri koriste da bi kontrolisali regrute. *Dedovščina* podrazumeva prećutni, nezvanični sporazum između oficira, komandnog osoblja i "starijih" vojnika koji funkcionišu kao neka vrsta jedinice za kontrolu tek pristiglih regruta. To je lanac kontrolnih mehanizama, koji je baziran na nezvaničnoj hijerarhiji kasarne i sprovodi se po zatvorskom principu organizacije, potčinjavanja i manipulacije ljudima. Ova žalosna situacija se obično objašnjava niskim moralom oficira zbog strahovito loših uslova života, bednih plata i potpuno neadekvatnog snabdevanja hranom i municijom. Što se tiče socijalnih uslova, prosečna mesečna plata komandanta bataljona (u rangu potpukovnika) u regionu Dalekog istoka iznosi 2391 rublju ili 46% minimalnog

---

¹⁹² Organizacija "Vojničke majke Sankt Peterburga" je jedan od ključnih partnera projekata COLPI za zastupanje prava regruta. Njihova praksa u praćenju, prikupljanju podataka, lobiranju i drugom predstavlja izvanredan model za naše druge partnere. Osnovana 1991. godine, organizacija Vojničke majke je pribavila ogroman broj iskaza svedoka o kršenju ljudskih i građanskih prava, naročito kada je u pitanju regrutovanje za vojsku i služenja vojnog roka. Najnoviji izveštaj ove organizacije, upućen Komisiji za ljudska prava OUN, Savetu Evrope, Evropskom parlamentu i drugim institucijama, sadrži nevladin, građanski pogled na sadašnju situaciju u ruskoj armiji, u vojnim jedinicama u celoj zemlji i na bojištu u Čečeniji. Izveštaj je zasnovan na desetogodišnjem iskustvu, na prikupljenim svedočenjima očevidaca i na drugim materijalima iz arhive Vojničkih majki.

životnog standarda u ovom regionu. Iako je to apsolutno neprihvatljivo, ova činjenica ne može ni da opravda ni da objasni *dedovščinu* kao način kontrole regruta. Većina stručnjaka tvrdi da taj začarani krug može biti prekinut samo ako bude ukinuta vojna obaveza i sistem vojne obaveze bude transformisan u profesionalnu službu. Sa druge strane, šikaniranje, pljačkanje i drugi oblici ponižavanja mladih vojnika od strane starijih mogu se javiti i u profesionalnoj vojsci. Međutim, oni koji zastupaju takvo mišljenje ne uzimaju u obzir jednu od najvažnijih karakteristika *dedovščine* u ruskoj i drugim istočnoevropskim armijama. Naime, *dedovščina* je sredstvo prikrivene unutrašnje kontrole koje je u rukama oficira. Autor se zato u ovom radu zalaže za primenu onih oblika odnosa i unutrašnje strukture vojne službe koji su zasnovani na zakonu, čak i ako sistem vojne obaveze bude zamenjen profesionalnom vojskom.

II. Motivacija: Zašto treba poštovati prava regruta?

"Moskovski regionalni vojni komesarijat je 10. novembra 1999. godine regrutovao S.S. u vojnu jedinicu X, iz koje je kasnije prekomandovan u jedinicu Y u Jevrejskoj autonomnoj oblasti. Tamo je, u jednom od kupatila jedinice, neki poručnik video da su ruke ovog vojnika, od lakta do ramena strašno izubijane i potpuno crne. Poslao ga je u vojnu bolnicu gde je ostao oko mesec dana. Osamnaestog novembra 2000. godine, S. je upućen u Čečeniju, u Šali. Tamo je njega i njegove drugove maltretirao jedan pijani oficir. Primoravao ih je da noću pevaju, a one koje nisu pevali šutirao je u rebra, udarao po leđima kopčom od kaiša, lopaticom i ciglama. Da bi zaštitio svoje dostojanstvo, život i zdravlje, S. je napustio jedinicu. Hodao je dva dana i noći. Već je bio bolestan i imao je visoku temperaturu. U planini je sreo nekog pastira, Čečena, koji mu je rekao da sačeka do večeri. Uveče je odveo vojnika kući, a ujutro u bolnicu gde su mu dali lekove. Kasnije S. je transportovan u Mozdok odakle je neki stanovnik tog mesta telefonirao njegovoj majci. Kod kuće ga je pregledala vojna lekarska komisija i proglasila sposobnim za službu. U ovom momentu, S. ulaže žalbu na tu odluku." (Iz dosijea organizacije Vojničke majke Sankt Peterburga).

Slučajevi kao što je ovaj mogli bi nas navesti na to da tvrdimo da je u takvim okolnostima svaki zahtev za poštovanje ljudskih prava regruta čista utopija i idealizam (ili samo ismevanje mladih žrtava). Iako je i rasprostranjeno i popularno mišljenje da ljudska prava i vojska predstavljaju pojmove koji se uzajamno isključuju, vojno osoblje ne prihvata sve argumente u tom smislu. Tačno je i to da tvrdnje o tome da su ljudska prava i vojna služba kontradiktorni imaju stvarnu psihološku, istorijsku i kulturnu podlogu. Međutim, za metodološke svrhe, može biti utvrđeno niz motiva koji bi mogli da

primoraju pripadnike oružanih snaga da priznaju značaj poštovanja ljudskih prava.

Na osnovu kategorizacije Marka Sasolija (Marco Sassoli), profesora međunarodnog prava, možemo reći da postoje kategorički i utilitarni razlozi, razlozi nacionalne bezbednosti, kao i razlozi profesionalne, društvene, pedagoške, humanitarne i lične prirode koji mogu motivisati vojno osoblje da poštuje prava regruta.¹⁹³

II. Kategorički razlozi: prava regruta su zaštićena zakonom i vojnom osoblju je naređeno da ih poštuje

Utilitarni razlozi: Disciplina je osnova oružanih snaga i ključni element vojnog uspeha ili neuspeha, kako u miru tako i u ratu. Disciplina je u velikoj meri sastavljena od poštovanja pravila i unapred pretpostavljenog odnosa između nadređenih i podređenih. Prava regruta spadaju u takva pravila i tiču se ovog odnosa. Štaviše, prava regruta su deo zakona i samo snaga koja poštuje zakon predstavlja disciplinovanu snagu.

Profesionalni razlozi: Poštovanje prava regruta korespondira sa imperativom vojne efikasnosti. Kada se prava regruta sistematski krše ili kada su i sami životi vojnika ugroženi, oružane snage ne mogu da ostvare svoje ciljeve i definitivno ne mogu da funkcionišu ni u borbi ni u mirnodopskim uslovima. Disciplina se ne može obezbediti protivzakonitim i anarhičnim sredstvima, obuka se ne može obavljati u takvom okruženju, a ni vojna oprema se ne može koristiti u takvoj atmo- sferi nepoštovanja pravila.

Komunikativni razlozi: Komunikacija i informisanost su osnovni instrumenti svakog komandanta. Ako ne poznaje svoje vojnike, komandant ne može ni da ih vodi. Vojno sudstvo i poštovanje prava na podnošenje žalbi, molbi i predloga pomažu komandantu da dobije ključne informacije o svom ljudstvu. On, pre svega, treba da poznaje disciplinske probleme i njihove uzroke i da zna koliko su pouzdane njemu potčinjene jedinice i njihovi komandanti. Takođe, mora da utvrdi stvarne potrebe za obučavanje potčinjenih.

Razlozi nacionalne bezbednosti: U miru, bezbednost predstavlja jedan od glavnih interesa oružanih snaga. Nju je moguće obezbediti detaljnim propisima i procedurama za obučavanje vežbama. Cilj ovih vežbi je da vojnici budu zaštićeni od nepotrebnih rizika. Samo takve oružane snage mogu da obezbede nacionalnu bezbednost države i da osiguraju ispunjavanje njenih međunarodnih obaveza.

Društveni razlozi: Oružane snage su deo društva. One moraju poštovati opšte društvene vrednosti. Podaci o savremenom ratovanju

---

¹⁹³ Metodološki referentan vodič za obuku vojnog sudstva, COLPI/OSI, Budimpešta, 2001. godine, rukopis

jasno pokazuju da vojna efikasnost zavisi od toga da li je vojska deo društva kome služi ili je, suprotno tome, izolovana od njega. Oružane snage mogu da očuvaju svoj kredibilitet u društvu i da dobiju potrebna sredstva od parlamenta samo ako postupaju u skladu sa domaćim i međunarodnim pravom.

Obrazovni/pedagoški razlozi: Oružane snage, kao deo državne strukture koja se bavi mladim ljudima, treba da daju svoj doprinos obrazovanju mladih kao budućih građana koji poštuju zakone. Ako regruti u oružanim snagama osećaju atmosferu samovolje, nepoštovanja zakona i njihovih prava, neće imati poverenja u vladavinu prava kao instrument društvenog i ekonomskog razvoja. U tom slučaju će oružane snage predstavljati školu kriminala, egoizma i profiterstva.

Razlozi javnog mnjenja: U mirno vreme a pogotovo u vreme rata, oružanim snagama je neophodna podrška domaćeg javnog mnjenja, da bi održale nacionalno jedinstvo, kao i međunarodnog javnog mnjenja da bi odbranile interese svoje zemlje. Izveštavanje medija o sistematskom kršenju prava regruta, ozbiljno utiče na sliku koju domaća javnost ima o oružanim snagama, kao i na predstavu međunarodne javnosti o njima i o zemlji uopšte. Mediji su danas deo okruženja u kome se odvija svaki zadatak, bilo da se radi o mirnodopskoj obuci, međunarodnim mirovnim operacijama, domaćim ili međunarodnim borbenim dejstvima. Svaki oficir ima pravo da pohađa obuku koja mu/joj omogućava da efikasno deluje u takvoj sredini, isto kao što on, odnosno ona, ima pravo da bude obučen da preživi u slučaju hemijskog rata. Poštovanje ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava predstavlja bitan instrument svake vojske za "preživljavanje" u savremenom okruženju.

Humanitarni razlozi: Čak i u uniformi, svaki regrut je građanin i ljudsko biće koje ima svoje dostojanstvo i neotuđiva prava. Najvažnija funkcija države jeste da štiti ta prava svojih građana i da pomaže njihov slobodan razvoj. Oružane snage brane prava svih građana od spoljnih i unutrašnjih opasnosti.

Specifični razlozi: Postoje tri grupe vojnog osoblja koje bi mogle imati određene posebne razloge za poštovanje prava regruta. To su: vojni komandanti, vojni pravni savetnici i predstavnici vojnog sudstva.

(1) Vojni komandanti: Temeljna istraga disciplinskih prekršaja nije samo propisana zakonom i vojnim uputstvima, već je i neophodna za kredibilitet komandanta i disciplinskog sistema u očima onog ko je kažnjen, kao i u očima ostalih potčinjenih. Sve sankcije se legitimišu kroz postupak u kome se određuju. Proizvoljno određena kazna neće imati primerno dejstvo ni na kažnjene ni na ostale, pošto nije nužno vezana za pojedinačnu grešku, tj. za ono što bi pojedinac u nekoj budućoj situaciji mogao da izbegne.

(2) Vojni advokat je pravni savetnik komandanta. On, odnosno ona, priprema i kontroliše odluke komandanta sa pravnog stanovišta, stara se da pravni aspekti ne budu zanemareni u kontekstu mnogobrojnih elemenata koji moraju biti uzeti u obzir i odgovara na sva pitanja iz pravne sfere. Prava regruta čine poseban deo prava koji opravdava postojanje vojnih advokata. Dobar pravni savetnik može da ubedi komandanta da prava regruta ne predstavljaju prepreku za efikasnost vojske, nego deo rešenja operativnih, disciplinskih, kao i problema obuke.

(3) Sistem vojnog sudstva mora da *poštuje prava regruta* u svakom sudskom postupku koji je protiv njih pokrenut. Zadatak vojnog sudstva je da primenjuje zakon, i to da ga primenjuje nepristrasno i u pravičnom postupku. Poštovanje proceduralnih prava doprinosi efikasnosti, legitimnosti i humanosti sistema. Time se obezbeđuje da svi raspoloživi elementi budu uzeti u obzir. Kaznu mnogo lakše prihvataju i oni koji su kažnjeni i društvo ako su osuđeni imali »svoj dan u sudu«. Ljudsko dostojanstvo zahteva da optuženi ne bude tretiran kao objekat pravila, nego kao subjekat prava i obaveza. Drugo, sistem vojnog sudstva, kao deo disciplinskog sistema i sistema primene zakona svake zemlje, treba da *obezbedi poštovanje prava regruta* pokretanjem i sprovođenjem krivičnog postupka protiv lica koja ta prava krše.

III. Obrazloženje: Kako i zašto ljudska prava mogu da budu ograničena?

"Dvadesetog novembra 2000. godine A. je služio u vojnoj jedinici X stacioniranoj u K, u regionu L. Jedan očevidac svedoči: "U noći između 16. i 17. februara (2001. godine) bio sam svedok batiranja i moralnog ponižavanja vojnika A. i V. Stariji vojnici su primorali A. da izvede striptiz, da imitira seksualne radnje, da stoji na prevrnutoj stolici. Udarali su ga u grudi pesnicama i onda su ga mučili kao "osušenog krokodila" (To znači da su mu noge i ruke vezali za suprotne krajeve krevetskog postolja i primoravali ga da se izdiže postavljajući mu upaljene sveće ili oštre predmete ispod tela). Sedamnaestog februara 2001. godine A. je nađen obešen. Autopsijom su utvrđeni znaci borbe, ali je istražitelj insistirao na tome da je A. izvršio samoubistvo. Slučaj je zaključen." (Iz dosijea organizacije Vojničke majke St. Peterburga.)

Ovaj slučaj je "klasičan" primer kršenja ljudskih prava u skoro svim aspektima: prekršeno je pravo na život i ljudsko dostojanstvo, pravo na slobodu i bezbednost ličnosti, kao i pravo na jednaku zaštitu, a istovremeno je prekršena i zabrana mučenja, surovog, nehumanog i ponižavajućeg postupka, itd. Uobičajeni argument kojim vojno osoblje opravdava ovakve slučajeve jeste da ljudska prava ne važe za vreme služenja vojnog roka. Međutim, s pravom se možemo zapitati

zašto ljudska prava, ako su neotuđiva, mogu biti ograničena u oružanim snagama. Odgovor na ovo pitanje je složen, kako s teorijskog tako i sa praktičnog stanovišta.

U zemljama ZND, kao i u baltičkim zemljama, pitanja koja se odnose na odsluženje (obaveznog) vojnog roka regulisana su zakonima o obavezi služenja vojnog roka, regrutaciji, statusu vojnika i odgovarajućim podzakonskim aktima, statutima, pravilnicima, naredbama ministra za odbranu i drugim. Uopšte gledano, vojno zakonodavstvo obuhvata glavna pitanja koja se tiču obaveznog služenja vojnog roka kao što su: godine starosti regruta, dužina vojnog roka, regrutacija, ovlašćenja i postupak za oslobađanje od služenja vojnog roka ili njegovo odlaganje, uslovi služenja vojnog roka itd. Međutim, kako su ovi propisi u nekim slučajevima u direktnoj suprotnosti sa opštim principima ljudskih prava, pitanje koje se stvarno postavlja jeste kako se ovi zakoni sprovode u svakodnevnoj praksi. Skoncentrisaću se na metodologiju istovremenog razmatranja nacionalnog zakonodavstva i međunarodnih normi ljudskih prava.

Sam termin vojna obaveza sadrži krupna ograničenja ljudskih prava. Dovoljno je pozvati se na prava na život i slobodu (tj. slobodu od ropstva i prinudnog rada), slobodu kretanja i boravka, bezbednost ličnosti i slobodu izbora prebivališta ili zaposlenja. Čak i ako prihvatimo da ova i druga prava mogu biti ograničena, ključno pitanje koje treba razmotriti jeste sledeće: koliko je takvo ograničenje moguće i potrebno ili, drugim rečima, šta čini neprikosnovenu suštinu individualnih prava u kontekstu vojne obaveze.

Postojanje vojne obaveze ne može biti osporavano sa stanovišta ljudskih prava. Ljudska prava nisu beskonačna. Razumna ograničenja su dopustiva u interesu određenih državnih ciljeva. U zemljama u kojima postoji vojna obaveza, ona povlači zakonito ograničavanje nekih ljudskih prava. I međunarodni sporazumi o ljudskim pravima – uključujući i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima – dopuštaju postojanje vojne obaveze. Međutim, ljudsko pravo može da bude ograničeno samo u interesu određenog ustavnog cilja ako je takvo ograničenje potrebno i neizbežno i ako nije nesrazmerno cilju kome se teži.

Osnovni cilj držanja vojnih snaga je odbrana otadžbine. Odbrana spada u isključivu nadležnost države pa joj, prema tome, teško može biti osporena mogućnost da, ako je to potrebno, ograniči ljudska prava da bi izvršila svoju dužnost. Međutim, obezbeđenje poštovanja ljudskih prava u najvećoj mogućoj meri predstavlja podjednako važan državni cilj u demokratiji.

Ova dva cilja nisu dijametralno suprotna, pa ipak, oni u nekim slučajevima mogu da budu u stvarnoj ili prividnoj kontradikciji. Vojna obaveza u vreme mira doprinosi odbrani otadžbine, jer omogućava da mase građana budu obučene i spremne za oružanu borbu i druge aktivnosti koje je direktno podržavaju. Ovakva obuka i pripreme

odvijaju se u specifičnoj sredini, u okviru armijskog sistema, a održavanje ovog sistema kao delimično različitog od civilnog društva može isto tako da opravda i neka ograničenja ljudskih prava. Zato, kada procenjujemo legitimnost ili nužnost nekog ograničenja koje se tiče regruta, moramo postaviti sledeća pitanja:

- Da li je dato ograničenje zaista u funkciji obuke?
- Da li očuvanje vojnog sistema zahteva takvo ograničenje?
- Da li je opravdano da se u konkretnom slučaju vojni sistem razlikuje od vrednosti i normi civilnog društva? Posebne karakteristike koje vojsku razlikuju od drugih sistema ili radnih organizacija u društvu su sledeće:
  - vojnici moraju da podnesu ekstremne uslove i moraju biti spremni na to;
  - poslušnost i disciplina su obavezne u svim okolnostima;
  - mora biti obezbeđena stalna gotovost i spremnost;
  - mora biti održavana određena jednoobraznost i olakšana kohezija vojske;
  - vojska mora da ispunjava određena očekivanja društva.

Simulacija pomenutih uslova u toku obuke jeste prihvatljiva, pod uslovom da život, zdravlje i telesni integritet vojnika nisu direktno ugroženi. Ova posebna opterećenja (ili patnje) mogu biti izazivana samo za svrhe obuke i ne mogu predstavljati oblik kažnjavanja, odmazde ili bilo koji drugi čin samovolje. Vojska je opasna institucija, pa tako samo jedan nedisciplinovan vojnik može da izazove ogromnu štetu, dok funkcionisanje armije koja se sastoji od nedisciplinovanih vojnika može da ima nemerljive posledice. Održavanje discipline je vitalni društveni interes pa su, stoga, strože sankcije za disciplinske prekršaje vojnika opravdane. Pitanje je, međutim, koja bi sredstva, osim strožih disciplinskih i krivičnih mera, mogla ili trebalo da budu upotrebljena da bi prekršaji bili sprečeni.

U kojoj bi meri trebalo ograničiti slobodu izražavanja vojnika, pravo na žalbu i obraćanje sudu ili slobodu okupljanja i udruživanja da bi potpuno bilo eliminisano kršenje discipline? Teško je složiti se s gledištem da ljudska prava nužno izazivaju disciplinske probleme u vojsci, pa da tako njihovo ograničavanje ima preventivnu svrhu. Sa druge strane, izgleda da je potrebno povećati zaštitu vojne hijerarhije nametanjem strožih ograničenja u pogledu slobode izražavanja nego što je to slučaj u civilnom društvu. Zbog toga, konačne odgovore ne možemo pronaći u slučajevima koji se bave ljudskim pravima vojnika uopšte. Međutim, verujem da izloženi metod analize i poređenja legitimnih i nelegitimnih ograničenja ljudskih prava da bi bila obezbeđena efikasna priprema regruta može da posluži kao osnov za utvrđivanje neprikosnovene suštine prava regruta.

IV. Implementacija: Kako voditi računa o

međunarodnim normama vojne obaveze?

"A. je juna 2000. godine upućen u vojnu jedinicu Pograničnih snaga X koja je stacionirana u Viborgu, u blizini finske granice. Ovo što sledi je izvod iz pisma koje je njegova majka poslala organizaciji: "A. nam je u avgustu pisao da je u bolnici, jer su mu dali da pojede hranu s manganom: 'Uzeo sam parče hleba i stavio ga na stočić pored kreveta. Uveče sam ogladneo. Pojeo sam hleb i popio malo vode. Posle toga mi je pozlilo, jer je neko na hleb namazao mangan'. Utvrđeno je da A. ima opekotine površine 2 cm". Ostao je u bolnici 21 dan. Usledilo je montirano suđenje na kome je A. optužen za samopovređivanje da bi izbegao služenje vojnog roka i osuđen na 18 meseci izdržavanja kazne u kaznenom bataljonu" (iz dosijea organizacije Vojničke majke, St. Peterburga).

Evropska konvencija o ljudskim pravima sadrži nekoliko članova koji mogu biti relevantni za prava regruta:

- član 3: zabrana mučenja, surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka i kažnjavanja;
- član 4.2 i 4.3 b: zabrana prinudnog rada;
- član 5.1, 5.3 i 5.4: sloboda i bezbednost ličnosti (zakonito hapšenje ili lišenje slobode, pravo da bude izveden pred nadležan pravni organ i pravo na sudski postupak u razumnom roku;
- član 6.1 i 6.3 c: pravo na pravično suđenje;
- član 8.2: pravo na privatni život, privatnost doma i prepiske;
- član 9: sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti;
- član 10: sloboda govora i informisanja;
- član 11: sloboda okupljanja i udruživanja;
- član 3 Protokola 1: pravo na slobodno političko izjašnjanje i pravo na slobodne izbore tajnim glasanjem;
- član 2 Protokola 4: sloboda kretanja.

Evropski sud je odlučio da ova konvencija u celini bude primenjivana na prava regruta. Sud je istovremeno priznao da mogu postojati ograničenja u pogledu ostvarivanja prava regruta. Prema tome, mogla bi postojati ograničenja osnovnih sloboda u slučajevima služenja vojne obaveze ili dobrovoljnog ugovora o vojnoj službi.

Sud je izradio tabelu prava koja bi trebalo da budu garantovana regrutima i utvrdio nekoliko mogućih ograničenja osnovnih prava. Međutim, ova odluka ne dopušta državama da ograničavaju ljudska prava regruta uopšte. Naprotiv, ona, kao što je već rečeno, ukazuje državama da, u skladu sa Evropskom konvencijom, mogu postojati okolnosti koje opravdavaju privremeno konkretna ograničenja nekih ljudskih prava za vreme odsluženja vojnog roka. U tom smislu, kad se radi o pravnom statusu regruta postoje znatne razlike među državama članicama. Na primer, zakonski propisi o vojnoj obavezi u Finskoj i

Nemačkoj mogu da posluže kao dobri modeli, jer daju bolje garancije za poštovanje ljudskih prava nego zakonodavstva drugih zemalja.

Na primer, prema članu 3 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, članu 6 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i članu 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima i Dopunskom protokolu br. 6, svaki čovek ima pravo na život. Ovo pravo je garantovano zakonom i niko ne sme da bude lišen života nečijom namerom ili samovoljom.

Na osnovu člana 7 gore pomenutog Pakta i člana 3 Evropske konvencije, niko ne sme da bude podvrgnut mučenju ili nekom drugom surovom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku, odnosno kažnjavanju. Za vojnu službu je karakterističan princip hijerarhije i postupanja po naredbi, što ima i pozitivne i negativne posledice. Negativna strana tog principa je da on ostavlja prostor za protivzakonit postupak. Vojni komandanti često zloupotrebljavaju ili prekoračuju ovlašćenja. Shodno tome, vojnici slede model interakcije koji uspostavlja komandno osoblje, što dovodi do zloupotreba i protivzakonitog postupanja među vojnicima. Protivzakoniti postupak je drugi na listi krivičnih dela koja vrše regruti, posle dezertiranja, i uključuje fizičko zlostavljanje i degradirajući i ponižavajući postupak, a često dovodi i do smrti ili do ozbiljne povrede.

Jedna diskusija o pravima regruta, koju je organizovao Komitet za pravna pitanja i ljudska prava u Helsinkiju 4. jula 1996. godine, jasno je ukazala na značajne razlike između država članica u pogledu pravnog statusa regruta i njihovih prava. Diskusija je pokazala da je u nekoliko zemalja primena određenih članova Evropske konvencije nezakonito ometana i da regruti ne uživaju svoja osnovna prava na isti način kao i obični građani.

Na konferenciji je zaključeno da mnoga od tih ograničenja građanskih prava regruta ne mogu biti tolerisana. Stoga je Komitet preporučio da države članice izmene odgovarajuće nacionalne zakone i praksu za koje se ne može smatrati da su u saglasnosti sa ograničenjima koja dopušta Evropska konvencija o ljudskim pravima. Konferencija je pozvala države članice da prošire ostvarivanje građanskih i socijalnih prava regruta u miru i, u meri u kojoj je to moguće, u ratu, kao i da, prema potrebi, izmene i dopune nacionalno zakonodavstvo.

Helsinški komitet za pravna pitanja i ljudska prava dobio je proverene informacije o slučajevima surovog i ponižavajućeg postupka, pa čak i fizičkog i psihičkog mučenja regruta u nekim zemljama, što predstavlja nedvosmisleno kršenje člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima. To su slučajevi u kojima se radi o protivzakonitim postupcima, sistemu sadističkog zastrašivanja pridošlica od strane većine starijih vojnika, koji funkcioniše ili uz prećutno odobrenje ili uz aktivnu podršku komandanata. Stopa

samoubistava među regrutima je veoma visoka. Mnogi regruti umiru od gladi ili zbog nedostatka lekarske nege, naročito u istočnim delovima zemlje. Prema zvaničnoj evidenciji ruskog Ministarstva odbrane, 1994. godine zabeležena su 423 slučaja samoubistva i 2500 žrtava zločina, dok su 1995. godine registrovane 392 žrtve (ne uključujući gubitke u borbi), od kojih trećinu čine samoubice.

Iako je Rusija poseban slučaj, zemlje kao što su Belorusija, Bugarska, Čehoslovačka Republika, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija i Slovačka se, prema podacima Evropskog saveta organizacija regruta (ECCO), pridružuju "crnoj listi" kršenja ljudskih prava regruta u Centralnoj i Istočnoj Evropi.

Na primer, u letonskoj armiji je 2000. godine izvršeno 118 zločina. Pri tome je procentualno učešće različitih zločina sledeće:

1. kršenje specijalnih propisa o vojnom roku – 1,60%
2. kršenje pravila za korišćenje vojničke municije – 4,12%
3. fizičko zlostavljanje, nanošenje povreda, ponižavanje (protivzakonito postupanje) – 22,08%
4. samovoljno napuštanje kasarne i dezertiranje – 48,95%.

Pomenuti podaci navode na sledeće zaključke: bezbednost u vojnoj službi je sredstvo koje omogućava da oružane snage obavljaju svoje zadatke uz minimalne gubitke u ljudstvu i uz minimalne moralne posledice. Sistem bezbednosti za vreme odsluženja vojnog roka podrazumeva složen niz standarda profesionalne sigurnosti i uključuje: uputstva za vojno osoblje, sistem internih propisa, organizaciju borbene obuke, upravljanje vojnom logistikom, prirodu ličnih, grupnih i međugrupnih odnosa regruta i sistem internih dužnosti.

V. Ograničenje: Kako obezbediti pravo na slobodu za vreme vojnog roka?

"V. je regrutovan u armiju 12. maja 1999. godine. Pošto je odslužio godinu dana, 'stariji' vojnici (dede) iznenada su od njega zatražili ogromnu sumu novca. Molio je nekog poznanika da mu taj novac da, tvrdeći da će u protivnom imati ozbiljne probleme. Njegova majka je 11. maja 2000. godine dobila telegram u kome joj je saopšteno da je njen sin navodno napustio jedinicu 7. maja. Najavljena je potraga. V. se kasnije vratio u svoju jedinicu. Prvog aprila 2000. godine osuđen je za dezerterstvo po članu 338. Sada služi kaznu od 8 meseci u kaznenom bataljonu." (iz dosijea organizacije Vojničke majke, St. Peterburga.)

Razmotrimo ovaj slučaj sa stanovišta člana 3 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, člana 9 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i člana 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima, koji jasno garantuju pravo na slobodu i bezbednost

ličnosti. Član 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima o pravu na slobodu i bezbednost glasi:

1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u sledećim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:

a. zakonitog lišenja slobode na osnovu presude nadležnog suda;
b. zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom.

2. Svako ko je uhapšen biće odmah i na jeziku koji razume obavešten o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optužbi protiv njega.

3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode, shodno odredbama stava 1c ovog člana, biće bez odlaganja izveden pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i imaće pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može biti uslovljeno jemstvima da će se lice pojaviti na suđenju.

Član 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima obezbeđuje osnovnu zaštitu pojedinca. Prva rečenica ovog člana "svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti" preuzima tekst člana 3 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koji stavlja reč "život" ispred reči "sloboda". Ova formulacija je ponovljena i u odredbama drugih najvažnijih dokumenata o ljudskim pravima, kao što su član 9 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, član 7 Američke konvencije o ljudskim pravima i član 6 Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda. Stav 1, člana 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima predviđa da "niko ne može biti lišen slobode". Međutim, ovo pravo ne može da bude apsolutno. Isti stav sadrži spisak situacija u kojima su hapšenje i lišavanje slobode legalni. Istovremeno, stavovi 2-5 člana 5 utvrđuju da uhapšena osoba uživa određenu proceduralnu zaštitu od samovoljnog i ponižavajućeg hapšenja, odnosno lišavanja slobode. Ponekad se reči koje označavaju slobodu dovode u vezu sa drugim izrazima koji su mnogo širi od pojmova izloženih u Konvenciji. U globalu, član 5 reguliše pitanje fizičke slobode, a naročito slobode od samovoljnog hapšenja, odnosno lišavanja slobode. Delom opštih ograničenja, koja proizilaze iz člana 5, priznata je legalnost zahteva da se, na primer, kod lokalnih organa vlasti prijavi mesto boravka, da se poštuju saobraćajni propisi itd.

Pri svemu tome, Komisija i Evropski sud su odlučili da se u slučaju pritvora u policijskim prostorijama ili zatvoru, ili u slučaju fizičkog zatočenja ili fizičkog ograničavanja slobode primenjuje član 5. Ponekad je u pitanju samo stepen ograničenja. Evropska komisija je presudila da određena ograničenja slobode nekog lica, na primer, zahtev da ostane u stanu ili da jednom mesečno prijavljuje policijskoj

stanici mesto svog boravka, ne mogu biti okvalifikovana kao ograničenje slobode u smislu Konvencije.

Pa ipak, u drugim slučajevima, na primer, u slučaju *Guzardi* (6. 11. 1980), Evropski sud je doneo odluku da se prinudni boravak na ostrvu, gde je sloboda kretanja dotičnog lica bila ograničena na jednu zgradu noću i na teritoriju ostrva u toku dana, može okvalifikovati kao ograničavanje slobode u smislu Konvencije.

U slučaju *Engel*, ljudi su bili podvrgnuti vojnom disciplinskom kažnjavanju, uključujući i "kraći" i "duži pritvor" što ih nije sprečavalo da obavljaju svoje vojne dužnosti. Sud je presudio da, iako je vojnim rokom, a posebno kažnjavanjem, zaista bila ograničena sloboda kretanja; pomenuta ograničenja nisu bila dovoljno oštra da bi mogla biti okvalifikovana po članu 5 Evropske konvencije. Međutim, u slučaju "dužeg pritvora" Sud je odlučio da je ograničenje bilo dovoljno represivno da bi moglo biti kvalifikovano po članu 5 (Sudska odluka u slučaju *Engel i drugi* od 8. juna 1976).

Pojam legaliteta, na koji se član 5 oslanja, može biti definisan na dva načina:

Prvi, koji govori o onome što je "utvrđeno zakonom" upućuje na proceduralna pitanja pomoću kojih vlast može da ograniči slobodu ličnosti, odnosno navodi da to može biti učinjeno "u sledećim slučajevima (alineje a-f, stav 1 člana 5 Konvencije) i u skladu sa zakonom".

Drugi aspekt legaliteta je mnogo značajniji. U slučajevima *Sandey Tajmsa* i *Melouna*, sud ističe da reč "zakon" treba tumačiti tako da obuhvata ne samo pisano nego i običajno pravo (Sudska odluka u slučaju *Sandey Tajmsa*) (26. juna 1979) i slučaju *Melouna* (2. 08. 1984). Zakon treba da bude pristupačan, pa pravna norma ne može biti smatrana zakonom ako nije formulisana dovoljno jasno da građanin može da je shvati.

Disciplinsko lišavanje slobode regruta u zemljama ZND i baltičkim državama sukobljava se sa pomenutim međunarodnim aktima u sledećem:

1. Mera lišavanja slobode (disciplinski zatvor) može biti korišćena za svaki disciplinski prekršaj, uključujući i one benigne, što je u suprotnosti sa članom 9 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i može biti okvalifikovana kao "čin samovolje" po tumačenju Komiteta za ljudska prava. Na primer, bilo je slučajeva kažnjavanja disciplinskim zatvorom u trajanju od preko pet dana zato što je regrut bacio opušak na teren za vežbe umesto u kantu za otpatke. Po tumačenju Komiteta za ljudska prava, ovakvo kažnjavanje je "neodgovarajuće" i "nepravedno".

2. Disciplinsko hapšenje regruta ne naređuje sud ili oficir koji je po zakonu ovlašćen da vrši sudsku vlast, nego komandant vojne jedinice ili regrutnog depoa koji nije ni sudija ni oficir sa zakonskim

ovlašćenjima za vršenje sudske vlasti. Ovo je jasan slučaj kršenja člana 5, stav 1(1) Evropske konvencije.

3. Posle hapšenja, regrute ne vode u sud ili kod oficira koji po zakonu ima sudska ovlašćenja, kako je predviđeno trećim delom člana 5 Evropske konvencije, nego ih prebacuju u vojne prostorije za pritvor gde ostaju za vreme trajanja zatvorske kazne.

4. Priroda disciplinskog lišavanja slobode ne može biti okvalifikovana kao dopustivo ograničenje prava na slobodu u skladu sa tačkom (a), (b) i ostalim tačkama iz prvog dela člana 5 Evropske konvencije, jer ovakva vrsta zatvora ne predstavlja "zakonito lišavanje slobode ličnosti na osnovu presude nadležnog suda", niti je to mera "koja se sprovodi radi izvođenja optuženog pred nadležni organ zbog osnovane sumnje da je počinio prekršaj".

5. U svim zemljama ZND i baltičkim državama, pravo na odmor i slobodno vreme i na slobodu kretanja predviđeno je internim pravilima službe na isti način: lica koja se nalaze na odsluženju vojnog roka moraju biti tamo gde je locirana njihova vojna jedinica i imaju pravo da napuste bazu samo da bi obavljala zadatke vezane za službu ili na osnovu odsustva ili otpuštanja iz vojne jedinice po odobrenju komandanta. Ova ograničenja se ne smatraju kršenjem prava vojnika, jer su opravdana specifičnim zadacima oružanih snaga. U većini zemalja regruti imaju pravo da napuste lokaciju svoje vojne jedinice jednom nedeljno. Međutim, ove odredbe se uopšte ne poštuju. U razgovoru sa regrutima utvrđeno je da oni dobijaju izlazak jednom u dva-tri meseca, a nekad čak i ređe, umesto da imaju slobodan dan jednom nedeljno. Ove činjenice ukazuju na ozbiljno kršenje prava vojnika na slobodno kretanje, čak i u vreme kada nisu na dužnosti. Pravo da bude napušteno mesto gde je vojna jedinica locirana podrazumeva dužnost komandanata da daju dozvole. U ovom pogledu, komandanti prekoračuju ograničenja primenjena na vojnu službu u jedinicama koje čine vojni obveznici.

6. U Rusiji, Moldaviji, Gruziji, Ukrajini, Jermeniji, Azerbejdžanu i drugim zemljama, vojnici su često angažovani na raznim poslovima na terenu vojnih jedinica i izvan njega i retko učestvuju u vojnim vežbama. Oni grade kuće i garaže, čuvaju polja sa usevima, skupljaju letinu, kopaju kanale i rovove, postavljaju komunikacione instalacije, seku drva, grade puteve i obavljaju druge manuelne poslove koji nemaju nikakve veze s vojnom službom. Ove aktivnosti predstavljaju neku vrstu "rada na sivo". Pošto se na vojni rok ne gleda kao na obavezni (robovski) rad, između nacionalne bezbednosti i takvog rada ne postoji nikakva veza. "Rad na sivo" na neki način je čak štetniji od "rada na crno". Ova praksa je protivna Rezoluciji Parlamentarne skupštine Saveta Evrope br. 1166 ii, iz septembra 1998. godine, koja posebno utvrđuje "potrebu da bude garantovano da regruti neće biti raspoređeni na zadatke koji su u suprotnosti sa činjenicom da su

regrutovani za službu nacionalne odbrane i da, prema tome, neće biti poslani na prinudni ili obavezan rad ukoliko to nije opravdano izuzetnim okolnostima" (u skladu s čl. 10 i 11 Evropske konvencije o ljudskim pravima).

7. Zakonodavstvo zemalja ZND i baltičkih država predviđa da pripadnicima oružanih snaga, za vreme služenja vojnog roka, mora biti obezbeđen smeštaj, odeća, hrana, predmeti za higijenu itd. U praksi, oni dobijaju niskokaloričnu hranu s malo vitamina i u malim količinama. Kao rezultat toga, zabeleženo je više slučajeva distrofije kod vojnika u Gruziji, Azerbejdžanu, Moldaviji i drugim zemljama. Kasarne vojnih jedinica u Gruziji, Azerbejdžanu i drugim zemljama često su hladne i vlažne zbog čega vojnici neretko ozbiljno obolevaju. U Azerbejdžanu su, na primer, iscrpljenost, upala pluća, tuberkuloza i meningitis najčešće dijagnosticirane bolesti. U Gruziji, vojnici često pate od srčanih smetnji, zaraznih bolesti, tuberkuloze i gastrointestinalnih poremećaja. U Belorusiji je čest slučaj da obveznici koji pate od hroničnih oboljenja bivaju pozivani u vojsku gde im se stanje još više pogoršava. U Azerbejdžanu je 1998. godine oko sedamdeset vojnih lica umrlo od tuberkuloze, dok je za prva tri meseca 2000. godine, 15 vojnika umrlo od meningitisa. Medicinsko osoblje i bolnice vojnih jedinica nemaju dovoljno lekova i medicinskih preparata pa vojnici zbog toga nemaju odgovarajuću lekarsku negu.

8. U svim zemljama ZND i baltičkim državama, pravilnici oružanih snaga, a naročito disciplinski pravilnici i interna pravila službe, predstavljaju skoro doslovnu kopiju propisa koji su primenjivani u okviru Sovjetskog Saveza. Njima se krše brojna prava vojnih lica i oni su u velikoj meri zastareli u odnosu na savremene norme. Da bi bilo obezbeđeno otklanjanje ovih nedostataka, preporučuje se usvajanje novih pravilnika o zaštiti ljudskih prava, koji bi bili saglasni s nacionalnim ustavima i međunarodnim normama.

9. Najstrože disciplinsko kažnjavanje regruta je disciplinski zatvor. Procedura određivanja i primene ove disciplinske kazne predstavlja grubo kršenje prava predviđenih međunarodnim dokumentima o zaštiti ljudskih prava. Nesaglasnost između mere disciplinskog lišavanja slobode i međunarodnih uslova ogleda se u sledećem:

- Vojni disciplinski propisi ne navode prekršaje koji mogu biti sankcionisani disciplinskim zatvorom.
- Svaki regrut može biti zatvoren za svaki prekršaj ako (vojni) komandant smatra da je takva mera na mestu.
- Kazna disciplinskog zatvora može biti određena u slučaju bilo kog disciplinskog prekršaja (čak i manjeg), što je suprotno članu 9 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i, prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, predstavlja čin "samovolje".

- S obzirom na trajanje ove kazne (15–20 dana) i postupak primene (kaznu regrut izdržava u samici ili zajedničkim ćelijama koje su zaključane i koje obično imaju stražare), disciplinski zatvor se smatra strogom kaznom, prema odluci Evropskog suda u slučaju *Engel protiv Holandije* (1968. godine). Prema tome, disciplinski zatvor se smatra kršenjem prava na slobodu pojedinca, jer takva mera može biti primenjena samo u slučajevima navedenim u članu 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima.
- Odgovarajući osnov za meru disciplinskog zatvora ne postoji, jer ta vrsta kazne ne predstavlja "zakonito lišenje slobode ličnosti na osnovu presude nadležnog suda".
- Nisu preduzete nikakve mere da bi bilo obezbeđeno izvođenje pojedinca pred nadležni sud, ako postoji čvrst osnov za sumnju da je okrivljeni počinio prekršaj.
- Disciplinski zatvor vojnicima ne određuje sudija ili neko drugo službeno lice koje je zakonom određeno da obavlja sudske funkcije. Takvu odluku donosi komandant vojne jedinice ili odseka koji nije ni sudija niti službeno lice koje ima sudsku funkciju, što je očigledno u suprotnosti sa članom 5, glava 1: a,c Evropske konvencije o ljudskim pravima.
- Vojna lica koja uhapsi komandant ne bivaju izvedena odmah pred sudiju ili drugo službeno lice koje obavlja sudsku funkciju, kako je to predviđeno članom 5, stav 3 Evropske konvencije, nego ih, umesto toga, direktno upućuju u vojni zatvor u kome lica na odsluženju vojnog roka izdržavaju kaznu zatvora.
- Ona su u nepovoljnijem položaju u poređenju sa drugim građanima. Vojni komandanti mogu odrediti disciplinsko lišavanje slobode regruta i za druge, ne striktno vojne prekršaje, dok civile koji učine prekršaj mogu (administrativno) uhapsiti samo sudije ili odgovarajuće sudske ustanove. Odluku o kažnjavanju vojnika disciplinskim zatvorom može da donese svaki viši komandant jedinice, a kazna može trajati u bilo kom već pomenutom roku.
- Nije redak slučaj da komandanti odrede kaznu disciplinskog zatvora u trajanju dužem od predviđenog zakonom. Na primer, u Republici Moldaviji je 1998. i 1999. godine bilo slučajeva da je vojnicima, u okviru disciplinskog postupka po naređenju komandanata vojnih jedinica, određivan duži kontinuirani pritvor (25 dana, 36 dana, 48 dana, 54 dana, itd.). Uhapšene regrute drže u zajedničkim ćelijama ili samicama. Imaju pravo da spavaju sedam sati dnevno. Međutim, dok su u zatvoru, nije im dozvoljeno da spavaju ili sede na krevetu u toku dana: kreveti su izneseni iz ćelija ili su podignuti i pričvršćeni za zidove, a zatvoreni vojnici ne smeju da sede. Noću spavaju na drvenim

postoljima bez čaršava, pokrivača ili dušeka, na golim daskama. Kad regruti ne rade, izvode ih napolje u šetnju koja obično traje najviše pedeset minuta dnevno. Ako ne odlaze na rad, zatvorenici ostaju preko dana zaključani u zajedničkim ćelijama ili samicama. Ćeliju čuva naoružani stražar. Sve vreme dok su u zatvoru, vojnicima koji su na odsluženju vojnog roka nije dozvoljeno da kod sebe drže cigarete, šibice ili upaljače. Sve ove odredbe ukazuju na grubo kršenje člana 5 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, člana 7 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Konvencije protiv mučenja i drugih surovih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka, jer ovakvo kažnjavanje nesumnjivo predstavlja oblik mučenja uhapšenih vojnih lica i meru koja degradira njihovo ljudsko dostojanstvo.

Estonija je jedina zemlja u kojoj vrste disciplinskih kazni i procedure za njihovo sprovođenje u potpunosti ispunjavaju zahteve Evropske konvencije o ljudskim pravima i tumačenja Evropskog suda. Vojni disciplinski propisi ove zemlje predviđaju tri tipa ograničenja slobode i kretanja optuženog: zabranu napuštanja prostora vojne jedinice; disciplinski zatvor i disciplinski pritvor. Administrativni sud Estonije mora odmah biti obavešten o određivanju disciplinskog zatvora. Sud, zatim, odlučuje da li je takvo kažnjavanje u skladu sa zakonom.

U nekim zemljama, protiv disciplinskih kazni koje odrede vojni komandanti, ne može biti uložena žalba sudu (Belorusija, Letonija, Kirgizija i druge), a povređeno je i pravo na odbranu. Prema tome, u ovim zemljama su prava regruta ozbiljno prekršena, a posebno pravo da sud kontroliše odluke koje predstavljaju ograničavanje lične slobode, kao i pravo na pravičan postupak pred sudom.

VI. Digresija: Kako obezbediti pravo na zdravstvenu zaštitu?

"A. je regrutovan u Severnu flotu 30. oktobra 2000. godine i služio je na brodu koji je bio stacioniran u Severomorsku. Njegova majka svedoči da A. "tri nedelje praktično nije ništa jeo, jer bi, dok su regruti čekali da hrana stigne do njih, 'dede' sve pojele (u kantini) i onda objavile da je "vreme za jelo isteklo". Uspevao je samo da gleda druge kako jedu. Donji veš mu je bio prljav, nisu ga menjali u praonici. Čizme su mu bile poderane i vlažne i nosio ih je bez čarapa. Noću je jedva mogao da spava, jer su 'dede' odlučile da ne izdaju čebad u toku prvih pola godine. Dva puta su spustili A. kroz prozor pomoću čaršava i naredili mu da donese vodku i kobasice. Onome ko ne donese sleduju ili batine ili seksualno zlostavljanje. Sada povraća posle svakog zalogaja. Kada mi je pričao o svemu ovome, ruke su mu se tresle, glava se trzala, a suze tekle

iz očiju. Rekao je da će se obesiti" Pošto ga je pregledao jedan nezavisni lekar, A. je upućen na Vojnu medicinsku komisiju i otpušten iz vojske aprila 2002." (iz dosijea organizacije Vojničke majke, St. Peterburg)

U skladu sa članom 7 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, (16. decembra. 1966), države potpisnice priznaju pravo svakoga na pravične i povoljne uslove rada, na jednaku platu za jednak rad i na uslove rada koji odgovaraju higijensko-tehničkim normama. Zakonodavstvo zemalja ZND i baltičkih država predviđa da regrutima mora biti obezbeđen besplatan smeštaj, odeća, hrana, sredstva za higijenu itd. U stvarnosti, ove zakone niko ne sprovodi. Regruti dobijaju veoma malu finansijsku nadoknadu, koja ne pokriva ni polovinu potrebnih rashoda (pasta za zube, četkica za zube, šampon, šibice, cigarete itd.). Na primer, regruti u Republici Moldaviji primaju mesečnu nadoknadu od 7–18 moldavskih leja (0,5–1,5 US dolara) što nije dovoljno za kupovinu paste za zube (7–18 leja), četkice za zube (15–20 leja), šampona (8–20 leja) itd. Neophodno je da finansijska nadoknada regrutima bude povećana. Uprkos tome što u svim zemljama ZND i baltičkim državama postoje propisi da regrutima treba obezbediti hranljiv i izbalansiran obrok, oni obično imaju slabu i nedovoljnu ishranu kojoj nedostaju potrebni vitamini. Zbog toga je zabeleženo više slučajeva distrofije kod vojnika (u Gruziji, Azerbejdžanu, Moldaviji i drugim zemljama). Kasarne u Gruziji, Azerbejdžanu i nekim drugim zemljama često su hladne i vlažne. To, uz slabu ishranu, doprinosi učestalijoj pojavi ozbiljnih oboljenja. Najčešće dijagnoze kod regruta u Azerbejdžanu su iscrpljenost, zapaljenje pluća, tuberkuloza i meningitis. U oružanim snagama Gruzije, najčešća su srčana oboljenja, zarazne bolesti, tuberkuloza i stomačne patologije. U Belorusiji je čest slučaj da u vojsku pozivaju obveznike koji pate od hroničnih oboljenja gde im se zdravstveno stanje još više pogoršava. U Azerbejdžanu je 1998. godine oko sedamdeset vojnih lica umrlo od tuberkuloze, dok je za prva tri meseca 2000. godine, 15 vojnika umrlo od meningitisa. Medicinski centri vojnih jedinica obično nemaju potrebnih lekova, pa zbog toga regruti ne mogu da dobiju odgovarajuću lekarsku negu.

Postoji ogromna razlika između zakonodavstva i stvarnog stanja stvari u ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava regruta u zemljama ZND i baltičkim državama.

U proleće 2000. godine, organizaciji Vojničke majke obratila se komanda Vojne jedinice X za pomoć u sastavljanju lekarskog izveštaja o zdravlju grupe svojih regruta. Akcija je pokrenuta posle upozorenja vojnog psihologa da u toj jedinici postoji opasno visok nivo suicidalnih tendencija. Na osnovu ovog izveštaja i molbi koje su kasnije podnele porodice regruta, mnogi mladi ljudi pomenuti u nastavku teksta bili su otpušteni iz vojske zbog zdravstvenih razloga. Ovaj spisak pokazuje koliko mladih ljudi ne bi nikada trebalo da bude

primljeno u rusku armiju. On isto tako govori o nivou hronično lošeg zdravlja u ruskoj armiji u različitim oblastima zemlje iz kojih su ovi momci regrutovani. Ove bolesti nisu lokalizovane, već se javljaju u celoj Rusiji. Štaviše, podjednako su česta i fizička i psihološka stanja. Izgleda da je zabrinutost psihologa zbog masovnih suicidalnih tendencija bila više nego opravdana.

Ime i datum rođenja	Mesto regrutovanja	Zdravstveno stanje
M. A., 1982	Kuzminski rejon, Moskva	Mokrenje u krevetu, toksična zavisnost, ravni tabani 3. stepena, hiperhidroza dlanova
V. B., 1982	Omsk, Kirovska oblast.	Miokarditis, otitis, ne čuje na desno uvo, glavobolje
A. V., 1981	Kotlas, Arhangelska oblast	Neuhranjenost, logo-neuroza
Y. G., 1980	Kamenj na Obi (Altai)	Srčani bolovi, anksioznost, stalne fobije
D. G., 1982	Lazo, Habarovska oblast	Depresija, psihopatija; pre regrutovanja bio na psihijatrijskom odeljenju bolnice
D. G., 1981	Komsomoljsk na Amuru, Habarovska oblast	Grčevi u nogama, fobija, depresija, zamor
D. D., 1981	Kotovo, Nižnjegorodska oblast	Skolioza, pokušaj samoubistva (sekao vene)
A. D., 1980	Armavir, Krasnodarska oblast	Fraktura ključnjače (pod uglom od 45 ^o), grkljan otečen, srčani bolovi, neurološki poremećaji
R. D., 1981	Soči, Krasnodarska oblast	Psihijatrijski poremećaji, mokrenje u krevetu, bubrežni bolovi
A. Z., 1982	Tver, Tverskaska oblast	Potres mozga i gubitak svesti tri puta
A. I., 1980	Roslavlj, Smolenska oblast	Histerija, gubitak svesti, psihopatija, mokrenje u krevetu, potres
D. I., 1981	Preobraženski rejon, Moskva	Oteklina na grudima (pored bradavica), pomračenje svesti, pokušaj samoubistva
A. K., 1981	Oktobarski rejon, Omsk	Hepatitis, tonzilitis, bolovi u predelu srca
V. K., 1982	Soči, Krasnodarska oblast	Neurološki poremećaji, kranijalno-cerebralna trauma
I. K., 1982	Kajbulin, Baškrija	TB rezistentan (raniji kontakt), fraktura leve ključnjače
K. M., 1981	Amursk, Habarovska oblast	Grčevi, bolovi u nogama, bolovi s leve strane, glavobolje, bol u predelu čela, psihopatija, pareza leve ruke, suicidalno stanje

Y. N., 1980	Zelenogradski rejon, Moskva	TB rezistentan (raniji kontakt), u registru TB dispanzera, gubitak svesti, prolaps mitralnog zaliska, ambiopatija, fotofobija, grčevi, angulacija žučne kese, bronhijalna astma, kranijalno-cerebralna trauma, nervni tikovi vrtoglavica
A. M., 1981	Moskovski rejon, Nižnji Novgorod	Grčevi u nogama, gubio svest 2 puta na paradi, vizuelne i slušne halucinacije, neuhranjenost, anemija, miokarditis, psihopatija
P. P., 1982	Moskva	Trovanje lekovima, gubitak pamćenja (primljen u bolnicu Filatov), gubitak vida, hematoma na mozgu, usporen protok krvi ka mozgu i od njega, glavobolje, bolovi u očima, vrtoglavica
V. P., 1981	Omsk, Omska oblast	Ptoza bubrega za 5cm, mokrenje u krevetu (3-4 puta preko noći), pre-ulcerozno stanje, bolovi u bubrezima, bolovi u donjem delu leđa, neurološki poremećaj
A. S., 1978	Omsk	Grčevi u nogama, bolovi u kičmi, donjem delu leđa i grudima. Otpušten iz vojske posle ortopedskog pregleda (kičma)
D. S., 1982	Apatita, Murmanska oblast	Gubitak svesti u više navrata, pokušaj samoubistva (sekao vene), noćne more, viče u snu, krvarenje iz nosa, bolovi u predelu srca, noge i ruke mu trnu noću, zamrača mu se pred očima kada podigne glavu, napadi onesveščavanja
A. S., 1982	Omsk	Pokušaj samoubistva (vešanjem), udaran po glavi stolicom 2 puta, usporen razvoj, potres, zavisnost od droga i alkohola, u registru Psihoneurološkog dispanzera od 8. godine
S. S., 1978	Bogorodski rejon, Nižnjegorodska oblast	2 kranijalno-cerebralne traume, himoritis, glavobolje, krvarenje iz nosa, bolovi u nogama i donjem delu leđa, zamor, jako znojenje, pospanost
D. T., 1981	Krasnokamsk, Baškirija	Jak konjuktivitis, nefropatija, 2-3 stepen hipotrofije, grčevi u palcu desne noge, atrofija palca desne ruke, pritisak u desnom uvu, Quinke-ov edem
I. T., 1982	Kotlas, Arhangelska oblast	Prevrmeno rođen, nem, mokrenje u krevetu, neuritis stopala, poremećaji sna, poremećaj ličnosti, organsko oštećenje mozga
V. T., 1979	Siktivkar, Komi	Mokrenje u krevetu, organsko oštećenje mozga, hidrocefalos, muca, gastroduodenitis, bronhitis, krvarenje iz nosa, hiperhidroza dlanova,

		verovatno nasledna oboljenja, registrovan za posmatranje kod neuropatologa
N. F., 1981	Zelenogradski rejon, Moskva	Logo-neuroza, verovatno nasledna oboljenja, mokrio u krevetu do 14. god., grčevi u nogama, neuhranjenost, gastritis, psihopatija, hiperhidroza dlanova, gorušica, pokretni bubrezi, komplikacije kod rođenja
M. F., 1980	Bezenčuk, Samarska oblast	Stresno stanje posle smrti majke, glavobolje, lako plane, razdražljiv, psihopatija, zamor, pospanost, hiperhidroza dlanova, zaostalost u razvoju
A. S., 1981	Toljati, Samarska oblast	Govori u snu, grčevi, glavobolje, ranija zavisnost od alkohola, upotreba droga, prevremeno rođenje
Y.Sh., 1981	Toljati, Samarska oblast	Prevremeno rođenje

Glavni razlog za ovo stanje je to što su odbori za mobilizaciju i vojne lekarske komisije u većini zemalja našeg regiona nemarni u obavljanju svojih dužnosti prilikom lekarskih pregleda regruta. To često dovodi do slučajeva da lica koja nisu sposobna za odsluženje vojnog roka zbog zdravstvenog stanja budu registrovana i kasnije pozvana u vojsku. Da bi bili otklonjeni ovi nedostaci, bilo bi poželjno da u sastav vojnih lekarskih komisija uđu samo visoko kvalifikovani i iskusni specijalisti, kao i da bude dozvoljeno prisustvo predstavnika javnosti za vreme rada komisija, na primer, predstavnika komiteta majki vojnika (kao što je to slučaj u Jermeniji) ili drugih nevladinih organizacija. Takve inovacije bi sprečile nemaran rad članova vojnih lekarskih komisija.

VII. Zaključci i preporuke: Kako poboljšati odbranu prava regruta?

"M. je poreklom iz Ingušetije, ali je određen da služi u jedinici daleko od kuće – vojna jedinica X, stacionirana u Viborgu, blizu granice sa Finskom. U delu pisma koje je napisao svojoj porodici M. kaže: "Od prvog dana sam osećao da me ne vole i da sa mnom ružno postupaju. Zvali su me 'osetljivko'. Vodnik je naredio drugim vojnicima da tuku nas, Inguše. Često je dolazilo do tuča". Kod kuće je M ostavio trudnu ženu i majku koja je već imala dva srčana udara. Marta 2001. godine, M. je iz pisma saznao da mu žena nije dobro. Nisu ga poslali na odsustvo. M. je 31. marta nestao. Komandir jedinice tvrdi da je on svojevolejno napustio jedinicu. Protiv M. je pokrenut krivični postupak. Do današnjeg dana se ne zna gde se M. nalazi." (iz dosijea organizacije Vojničke majke, St. Peterburg)

Institut za ustavno-pravnu politiku (COLPI) je pomogao nekim organizacijama da prošire svoje delatnosti na zastupanje prava regruta i da razviju znanja u ovoj oblasti. Najbolji primeri su sledeći: u Moldaviji je, uz pomoć Instituta, formiran centar za zaštitu vojnika na odsluženju vojnog roka i zaštitu prava regruta. U Azerbejdžanu, gde nije bilo civilne inicijative za ovakvu aktivnost, nevladina organizacija "Advokati XX veka" osnovala je svoj ogranak, a beloruska organizacija VIT je isto tako uspostavila grupu za ovakvu aktivnost. Ove organizacije su oformile stalni konsultativni punkt za regrute, u čiji rad su uključeni iskusni advokati i studenti dobrovoljci.

COLPI je isto tako pomogao u stvaranju kanala za aktivnu komunikaciju između sličnih organizacija. Trenutno je u toku uspostavljanje mreže nevladinih organizacija koje se bave tematikom vojne obaveze. Redovna komunikacija odvija se pre svega između aktivista mlađe generacije. Najznačajnija oblast aktivnosti je podizanje svesti javnosti: COLPI je pokrenuo izdavački projekat u vezi s pravima regruta. Brošure koje je pripremila deset organizacija distribuirane su među regrutima.

COLPI je inicirao i druge specijalne projekte da bi bili predstavljeni i neki nesudski lekovi za opisanu situaciju.

1. *Pravne klinike za odbranu prava regruta:* Da bi bila zadovoljena velika potreba regruta i njihovih roditelja da se konsultuju u pogledu prava regruta, nekoliko grupa advokata izrazilo je spremnost da osnuje pravne klinike.

2. *Seminari za školsku decu:* Mladim ljudima u uzrastu kada bivaju regrutovani za vojnu obavezu potrebni su specijalni tečajevi o njihovim pravima. Organizacije koje preuzimaju ovaj zadatak usvojile bi nastavni materijal koji su pripremili COLPI i ECCO.

3. *Obuka:* Postoji opšta potreba da budu obučeni posebni pravni zastupnici za zaštitu regruta. Civilni zastupnici nemaju pristupa uhapšenim regrutima, jer nemaju dozvole. Specijalizovani advokati bi mogli da drže predavanja u kasarnama i da daju savete. Oni bi bili nezavisni u odnosu na vojnu hijerarhiju, ali bi bili stručno pripremljeni. Postoji, isto tako, i opšta potreba da bude organizovana obuka ili seminar u oblasti međunarodnih standarda za medicinsko osoblje.

4. *Lobiranje za regrutovanje po zakonu i za pristup medicinskim informacijama:* U nekoliko zemalja ne postoje mehanizmi za ulaganje žalbe protiv lekarske odluke o sposobnosti regruta za odsluženje vojnog roka, a i spisak bolesti je nedostupan javnosti (Uzbekistan, Tadžikistan).

5. *Praćenje:* Postoji velika potreba da se prati funkcionisanje sistema kažnjavanja u kasarnama. Ne postoje ni odgovarajuće formalnosti ni striktni propisi za držanje ljudi na tim mestima, pa se tamo sve odvija bez ikakve kontrole.

Sve ove inicijative su vrlo korisne i ponekad vrlo uspješne, ali imaju jednu manu koja im je zajednička: odvojene su od vojne službe i baziraju se na spoljnoj kontroli. Stoga je u nekim oblastima iniciran novi model (St. Peterburg, Jermenija, Azerbejdžan) obezbeđenja interne kontrole služenja vojnog roka, uglavnom uz pomoć internih i alternativnih mehanizama za žalbe. Na ovo pitanje vratićemo se na kraju teksta.

U nekim zemljama ZND i baltičkim državama, zakoni predviđaju pravo žalbe sudu protiv odluka vojnih komandanata o disciplinskom kažnjavanju. Međutim, ovo pravo ostaje samo na papiru: regruti ne znaju koja su im prava, advokati nemaju slobodan pristup onome što je u svojini vojnih jedinica itd. Iz tog razloga se regruti retko obraćaju sudovima radi zaštite svojih prava. Na primer, u Moldaviji, za sve vreme postojanja Vojnog suda (od 1992. godine do danas) ni jedan vojnik na odsluženju vojnog roka, koji je uhapšen u okviru disciplinskog postupka, nije bio izveden pred ovaj sud. Ne primenjuje se ni pravo regruta na pravično suđenje u razumnom roku. Ovo se dešava iz raznih razloga:

- Vojni advokati ne obavestavaju na pravi način osoblje o sadržaju zakona i pravilnika i o pravima i slobodama regruta. Često i oni sami nedovoljno poznaju opšte i vojno zakonodavstvo i zbog toga ne mogu da daju efikasna objašnjenja u pogledu sadržaja zakona i njihove primene na vojno osoblje.

- U većini zemalja ne postoji institucija vojnih advokata niti postoje komesarijati za ljudska prava, koji bi se bavili slučajevima vojnih lica i pitanjima koja se odnose na zaštitu prava i sloboda vojnih lica, a posebno regruta. Ne postoje ni nevladine organizacije koje se bave ovim problemima.

- Pošto nemaju pravnu pomoć ni od koga, regruti moraju sami da se suoče sa svojim komandantima koji su istovremeno njihovi šefovi, "advokati", "tužioci" i "sudije". Kao rezultat toga, ljudska prava regruta su vrlo često prekršena, ponekad u manjoj a ponekad u većoj meri.

Da bi ovi problemi bili rešeni, smatramo da je potrebno predvideti alternativni žalbeni postupak. Sistem predstavnika ili portparola mogao bi da obezbedi regrutima dopunske ili alternativne kanale i mehanizme za žalbu. Takav sistem činili bi portparoli/prerdstavnici od nivoa voda, pa sve do centralnog nivoa oružanih snaga. Sistemi ovog tipa razrađeni su u Švedskoj i Holandiji i usvojeni u Finskoj, Austriji i u još nekoliko zemalja. To je istovremeno model koji omogućava dobru saradnju između ministarstava odbrane i grupa za zastupanje prava regruta u dotičnim zemljama. Uvođenje ovog modela će biti veoma teško i sigurno će biti suočeno s brojnim preprekama u zvaničnim krugovima. Međutim, to bi istovremeno bila i izvanredna

prilika za stvarno uključivanje naroda u unutrašnju i spoljnu kontrolu
služenja vojnog roka.

prevela: Dubravka Alić

Željko Ivaniš

Stanje ljudskih prava u vojsci Ruske federacije

UVODNE NAPOMENE

Unutrašnje prilike u Rusiji (Ruskoj Federaciji – RF) celu proteklu deceniju karakteriše kriza koja je zahvatila sve segmente života. Privreda je u izuzetno teškom položaju, pa ne mogu biti obezbeđene ekonomske pretpostavke rešavanja nagomilanih problema. Sfera bezbednosti i odbrane posebno je pogođena takvim stanjem. Izlaz se nazire u pronalaženju puteva za vojnu reformu.

Prema Ustavu Ruske Federacije najznačajniji organi koji su zaduženi za vojna pitanja su predsednik RF, Državna Duma (Donji dom parlamenta) i Ministarstvo odbrane. Pravni osnov nacionalnog sistema zaštite vojnih lica čine Ustav RF, zakoni "O odbrani", "O vojnoj obavezi i službi u vojsci", "O statusu vojnih lica", "O obezbeđenju penzija licima koja su vršila vojnu službu, službu u organima unutrašnjih poslova i njihovim porodicama" i druga zakonodavna akta.

Jedan od usmeravajućih dokumenata u ovoj oblasti je Konceptija nacionalne bezbednosti Ruske Federacije. U njemu je data kratka analiza položaja Rusije u savremenom svetu, sagledani su nacionalni interesi, istaknute opasnosti koje ugrožavaju nacionalnu bezbednost i predloženi načini obezbeđenja nacionalne bezbednosti RF. Naglašeno je da je "postojeća vojna organizacija teret za državu" i da je neophodna njena reforma.¹⁹⁴ Kad je reč o vojnoj reformi, pre svega se misli na smanjenje broja pripadnika OS, prestrukturisanje pojedinih segmenata vojske, smanjenje broja vojnih okruga, modernizaciju pojedinih vrsta naoružanja i vojne opreme i sl.

Oružane snage RF su takvih dimenzija da obezbeđivanje njenih potreba predstavlja za društvo u cjelini izuzetan napor. Zato njih brojčano smanjuju¹⁹⁵ i reorganiziraju, kako izdatak za odbranu ne bi

¹⁹⁴ Указ Президента Российской Федерации Об утверждении Концепции национальной безопасности Российской Федерации, Москва, Кремль, 17 декабря 1997 года, № 1300

¹⁹⁵ Od 2,800.000 pripadnika u 1991. godini ruska vojska je smanjena na: 2.100.000 u 1993, 1.700.000 u 1995. i 1.200.000 u 1999. godini.

predstavljao preveliki teret za privredu. Ima mišljenja da OS Rusije ne treba da budu veće od 0,75% u odnosu na broj stanovnika, odnosno da treba da broje manje od 1.050.000 ljudi, ne računajući pogranične jedinice i naoružane pripadnike Ministarstva unutrašnjih poslova.¹⁹⁶ To podrazumeva smanjenje sadašnjeg broja za oko 150.000 pripadnika. Prema nekim mišljenjima postojeći broj pripadnika ruskih oružanih snaga pretrpeće još veće smanjenje. U odnosu na broj ruskih oružanih snaga i drugih struktura moći koji postoji na početku dvadeset prvog veka, planirano je da on ubrzo bude smanjen za više od 400.000 pripadnika. Smanjenje kontingenta trebalo je da počne u 2001. godini, a glavne mere treba da budu preduzete do 2003. godine. Kopnene snage treba da budu smanjene za skoro 180.000, mornarica za više od 50.000, a avijacija za oko 40.000 ljudi. Izvesne promene treba da dožive i administracija Ministarstva odbrane i pozadinske strukture, uključujući vojno-medicinske kadrove, strateške raketne snage, snage Ministarstva unutrašnjih poslova i dr.¹⁹⁷

U vezi sa smanjenjem OS pojavljuje se problem profesionalne preorijentacije i pripreme za novi život velikog broja oficira i podoficira koji će biti razrešeni dužnosti u aktivnoj službi i otići u rezervni sastav.¹⁹⁸ Mada postoji izvesna obaveza društva da im pomogne u novoj situaciji, takva lica su, uglavnom, prepuštena sama sebi pa se snalaze kako znaju.

Mnogi nesporazumi nastaju dislociranjem, ukidanjem ili spajanjem pojedinih jedinica, vojnih učilišta, baza i drugim merama koje društvo preuzima radi racionalnije organizacije OS. To uglavnom, iz ličnih ili širih društvenih razloga, izaziva negativne reakcije zaposlenih. U nekim slučajevima dolazi do sukoba između lokalnih i centralnih organa vlasti ili do korišćenja tog fluidnog stanja za pobjedu u raznim političkim igrama itd. Ruska vojska je još uvek velika tajna institucija čija svakodnevna aktivnost nije sasvim vidljiva.

Predsednik Jelcin je 1996. godine izdao dekret o vojnim reformama i najavio da će vojska do 2000. godine postati u potpunosti profesionalna, ali je stvarni život još daleko od tako projektovanog stanja.

Debata o reformi je intenzivirana Putinovim izborom za predsednika. Predsednik Putin se zalaže za dalje smanjenje oružanih snaga, jer

---

¹⁹⁶ Ф. Бражник: "Несколько практических предложений по реформе Вооруженных сил", в Военные доктрины и реформы России в XX веке, И. центр "Ветеран Отчизны", Агентство "Мегаполис", Москва, 1997, стр. 254

¹⁹⁷ Russia's Armed Forces And Other Power Structures To Be Reduced By Over 400 000 Servicemen, Interfax, 7 September 2000, <http://perso.club-internet.tr/kozlowsk/sources.htm>

¹⁹⁸ Андрей Корбут: "В Армии – очередная кадровая чехарда", *Независимое военное обозрение*, 3-9 декабря 1999, стр. 3

je to način da obuka i ukupna borbena sposobnost budu poboljšani. Osnovnu prepreku predstavlja nedostatak materijalnih sredstava. U vojsci su podjeljena mišljenja o budućem putu. Jedni se zalažu za očuvanje doktrine sovjetske ere koja podrazumeva veliku vojsku i trošenje značajnih sredstava na nuklearni arsenal. Drugi nastoje da vojsku smanje na veličinu koja je realna u savremenim međunarodnim odnosima i koju RF može finansijski i materijalno da podnese. Smanjenje vojske osloboda sredstava za uvežbavanje i proizvodnju modernih konvencionalnih sredstava. Predsednik RF je zatražio povećanje vojnog budžeta za 2001. i počeo da se oslobađa starijih kadrova u vrhu vojske. Profesionalizacija vojske jeste orijentacija Rusije, ali je to dug i skup proces.

Tokom većine rasprava o vojnim reformama nekako po strani ostaju pitanja međuljudskih odnosa u samoj vojsci. Ona povremeno, sama po sebi, izbiju u prvi plan. Tako je jedan od članova Jeljcinove komisije za ljudska prava 1997. godine u svom izveštaju uslove u ruskoj vojsci nazvao "nehumanim", ilustrujući takvu ocenu brojnim pokazateljima.¹⁹⁹

O stanju ljudskih prava u OS RF govorilo se i govori se i van Rusije, na osnovu izveštaja brojnih evropskih komisija i drugih međunarodnih tela. Institucija Evropskog parlamenta, pod čijim okriljem se na području starog kontinenta provode sistematske mere u ovoj oblasti, usvojila je 11. marta 2000. rezoluciju kojom izražava zabrinutost zbog slobode religije i zbog poštovanja ljudskih prava u RF. Evropski parlament je pozvao rusku vladu da se bori protiv akata antisemitizma, rasizma i netolerancije, da poboljša uslove života vojnika, da promeni zakon o regrutovanju, da uvede alternativu vojnoj službi i da poboljša uslove u zatvorima.²⁰⁰

JAVNOST I LJUDSKA PRAVA U VOJSCI

Sovjetsko političko ustrojstvo nije omogućavalo da teme o bezbednosti i odbrani, van onoga što je verifikovano u partijskim ili državnim organima, dopru u široke krugove. Od inaugurisanja principa "glasnosti" ruski mediji posvećuju veliku pažnju pitanjima odbrane i u tom okviru posebno oružanim snagama. Informacije iz ove oblasti mogu se naći u svim sredstvima masovnog komuniciranja opšteg karaktera. Pored toga postoji veći broj novina, radio-stanica, radio i TV-emisija, te internet-adresa tematski profilisanih tako da zadiru u sve aspekte odbrane i bezbjednosti. To je oblast koja je od

---

¹⁹⁹ Walter Parchomenko: "The State of Russia's Armed Forces and Military Reform", Parameters, *US Army War College Quarterly*, Winter 1999-2000

²⁰⁰ Iz izveštaja HRW za 2000. u Rusiji: www.hrw.com

pojave "perestrojke" doživela pravi informacioni zaokret ka najširoj otvorenosti. O vojsci se prestalo pisati na stari način, što se poklapa sa opadanjem njenog ugleda zbog povlačenja iz Avganistana, raspada SSSR, rata u Čečeniji i sl. Sredinom devedesetih gotovo se izgubio pozitivan utisak javnog mnjenja o OS i vojnim licima, koji je negovan tokom svih godina komunističke prošlosti. Postoje ocene da je nov, negativan imidž "dodatno stimulisan intenzivnom antivojnom kampanjom u sredstvima masovnih informacija".²⁰¹

Tabela 1

USMERENOST PUBLIKACIJA U VEZI S PROBLEMIMA
OS RF U PERIODIČNIM IZDANJIMA

Naziv izdanja Izdanja	Svega pub-likacija	Us-merenost publikacija		
		Pozitivno	Neutralno	Nega-tivno
Аргументы и факты	8	1	3	4
Известия	131	8	61	62
Комсомольская правда	138	12	65	61
Московский комсомолец	32	–	2	30
Независимая газета	14	5	3	6
Правда	120	12	50	58
Российские вести	19	13	4	2
Советская Россия	63	2	34	27
Труд	95	5	53	37
SVEGA	620	58	271	291

Izvor – С. С. Соловьев, И. В. Образцов: Российская армия от Афганистана до Чечни, Национальный Институт имени Екатерины Великой, Москва, 1997, стр. 404

Istraživanja pokazuju da se ne radi o "kampanji" nego o jačanju pozicija kritičkog novinarstva, čime novinarska profesija povećava svoj ugled i društvenu poziciju. U savremenom svetu svako otvoreno društveno pitanje prisutno je u javnosti u meri u kojoj se njime bave mediji. Pitanja poštovanja i zaštite ljudskih prava pripadnika vojske RF sve su više teme o kojima se javno piše i govori. Da li je to malo ili mnogo i koliko je to u odnosu na praćenje drugih aspekata života vojske u RF može se uočiti iz pisanja lista *Nezavisimaja gazeta* koji izlazi u Moskvi pet puta nedjeljno (osim nedjelje i ponedjeljka). Tiraž

²⁰¹ Videti – Национальные интересы и проблемы безопасности России, Доклад по итогам исследования, проведенного Центром глобальных программ Горбачев-Фонда в 1995-1997 гг., Москва, 1997, стр. 43

ovog lista oscilira oko 48 hiljada primjeraka dnevno i ima tendenciju rasta.

Opređeljenost za analizu onoga o čemu pišu u ovim novinama zasniva se na nekoliko razloga:

- Centar vojno-socioloških, psiholoških i pravnih istraživanja (CVSPPI) oružanih snaga Ruske Federacije izvršio je analizu sadržaja napisa 9 visokotiražnih centralnih izdanja u periodu od oktobra 1994. do marta 1995. godine. Pozitivna, neutralna i negativna "usmerenost publikacija" u slučaju *Nezavisimaja gazeta* uravnotežene su bolje nego kod drugih, što se vidi iz Tabele 1.
- Prema rezultatima ankete koju je proveo Sveruski centar istraživanja javnog mnjenja (VCIOM),²⁰² "NG" po objektivnosti pisanja među centralnim novinama zauzima mesto u gornjoj polovini.
- "NG" je jedno od najčešće citiranih javnih glasila u stručnim radovima opštepolutičkog sadržaja.
- U ovom listu, pored novinskih članaka, gotovo svakog dana mogu se naći napisi čiji su autori stručnjaci visokih akademskih zvanja.

Analizom sadržaja po jednog slučajno izabranog broja mesečno, u periodu između dve vojne kampanje u Čečeniji, od januara do septembra 1998. godine, može biti predstavljeno pisanje ove novine o pitanjima iz oblasti odbrane (Prilog 1). Radi se o brojevima od 13. januara (utorak) u kome je objavljen 1 članak, 06. februara (petak) – 0 članaka,²⁰³ 11. marta (srijeda) – 5 članaka, 18. aprila (subota) – 1 članak, 19. maja (utorak) – 3 članka, 18. juna (četvrtak) – 3 članka, 29. jula (srijeda) – 3 članka, 08. avgusta (subota) – 5 članaka. U njima je ukupno dvadeset i jedan članak posvećen pitanjima koja nas ovom prilikom zanimaju. Prema srodnosti sadržaja mogu biti svrstani u okvire šest globalnih tema, što se vidi iz Tabele 2.

* Pozicija autora iskazana je kao:

- a) pozitivna: u članku je izraženo slaganje sa postojećim stanjem;
- b) neutralna: u članku nije izrečen stav;
- c) negativna: u članku je izraženo neslaganje sa postojećim stanjem.

Kao što možemo videti, obim od 164.459 karaktera, koliko imaju svi članci uzeti u razmatranje, distribuisan je prema okvirnom sadržaju na slijedeći način:

- vojna reforma: 118.468 (72,0%);
- naoružanje i vojna oprema: 17.174 (10,4%);
- ugrožavanje bezbjednosti RF: 15.469 (9,4%);

²⁰² Izvor, *Московский комсомолец*, 26 апрель 1998

²⁰³ Petkom izlazi sedmični specijalni dodatak "NG", kao zasebna novina pod naslovom "Независимое военное обозрение".

- međunarodne mirovne snage: 9.238 (5,6%);
- vojne vežbe: 3.614 (2,2%);
- položaj pripadnika OS: 496 (0,3%).

Tabela 2

"Независимая газета" о OS RF

Redni broj	OKVIRNI SA-DRŽAJ	Broj članaka	Broj Karaktera	Stranica na kojoj je članak štampan	Pozicija autora*
1.	Vojna reforma	9	6448	3 – 16	Negativna
			4340	4 – 16	Neutralna
			4557	4 – 16	Negativna
			51456	14 – 16	Negativna
			3927	13 – 16	Pozitivna
			6138	5 – 16	Negativna
			31496	8 – 16	Negativna
			6200	6 – 16	Neutralna
			3906	10 – 16	Negativna
		Svega: 118468			
2.	Naoružanje i vojna oprema	5	3720	2 – 16	Neutralna
			3100	6 – 16	Pozitivna
			3534	2 – 16	Pozitivna
			2852	8 – 8	Pozitivna
			3968	4 – 8	Negativna
					Svega: 17174
3.	Međunarodne mirovne snage	2	6448	5 – 16	Negativna
			2790	2 – 8	Pozitivna
					Svega: 9238
4.	Ugrožavanje bezbednosti RF	2	2604	5 – 16	Neutralna
			12865	9 – 16	Negativna
					Svega: 15469
5.	Vojne vežbe	2	576	1 – 16	Neutralna
			3038	2 – 8	Pozitivna
					Svega: 3614
6.	Položaj pripadnika OS	1	496	3 – 8	Negativna

			Svega: 496		
	UKUPNO	21	164459		

Analiza pokazuje da su autori pozitivan odnos prema vojsci imali jedino u istorijskom kontekstu i u smislu pojedinih dostignuća na planu proizvodnje i upotrebe savremenih borbenih sredstava (28%). Neutralan odnos su ispoljavali oni novinari koji su izvještavali o konkretnim događajima (24%). Pri obradi svih otvorenih pitanja koja se odnose na stanje u OS i na projektovanje novih rešenja, kako stručnjaci van novinarske profesije tako i sami novinari zauzimali su negativan stav u odnosu na postojeće prilike (48%). Iz odnosa broja članaka s pozitivnim i negativnim opredeljenjem (1:1,7) možemo smatrati da je uticaj "NG" na svoje čitaoce u vezi sa pitanjima vezanim za OS bio podsticajan u smislu traženja izlaza iz jedne objektivno veoma teške situacije. Zbog toga su "Nezavisimaja gazeta" i njeno specijalizovano izdanje petkom "Nezavisimoe vojenoe obozrenije" izvor dobrog dela podataka navedenih u ovome radu.

Pitanjima posvećenim ljudskim pravima u vojsci RF u analiziranim primercima novine obuhvaćene istraživanjem posvećeno je 0,3% prostora u odnosu na ostala pitanja, što je, možemo zapaziti, nedovoljno da bismo o tome mogli saznati nešto više.

Ipak, kad se uzme u obzir ukupna aktivnost svih medija, kojih u Rusiji ima veliki broj, a naročito onih specijalizovanih za vojna pitanja, može se reći da su problemi vezani za stanje ljudskih prava u oružanim snagama sredinom i krajem devedesetih sve više bili prisutni u javnosti. Mediji su sve češće ukazivali na razne slučajeve nepoštovanja ljudskih prava u vojsci. Time su znatno doprinosili raspoloženju koje je isticalo potrebu civilne, demokratske, kontrole nad vojskom, mada o tome još nema nedvosmislenih opredeljenja u vojsci i u društvu.²⁰⁴

I drugi subjekti društva počeli su se sve više zanimati za ovu problematiku. Pored državnih institucija tu je niz organizacija koje pripadaju trećem sektoru. Još 1991. osnovana je nevladina organizacija "Majke vojnika Sankt Peterburga". Ova NVO iz godine u godinu pokazuje sve više uticaja u oblasti zaštite ljudskih prava vojnika. S vremena na vreme upućuje zapažene apele na adrese predsednika Ruske Federacije, Državne Dume RF, Saveta Federacije Rusije, ministra odbrane RF, Saveta Evrope, Evropske komisije, Evropskog parlamenta i predstavnika vlasti mnogih zemalja. Svoj autoritet i uticaj zasniva na neposrednoj vezi s onima čija su ljudska prava u vojsci ugrožena. Samo za vreme jednog regrutnog ciklusa (april – juni 1999. godine)

²⁰⁴ Videti – A. Козлова: "Проблема гражданского контроля над военной политикой и разоружеческим процессом", *Россия: в поисках стратегии безопасности*, Москва, Наука, 1996, стр. 270-271

ovoj nevladinoj organizaciji javilo se 2.566 regruta koji su ukazivali na potrebu zaštite svojih prava.²⁰⁵ Istu NVO za šest godina postojanja, od 1991. do 1997, o nekorektnom postupanju, uključujući i slučajeve torture, obavestilo je 4.000 regruta.²⁰⁶

Mladima Moskve i Sankt Peterburga dobro uporište u zaštiti njihovih prava predstavlja dobrovoljna organizacija Antimilitaristička Radikalna Asocijacija (ARA) osnovana 1995. godine. U programskim dokumentima ove nevladine organizacije, registrovane kod OUN u konsultativnom statusu I kategorije, stoji da se ona, pored ostaloga, zalaže za napuštanje sistema opšte vojne obaveze kao sistema popune oružanih snaga i za efektivnu civilnu kontrolu nad oružanim snagama.²⁰⁷

Sredinom devedesetih u Moskvi je osnovan društveni pokret "Za prava vojnih lica". U izdanju te asocijacije juna 1997. godine pojavio se časopis "Pravo u Oružanim snagama" koji je izlazio jednom mesečno, a kasnije se pojavilo nekoliko njegovih podlistaka.²⁰⁸

OSNOVE UGROŽENOSTI LJUDSKIH PRAVA U VOJSCI

Na osnovu uvida u širinu javno prezentovanog spektra pitanja položaja vojske u društvu i pojedinca u oružanim snagama mogu biti izdvojene tri dimenzije ovako složene problematike koje ukazuju na stanje ljudskih prava u vojsci RF. Prvo, reč je o statusu i ponašanju aktivnog starešinskog kadra u vojsci. Zajednički imenitelj ovoga kompleksa mogao bi biti označen kao korupcija. Drugu dimenziju predstavlja pitanje odnosa prema mladim ljudima prispelim za regrutaciju, bilo da se spremaju da obuku uniformu i odsluže uobičajen redovni vojni rok bilo da traže načina da dođu do nekog alternativnog rešenja, pa čak i da izbegnu odlazak u vojsku. Treći kompleks problema vezan je za položaj pojedinca u vojnim kolektivima od ulaska u kasarnu do izlaska iz nje, koji je u ruskoj sociološkoj literaturi označen pojmom "neustavni odnosi", čiji osnov u većini slučajeva predstavlja nasilje.

Korupcija

Korupcija je kao reč počela odnedavno da bude korišćena za definisanje stanja u pojedinim segmentima realnog života Rusije, pa i u

²⁰⁵ <http://perso.club-internet.tr/kozlowsk/mothers.html>

²⁰⁶ *Human Rights of Conscripts*, Report, Doc. 7979, 3 June 1998, Committee on Legal Affairs and Human Rights

²⁰⁷ <http://www.glasnet.ru/ara>

²⁰⁸ Časopis *Правда*, 14-20 мая 1999

sferi vojnih pitanja. U Rečniku ruskog jezika S. I. Ožegova, štampanom 1961. godine, stoji da je korupcija reč koju koriste i koja ima značenje samo u buržoaskim zemljama. Danas je to veoma frekventan termin kojim se opisuje nepovoljno stanje u armijskim redovima. Njime se obeležavaju pojave potkupljivanja, podmićivanja ili krivotvorenja radi sticanja protivpravne dobiti. Uglavnom se odnosi na ponašanje profesionalnih vojnih lica, često onih koji imaju visoke činove i položaje. Po pravilu, takvo sticanje koristi pojedinaca koji su pri vrhovima hijerarhijske lestvice znači uskraćivanje potčinjenih (ili nižih po rangu) u nečemu na šta oni inače imaju pravo, tako da se u određenom smislu ta pojava može uzeti kao osnov ugrožavanja ljudskih prava pripadnika OS Rusije.

Položaj pripadnika vojske je tema koja predstavlja fokus svih materijalnih i drugih problema vezanih za OS. Osnovni uzrok nepovoljnog položaja u drugoj polovini devedesetih je naglo smanjenje finansijskih sredstava koja su stizala na račun Ministarstva odbrane. Tako je od 7 triliona rubalja planiranih za te svrhe u 1997, do 1. oktobra te godine ovom Ministarstvu bilo na raspolaganju samo 1,8 triliona rubalja. U celoj 1997. godini OS RF dobile su samo 55,6% sredstava planiranih za nacionalnu odbranu.²⁰⁹ Tokom te godine vojna lica su prema nivou svojih primanja zauzela mesto među niskoplaćenim slojevima društva. Vlada RF je odlučila da tokom naredne godine vojni budžet bude povećan sa 2,4 na 3,1% bruto nacionalnog proizvoda.²¹⁰

Na težak materijalni položaj celog sektora odbrane i bezbednosti, a naročito materijalno-socijalni položaj pripadnika OS, ukazuju niska primanja, višemesečno kašnjenja plata, stambena problematika, gubitak posla, nezaposlenost članova porodice i sl. Zbog toga su starešine veoma nezadovoljne. Nezadovoljstvo pripadnika OS manifestuje se kao nezadovoljstvo ličnim položajem, položajem OS u društvu i ukupnim stanjem u društvu. Ono ima karakteristike umerenog do izrazitog nezadovoljstva, mada nova administracija pokušava da ublaži taj problem.

Mesečna primanja pored toga što su neredovna²¹¹ ne zadovoljavaju osnovne egzistencijalne potrebe pripadnika OS i njihovih porodica. Prosečna plata vojnih lica, donedavno u vrednosti manjoj od

---

²⁰⁹ Владимир Георгиев: "Главный итог года состоит в том, что военная реформа все же началась", *Независимое военное обозрение*, 26 декабря 1997 – 8 января 1998, стр. 1

²¹⁰ Владимир Мухин: "Правительство согласилось на частичное увеличение военных расходов", *Независимое военное обозрение*, 11-17 декабря 1998, стр. 1

²¹¹ "Na današnji dan plate aktivnih vojnih lica kasne skoro 20 meseci", Izvor: Владимир Мухин: "Правительство согласилось на частичное увеличение военных расходов", *Независимое военное обозрение*, 11-17 декабря 1998, стр. 1

100 dolara mesečno, nije dovoljna za normalan život porodice. Starešine i njihove porodice su u teškom položaju i prinuđene su da se snalaze na druge načine kako bi kompenzovale nedovoljna primanja. Zato nije redak slučaj da čak i pukovnici taksiraju ili se bave nekim drugim, dopunskim, zanimanjem kad nisu na službi. Zbog toga postoje pokušaji iznalaženja rešenja kako bi bila povećana primanja. Od januara 2001. došlo je do povećanja plate za 10%. To je, međutim, manje od predviđene godišnje stope inflacije.²¹²

Stambena problematika je veoma teška. Prema zvaničnim podacima nešto manje oko 100.000 starešina dočekalo je dvadeset prvi vek bez sopstvenog krova nad glavom. Oni žive u kasarnama, na napuštenim ratnim brodovima, u kolektivnom smeštaju ili u iznajmljenim stanovima. Još oko 50.000 ima pravo na poboljšanje životnih uslova.²¹³ Po pravilu, stanove dobijaju tek oni koji su najmanje šest sedam godina u profesionalnoj vojnoj službi, bez obzira na čl. 15, stav 1 Zakona o statusu vojnih lica gde stoji da je svakom od njih potrebno obezbediti stan po ustanovljenim normama ne duže od tri meseca nakon pristizanja u novo mesto službovanja.

Težak položaj pripadnika vojske dodatno otežava nepovoljan položaj jedinica. Jedinice često moraju same da se izdržavaju. Neke jedinice ekonomski stoje tako loše da su vojnicima u kasarnama ponekad uskraćeni redovni obroci. Zato vojnici krađu hranu, podmićuju i iznuđuju da bi obezbedili neophodna materijalna sredstva. Kad su u prilici, krađu oružje da bi ga prodali čak i neprijateljima. Ovo nisu retki slučajevi, već pojave koje se dešavaju masovno i u kontinuitetu. To potkopava moral i ostavlja vojsku bez i ono malo sredstava nužnih za normalno funkcionisanje.

RF se upravo zbog nezavidnog materijalnog položaja sukobljava sa korupcijom starešina, čak i visokih oficira i generala. Do korupcije dolazi zbog toga što vojna lica osećaju da su prevarena. Suština većine takvih prekršaja svodi se na kompenzaciju teškog materijalnog položaja. Međutim, u vojsci ima pojava korupcije u pravom smislu, koja dovodi do materijalne dobiti, raznih privilegija i sl.²¹⁴ Dolazi do krađe vojne opreme, pa i hrane. Svi razotkriveni slučajevi ukazuju na to da je ruska vlast spremna na to da se Kremlj sukobi s korupcijom na svim nivoima u vojsci. Predsednik Putin je izdao naredbe o sprečavanju te

---

²¹² <http://perso.club-internet.tr/kozlowsk/corruption.html> (Selected by Johnson's Russian List #4448 "Moscow Tackles Military Corruption"; Richard F. Staar: "Russia's Military: Corruption in the Higher Ranks")

²¹³ А. Батьковский, Е. Хрусталеv, В. Яakuничев: "Острейшая армейская проблема", *Независимое военное обозрение*, 26 декабря 1997 – 8 января 1998, стр. 1

²¹⁴ Александр Шабуркин: Система защиты военнослужащих неэффективна", *Независимое военное обозрение*, 20 марта – 26 марта 1998, стр. 3

pojave. U vezi s ovim problemima aktuelizovano je pitanje reforme vojske, jer je očigledno da se samo restriktivnim merama prema počiniocima ne mogu otkloniti uzroci postojećih pojava. Korupcija u vojsci, za razliku od one u politici i biznisu, ne može biti sprečena kaznama, hapšenjima, pretnjama, novim zakonima, privatnim nagodbama i sl. Državi su vojnici poterbn i ona ne može sebi priuštiti da ih sve razreši dužnosti. Vojno tužilaštvo je veoma aktivno u suzbijanju korupcije.²¹⁵

Da bi proveo mere protiv korupcije u ruskoj vojsci, predsednik Putin je procenio da mora da preduzme korake i u samoj vojsci kao i u njenom društvenom okruženju. Pokrenute tužbe signalizuju početak energične borbe protiv nosilaca korupcije. Međutim, efikasna borba protiv korupcije može biti očekivana tek onda kad vojnici budu nahranjeni, a oficiri dobro plaćeni.

Tretman regruta

Osnova masovne vojske je regrutovanje koje obavezuje mlade ljude da određen period svog života služe vojsku i da posle toga ostanu u rezervnom sastavu. Da bi se održala takva vojska, potrebni su novac i ljudi. Ona traži veliki broj regruta. U Rusiji izgleda da nema dovoljno mladih ljudi za regrutaciju. Regrute zbog toga na sve načine proglašavaju sposobnim za služenje vojnog roka. Ozbiljnost ove situacije predstavlja jedan od faktora koji znatno utiču na raspravu o smanjenju broju pripadnika Oružanih snaga Ruske Federacije, drugih vojski i ukupnih vojnih formacija Ruske Federacije.

Po pravilu, regrutna vojska je vojska sastavljena od većine koja nema visoko obrazovanje i od male grupe profesionalnih vojnika. Regruti često nisu osposobljeni za tehnološke, edukacione i administrativne funkcije koje karakterišu profesionalnu vojsku. U stvari, ruski vojnici dolaze iz pretežno ruralnih sredina ili iz veoma siromašnih slojeva društva, gde je preživljavanje važnije od obrazovanja.²¹⁶ Neki regruti nisu završili ni osnovnu školu tako da imaju problema prilikom pisanja ili brojanja.

Mladići sa 17 godina bivaju registrovani kao budući regruti. Tada ih nazivaju "predregruti" (допризывники). Starost regruta je od 18 do 27 godina. Vojna služba traje 2 godine. Postoje dva regrutna perioda u godini: od 1. aprila do 30. juna i od 1. oktobra do 31. decembra.

---

²¹⁵ *Ibidem*

²¹⁶ Među regrutima koji su pristupili Oružanim snagama u jesenjem periodu 1997, njih samo 70% je imalo puno srednje obrazovanje, za razliku od 1985. godine kada je bilo 93% regruta koji su imali puno srednje obrazovanje. – Владимир Георгиев: "Армейская преступность угрожает безопасности России", *Независимое военное обозрение*, 13 марта – 19 марта 1998, стр. 1

Gubernator regije ili gradonačelnik je odgovoran za regrutovanje na lokalnom nivou. Tako je pokrivena cela teritorija Rusije. Zakon o vojnoj obavezi i vojnoj službi nalaže da najodgovorniji čovek lokalne zajednice imenuje jednog od svojih najbližih saradnika za predsednika regrutne komisije. Prema istim propisima, predsednik regrutne komisije ima pravo da nadležnosti prenese na zamenika koji je po zakonu vojni komesar. U stvarnosti, predsednik uvek opunomoći svoga zamenika tako da taj komesar provodi regrutovanje. Civilne vlasti ne kontrolišu vojnog komesara. One čak dobrovoljno neke svoje nadležnosti prenose na vojsku. Tako vojska obavlja sve te delikatne poslove bez prave civilne kontrole. Vojsci u ovom poslu pomaže milicija, čiji je osnovni zadatak da prikupi sve mladiće koji imaju regrutnu obavezu i da ih uputi u regrutne centre.

Mnogi subjekti civilnog društva u Rusiji imaju veoma kritičan stav prema Zakonu o vojnoj obavezi i vojnoj službi. U njemu, u čl. 4 – Obaveze državnih organa, organa lokalne samouprave i organizacija koje garantuju izvršenje vojne obaveze od strane građana – u stavu 1 stoji da su direktori i drugi odgovorni zvaničnici za registraciju ljudi koji podležu vojnoj obavezi dužni da (a) pošalju sve potrebne informacije o građanima koji podležu vojnoj obavezi vojnom komesarijatu ili drugim organima koji vrše vojnu registraciju u roku od dve nedelje posle njihovog zahteva. Na sličan način odnos prema ovoj materiji regulisan je članovima 2, 3 i 4. Stavovi u njima su u suprotnosti sa čl. 24, stavom 1 Ustava RF koji glasi: "Zabranjeno je prikupljanje, čuvanje, korišćenje i širenje informacija o privatnom životu pojedinca bez njegove saglasnosti". Na isti način u čl. 11 (Obavezne pripreme građana za vojnu službu) Zakona o vojnoj obavezi i vojnoj službi, u stavu 1 stoji odredba u kojoj se navodi da obavezne pripreme građana za vojnu službu čini, između ostalog, vojno-patriotska priprema. Može se smatrati da je to u suprotnosti sa članom 29 Ustava RF čiji stavovi 1 i 2 glase:

1. Sloboda misli i govora je zagarantovana.
2. Ne dozvoljavaju se propaganda ili agitacija koje podstiču socijalnu, rasnu, nacionalnu ili religijsku mržnju i neprijateljstvo. Zabranjena je propaganda socijalne, rasne nacionalne, religijske ili jezičke superiornosti.

Mladi ljudi Rusije imaju ustavno pravo na alternativno služenje vojnog roka. To pitanje je regulisano čl. 59, stavom 3 Ustava koji glasi: "Građanin Ruske Federacije u slučaju da njegovim ubedenjima ili veroispovesti protivureći služenje vojnog roka i u drugim slučajevima ustanovljenim federalnim zakonom, ima pravo na zamenu takvog služenja alternativnom građanskom službom". Odatle sledi da je obavezna vojna priprema u školama (prema čl. 13 Zakona o vojnoj obavezi i vojnoj službi) neodrživa, zato što svaki mladi čovek ima pravo na alternativnu civilnu službu umesto vojne službe. Prema

tome, vojna priprema u školama trebalo bi da bude dobrovoljna. Teškoću u ostvarivanju prava na alternativnu civilnu službu predstavlja činjenica da ne postoji zakon koji precizira to pitanje. Da bi ostvarili svoje ustavno pravo, mladi moraju da idu na sud. Mnogi se ne odlučuju na takav korak, tako da je relativno mali broj koristio ovu mogućnost.

Građanin može, u skladu sa Zakonom o vojnoj obavezi i vojnoj službi, da odbije regrutaciju iz zdravstvenih razloga, zbog studiranja ili zbog nekih socijalnih okolnosti.

U regrutnim centrima regruti su najviše u kontaktu s lekarima, članovima regrutnih komisija. To je struktura zvaničnih lica koja često narušavaju elementarna prava regruta. Oni proglašavaju mladića spremnim za vojsku na osnovu pregleda iz daljine, pa čak i bez ikakvog medicinskog pregleda. Regrutne komisije koriste spisak bolesti da definišu nivo sposobnosti mladog čoveka. Lekari koji rade u ovim komisijama obično konstatuju da su ovi mladići sposobni za vojnu službu. U tom smislu nije problem u zakonu, koliko u etici lekara. Kako je zdravlje najkorišćeniji legalni razlog za izbegavanje vojne službe, veoma je važno da lekari budu profesionalni. Ujedno, to je najpouzdaniji način oslobađanja od obaveza služenja vojnog roka. Čak i onda kada mladić i studira, on nije siguran da može bar odgoditi odlazak na odsluženje vojnog roka, jer su tu vojna policija i vojni komesarijati koji će naći načina da mu to onemoguće.

Pravo da regrutacija iz nekih socijalnih razloga bude odbijena je postalo restriktivnije u novoj verziji Zakona u odnosu na one ranije: u mnogim okolnostima jedini hranilac porodice, čak i ako unutar porodice ima invalida, decu, stare ili samohranu majku, mora da se odazove regrutaciji. Ovakav Zakon često ostavlja cele porodice bez zaštite, što može da ima teške posledice kada imamo u vidu ekonomske prilike karakteristične za Rusiju poslednjih godina.

U takvim okolnostima veoma je teško da plan regrutacije bude ostvaren. Zato tužilaštva ponekad izdaju instrukcije kojima ojačavaju vojne organe organima milicije. Milicija potom organizuje legitimisanje na ulici, u studentskim domovima i sl. To se događa zato što su regrutne vlasti veoma zabrinute kako i gde da obezbede dovoljno regruta. Oko 90% mladića nije spremno za vojnu službu zbog lošeg zdravlja. Skoro svaki predregrut boluje od 3 do 4 hronične bolesti koje se nalaze na Listi bolesti. Da bi Vojska ispunila regrutni plan ona svesno krši postojeći Zakon o vojnoj obavezi i vojnoj službi, odnosno njegov deo koji se odnosi na bolesti. Istovremeno, vojne vlasti pokreću proceduru da se Zakon promeni.²¹⁷

---

²¹⁷ [www: coe.fr](http://www.coe.fr) – EUR 46/10/97 "Russian Federation: Torture, ill-treatment and death in the army"

"Neustavni odnosi" u vojnim kolektivima²¹⁸

Pitanja "neustavnih odnosa"²¹⁹ pripadnika oružanih snaga u vojnim kolektivima u bivšem SSSR dugo su bila tretirana kao najstroža tajna. Disciplina je važna komponenta morala kao elementa borbene gotovosti. Tek od sredine osamdesetih ova problematika počinje da bude razmatrana i van vojnih krugova. Novi pristup inicirao je pojavu različitih edukativno-metodoloških priručnika, preporuka i instrukcija za sprečavanje tog specifičnog vida narušavanja vojne discipline.

Baltičke zemlje i sve članice Zajednice Nezavisnih Država (ZND), nakon raspada SSSR, ponele su i svoj deo ovih problema. U Oružanim snagama Rusije ostalo ih je najviše. Od tada traju naponi kako bi bilo rešeno pitanje "neustavnih odnosa" u ruskoj vojsci. Preduzete su mere dislociranja jedinica, smanjivanja broja ljudstva u vojnim kolektivima, podsticanja tolerancije na nacionalnoj osnovi. Smanjenje broja zabeleženih slučajeva neustavnog odnosa tokom 1993. i 1994. godine nije bilo rezultat naročitih promena u međusobnim odnosima vojnika, već smanjenja broja pripadnika oružanih snaga. Sociološka istraživanja iz tog perioda su pokazala da je od 50% do 70% vojnika i mornara potvrdilo da u njihovim jedinicama postoje slučajevi neustavnih odnosa. Svaki četvrti od svih ispitanih vojnika je okarakterisao atmosferu u svojoj jedinici kao prijateljsku, 52% redovnih vojnika je isticalo ravnodušnost u međusobnim odnosima, a 23% je okarakterisalo situaciju kao napetu i složenu zbog čestih konflikata.²²⁰

Nade da će ovaj problem biti smanjen uvođenjem u oružane snage institucije "vojnika po ugovoru" još uvek nisu ostvarene. Razloge toga možemo tražiti u činjenici da nema dovoljno sredstava za angažovanje kvalitetnijeg (bolje obrazovanog) kadra po ugovoru. S druge strane, samo postojanje vojnika po ugovoru stvara napetosti u jedinici između

---

²¹⁸ Analiza koja sledi zasnovana je na istraživanjima objavljenim u knjizi – С. Соловьев, И. В. Образцов: *Российская армия от Афганистана до Чечни*, Национальный Институт имени Екатерины Великой, Москва, 1997, стр. 333-344

²¹⁹ U delima ruskih autora iz oblasti vojne sociologije i vojne psihologije u ovom kontekstu se koristi sintagma "neustavnie vzaimootnošenija" (ponegde "antius-tavnie otnošenija"), u značenju negativnih pojava u odnosima među vojnim licima, koje nisu obične disciplinske greške, nego proističu iz nepoštovanja ustavnih i zakonskih odredbi i kršenja međunarodnih konvencija o ljudskim pravima. Smatramo da sadržaj pojma u srpskom jeziku može da pokrije termin "neustavni odnosi", kao deo opsega pojma "nepropisno ponašanje", unatoč svim nedostacima ovakvog rešenja.

²²⁰ С. С. Соловьев, И. В. Образцов: *Российская армия от Афганистана до Чечни*, Национальный Институт имени Екатерины Великой, Москва, 1997, стр. 334

njih i drugih (običnih) vojnika. Možemo pretpostaviti da sistem angažovanja vojnika po ugovoru u skorije vreme neće omogućiti smanjenje kadrovske deficita u vojsci i smanjenje broja redovnih vojnika. Na taj način problem neustavnih odnosa ostaje aktuelan.

Statistički gledano disciplina u ruskoj armiji je sve slabija u poslednjih nekoliko godina. U svim strukturama sile Rusije za prvih osam meseci 1997. godine registrovan je 11.501 disciplinski prekršaj, a u istom periodu naredne godine 12.219. Samo u oružanim snagama u to vreme bilo je 7.382, odnosno 8.243 prekršaja 1998. godine. Ovi i slični podaci navode neke analitičare na zaključak da porast nediscipline svedoči o tome da neki segmenti ruske armije praktično nisu bojevo sposobni, odnosno da je vlast izgubila kontrolu nad Oružanim snagama Rusije.²²¹ Kolegij Ministarstva odbrane RF ocenio je u martu 1998. godine tokom rasprave "O stanju i merama uspostavljanja prava, jačanja vojne discipline i otklanjanju narušavanja zakona u OS RF" da se od svih prekršaja tokom 1997. njih čak 25% odnosilo na neustavne odnose između vojnih lica.²²² Situacija je tako teška da "regnuti nemaju garancija da u mirno doba neće poginuti ili da sami neće postati prestupnici".²²³

Jedan od brojnih razloga što negativne pojave u odnosima redovnih vojnika postoje već više decenija jeste niska efektivnost zaštite od strane oficirskog sastava. Prema nekim istraživanjima tamo gde su neposredne starešine i svi oficiri u kasarnama pokazivali više smisla za prevenciju i predupređenje negativnih pojava, ukupno stanje je bilo mnogo bolje nego u slučajevima kad su vojni kolektivi prepušteni samim vojnicima.²²⁴

Proces školovanja u vojnim školama, a takođe i sadržaj priručnika o sprečavanju neustavnih odnosa su u značajnoj meri bili orijentisani na to kako i kojim sredstvima oficir treba da se bori protiv tih pojava. Pri tome su detaljna analiza suštine negativnih pojava, tendencija njihovog razvoja i oblici u kojima se javljaju često ostajali van predmeta razmatranja. Kao posledica javilo se to da oficiri, koji nisu imali dovoljno iskustva u organizacionom i vaspitnom radu, nisu mogli da postignu jačanje vojne discipline bez većeg angažovanja na tim poslovima.

---

²²¹ В. Соловев, А. Шабуркин: "Наша Армия практически небоеспособна", *Независимая газета*, 25 сентября 1998, стр. 1

²²² Олег Фаличев: "Дисциплина – основа боеготовости", *Красная звезда*, 11 март 1998, стр. 1

²²³ Сергей Лесков: "Призывники не хотят погибать или становиться преступниками", *Известия*, 28 января 1998, стр. 1

²²⁴ Владимир Мухин: "Все меньшее количество молодежи желает служить в Российской армии", *Независимое военное обозрение*, 5-18 июня 1998, стр. 3

Pod terminom "neustavni odnosi" uglavnom se podrazumeva svako protivpravno ugrožavanje ličnosti i prava vojnika od strane vojnih lica svih kategorija ili njihovih grupa. Pri tom, socijalno-psihološki sadržaj neustavnih odnosa uključuje pojedinačne, individualne ili grupne načine ponižavanja ličnog dostojanstva vojnika. Očigledno je da se ove pojave, koje u određenoj meri pogoršavaju odnose svih kategorija vojnih lica, javljaju u svom najgorem obliku baš kod redovnih vojnika.

Na taj način se u centru svih tih negativnih pojava nalaze konfliktne situacije koje dodiruju socijalni ili socijalno-psihološki status ličnosti ili grupe, materijalne ili duhovne interese, njihovu čast i dostojanstvo. Potrebno je napraviti razliku između nivoa ovih negativnih pojava.

Sukobi i konfliktne situacije koje se pojavljuju u ličnom nivou odnosa, na osnovu lične antipatije ili mržnje, imaju manju socijalnu opasnost (zbog svog situacionog i kratkovremenog karaktera), nego analogne pojave koje nastaju na međugrupnom nivou i nivou odnosa pojedinac – grupa. Kada je reč o drugom slučaju, tada imamo posla sa pojavama koje predstavljaju ozbiljnu opasnost za normalno funkcionisanje ne samo određene grupe, već i cele vojne organizacije. To je zbog toga što se u osnovi konflikata koji nastaju na relaciji ličnost – grupa i grupa – grupa nalazi neformalna podela vojnika (za razliku od formalne, koja je predviđena propisima: po dužnosti, činu itd.). Ta podela stvara neprijateljski nastrojene socijalne grupe koje teže da ostvare dominaciju u vojnoj formaciji. Pri tom, određen socijalni status neke grupe u vojnom kolektivu dobija karakter stvaranja za nju određenih neformalnih "privilegija" i "obaveza" u odnosima s drugim grupama i pojedincima koje ona učvršćuje primenom psihičkog i fizičkog nasilja.

Neformalna podela vojnika ima svojstva brzog rasprostranjenja, postojanosti i samonastajanja zbog svoje funkcionalnosti, povezane sa realnom mogućnošću da dominirajuća grupa dobije privilegije od strane ugnjetenih grupa. Ta potencijalna mogućnost socijalnih previranja po vertikali dovodi do toga da pripadnici ugnjetenih grupa prihvataju pravila "igre", što u značajnoj meri snižava efektivnost zaštitnog rada. Na taj način, početkom 1990-tih godina u Oružanim snagama RF nastao je sistem organizovanog fizičkog i psihičkog nasilja koje je ušlo u sve aspekte vojnog života. Tome je trebalo suprotstaviti sistem praktičnih preventivnih aktivnosti.

Svakoj konkretnoj aktivnosti trebalo je da prethodi detaljna analiza zasnovana na razumevanju rezultata provedenih istraživanja.

Istraživanja posvećena neustavnim odnosima pokazala su da u Rusiji postoji šest različitih osnova za klasifikaciju neformalnih sistema i mehanizama funkcionisanja kojima se krše ljudska prava u voj-

sci: "dedovšina", "zemljaštvo", "kult sile", te pojave zasnovane na religioznim, kriminogenim i društveno-političkim faktorima.

Rezultati istraživanja pokazuju da se nijedan od analiziranih oblika neustavnih odnosa ne može naći u "čistom" obliku, bilo da je reč o široko rasprostranjenim "dedovšini" i "zemljaštvu" ili retkim pojavama u čijoj osnovi je društveno-politički faktor. Svaki od mehanizama funkcionisanja je u određenom vremenskom periodu dominantan, ali to ne znači da drugi oblici neustavnih odnosa ne postoje u isto vreme.

Sredinom devedesetih godina u strukturi grupnih znakova, koji se nalaze u osnovi neustavnih odnosa, kao dominirajući javili su se "dedovšina" i "zemljaštvo" na regionalnom i nacionalnom nivou. Ovi oblici su zadržali dominaciju sve do najnovijih vremena, pa će njima biti posvećen širi prostor nego ostalima, koje ćemo, uglavnom, samo nabrojati.

"Kult sile" je neformalna podela vojnika u zavisnosti od određenih individualnih kvaliteta. Predstavnici dominirajuće grupe se kao po pravilu odlikuju visokim kvalitetima volje i fizičkom snagom. Nedostaci u odabiru starešinskog sastava su često doveli do toga da je kolektivom dominirala grupa vojnika – neformalnih lidera, koja je ugrožavala prava i lično dostojanstvo drugih vojnika, pa i formalnih lidera (starešina). Ta komponenta se javljala praktično u svim oblicima neustavnih odnosa.

"Religiozni faktor" – kao oblik neustavnog odnosa među pripadnicima vojne jedinice – zasniva se na podeli vojnika prema verskoj pripadnosti. Po tom osnovu mnogi regruti pokušavaju da izbegnu službu vojnog roka ili da bar služe bez oružja. Retko im to polazi za rukom.²²⁵ U vojnoj praksi su se dešavala povezivanja onih vojnika koji su osećali izraženo neprijateljstvo prema pripadnicima drugih vera. To se dešavalo u kolektivima u kojima je bilo mnogo pripadnika različitih nacionalnosti, ali ni jedna nacionalnost nije imala većinu (pretpostavke za zemljaštvo nisu bile prisutne, a dedovšina nije postojala zbog kratkog roka koji su vojnici služili).

U takvim uslovima pojavljuju se grupe koje veličaju pravoslavlje i slavjanstvo i pokazuju netolerantnost prema pripadnicima drugih nacionalno-verskih struktura i ugrožavaju njihova prava. Nasuprot takvom grupisanju u sredinama gde postoji kritična masa, grupe formiraju pripadnici nacionalnih i religijskih manjina. Među njima je najviše onih čiji članovi propovedaju islam. Njihovim delovanjem ugrožena su prava "nemuslimana". Takav vid neustavnih odnosa ima ograničeno rasprostranjenje, ali njegova pojava u perspektivi ne može biti isključena.

"Kriminogeni faktor" neustavnih odnosa zasniva se na neformalnoj podeli vojnika u zavisnosti od njihove pripadnosti različitim kri-

---

²²⁵ www: coe.fr – EUR 46/05/97 "Russian Federation: the right to conscientious objection to military service"

minalnim grupama kojima su pripadali dok još nisu došli na odsluženje vojnog roka. U ovom slučaju imamo u vidu kako mladiće koji su već osuđivani, odnosno koji su bili u popravnim domovima, tako i one koji nikada nisu osuđivani a pripadaju određenim kriminalnim grupama. (O tome koliko je ovaj problem aktuelan svedoče i zvanični podaci: među regrutima iz proleća 1992. g. njih 8% je bilo privođeno u miliciju a 1,5% je bilo osuđivano. Već u jesen iste godine ovi procenti su bili 18,3% i 3,7%). Pripadnici ove kategorije su do poziva u armiju imali kontakte sa raznim kriminalcima i usvojili su njihov stil i način ponašanja. Izdvajanje "kriminološkog faktora" kao posebne vrste neustavnih odnosa ne podrazumeva detaljno kopiranje kriminala u društvu. Reč je o postojanju sličnih elemenata u vojsci i van vojske.

Često su ovakvi mladi ljudi, koji su dolazili na kratko vreme u vojni kolektiv, dobijali mnogo veće privilegije nego one koje su svojstvene njihovom statusu sa stanovišta dedovšine ili zemljaštva. Ako je u kolektivu već bilo nekoliko takvih vojnika, nastajali su uslovi za njihovo objedinjavanje i stvaranje imidža više "kaste" koji je karakterističan za mesto lišavanja slobode.

Karakteristike "zatvorske subkulture" nisu bile predmet istraživanja, ali pozivanje na specijalna istraživanja iz ove oblasti je pokazalo da su suština i izvor ove pojave slični onima kod dedovšine. U tim uslovima postoje nekoliko kategorija osuđenih, privilegije jednih i obaveze drugih, kao i neke tradicije kriminala u društvu.

Društveno-politički faktor neustavnih odnosa se zasniva na pripadnosti vojnika različitim političkim i društvenim organizacijama. S obzirom na nizak nivo političke kulture u društvu uopšte, ovaj tip neustavnih odnosa jedno vreme će dobijati na značaju kao negativna pojava, unatoč proklamovanoj depolitizaciji vojske.

Zbog depolitizacije vojske izgleda kao da je ovaj problem isforsiran, ali treba uzeti u obzir i to da u savremenim uslovima partije stvaraju svoj podmladak. Aktivno uvlačenje mladih u politiku može da dovede do stvaranja grupa u vojnim kolektivima, koje pripadaju određenoj partiji. Sukobljavanje ovih grupa može, s druge strane, da dovede do ugrožavanja prava vojnika, do njihove borbe za dominirajući položaj u kasarni.

NASILJE UNUTAR VOJSKE

Dedovšina

Dedovšina (ista pojava se u mornarici naziva "godovšina") predstavlja vid neustavnih odnosa kod kojeg je rok službe u vojsci određujući socijalni predznak određene grupe.²²⁶ Dedovšina predstavlja sis-

²²⁶ Za detaljnije upoznavanje s ovom temom mogu preporučiti sledeće izvore:
– С. И. Съедин, В. М. Крук: Дедовщина в воинских коллективах – причины,

tem fizičkog i psihičkog nasilja, koje prožima sve sfere armijskog života i obezbeđuje dominirajući položaj starijim vojnicima (po roku službe) u odnosu na mlade vojnike. U osnovi te pojave u ruskoj vojsci leže stroga hijerarhija i velika količina nasilja.²²⁷

Podela vojnika na kategorije sa funkcijama koje odgovaraju svakoj od njih je jaka i određena. Stariji vojnici provode poročne rituale nad mladim vojnicima. Ovi rituali su veoma različiti, ali je njihova suština u tome da bude učvršćeno diferenciranje redovnih vojnika po periodu službe i da svako bude podsećen na ulogu u strukturi kolektivnih veza koje prožima fenomen neustavnih odnosa.

Mlad čovek, kada se nađe u armijskoj sredini, bilo da potiče iz nepotpune porodice, bez majke ili oca, bilo iz potpune, primerne porodice, ima jednake šanse da, prolazeći surovu "školu" dedovšine, prihvati neustavne odnose. Razlika među njima može da postoji jedino u različitom stepenu korišćenja kompleksa "privilegija", koje su svojstvene vojnicima sa dužim vremenom službe. Zbog toga je neopravdano govoriti o maloj grupi vojnika koja narušava prava i dostojanstvo drugih i čije će iskorenjivanje dovesti do nestanka negativnih pojava: praktično je svaki vojnici druge godine službe nosilac neustavnih odnosa. Ako pojedinac eventualno želi da se isključi iz toga, postoji realna opasnost da će morati da istrpi određene sankcije za narušavanje "tradicije", među kojima je pad statusa, "prelazak" nazad u mladi status i sl. Poruka koja na taj način kruži vojnim kolektivom čini neustavne odnose veoma rasprostranjenom pojavom u vojsci, otpornom na uticaje. Zato je dedovšina uobičajen i široko rasprostanjen fenomen u ruskoj vojsci. Radi se o masovnom ponižavanju, prebijanju (batinanju), torturi i čak ubojstvima mladih vojnika od strane starijih vojnika, oficira i komandnog kadra.²²⁸

Nehuman tretman koji imaju mladi vojnici od strane starijih vojnika ("deda") na bazi "dedovšine", sistema na osnovu kasta, podržavaju i podstiču komandanti jedinica, da bi "obezbedili" red i disciplinu u kasarnama. Okrutna batinanja su svakodnevna praksa u mnogim jedinicama ruske vojske. U te svrhe u upotrebi su razni predmeti (lanci, kajiševi, stolice itd.). Seksualno zlostavljane (silovanje) postalo

---

пути выявления и искоренения, Москва, 1990; Ю. И. Дерюгин: "Дедовщина: социально-психологический анализ явления", *Психологический журнал*, Т. 11, 1990

²²⁷ Videti, www.coe.fr – Rezolucija B3-0062/94 koju je Evropski parlament usvojio 20. januara 1994. godine

²²⁸ Videti – Black Book on Rights of Conscripts in Central and Eastern Europe, European Council of Conscripts Organisations, Utrecht, The Netherlands, 29 June 1996; pored Rusije u ovom dokumentu su apostrofirani Belorusija, Bugarska, Češka Republika, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija i Slovačka.

je veoma često. Mladi ljudi u kasarnama su izloženi gubitku zdravlja, pa čak i života.

Pred takvim opasnostima sve je manje argumenata za prikrivanje ove i sličnih pojava u vojsci, što je ranije često bio slučaj. Ipak, mnogi zvaničnici i drugi "dobro obavješteni" izvori, koji ne žele da vojsku prikažu u nepovoljnom svjetlu, svesno prikrivaju prave informacije ili ih krivotvore. Naime, zvanični izvori interpretiraju informacije na svoj način, ovisno o svojim interesima. U mnogim slučajevima novinari su u situaciji da opovrgnu dezinformaciju, citirajući svedoke događaja ili opisujući konkretnu situaciju.

a) Istorijat

Dedovšina ima korene u sistemu i psihologiji GULAG (Glavna uprava logora). Ova institucija uvedena je u sistem represija Sovjetskog Saveza krajem dvadesetih godina prošlog veka. U to vreme sovjetska država je ulagala napor da izveze veće količine hlebnog žita, drveta i ruda, za čim je postojao interes na međunarodnom tržištu. Rad seoskog stanovništva na proizvodnji robe za izvoz iziskivao je izvesnu nadoknadu. Zato su partijski organi odlučili da taj posao preuzmu zatvorenici. Nasilno upućivanje miliona ljudi kao besplatne radne snage u gulage predstavlja nastavak "crvenog terora". To je pojava koja je označavala borbu sovjetske vlasti protiv onog dela stanovništva koje je realno ili potencijalno bilo u sukobu s komunističkim režimom. Zatvorenički logori su u periodu između 1935. i 1938. godine mogli da računaju na novi kontingent od nekoliko desetina hiljada ljudi koji su u tom periodu došli pod udar "boljševičkog terora", uvedenog u pravni sistem Ustavom SSSR iz 1936. godine. Masovno korišćenje prinudnog rada pomoću gulaga, otvorilo je pitanje efikasne kontrole rada zatvorenika. Jedan od načina da to bude postignuto podrazumevao je angažovanje zatvorenika koji su imali duži staž za uspostavljanje discipline u logorima. Nasilne metode i masovno ponižavanje zatvorenika od strane čuvara i "iskusnijih" zatvorenika poprimilo je neslućene razmere.

Pedesete godine dvadesetog veka, obeležene Staljinovom smrću, najavile su mnoge promene u pogledu funkcionisanja SSSR. Sistem gulaga se raspao. Postavilo se pitanje upošljavanja velikog broja ljudi koji su u njima bili profesionalno angažovani. Odgovor je nađen tako što je dobar deo toga kadra prebačen u vojsku. Čuvari zatvora, dovedeni u oružane snage da rade kao vojne starešine, poneli su sa sobom surove metode rada s ljudima.

Narednih dvadesetak godina sistem upravljanja životom u logorima prenet u vojsku sve je više usavršavan i prilagođen uslovima novog ambijenta. Vojnik koji je ušao u drugu godinu služenja vojnog roka, stariji vojnik, sve više postaje oslonac unutar vojnog kolektiva.

Na njega starešine računaju kao na nosioca dela njihovih funkcija vezanih za unutrašnje ustrojstvo jedinica. Manjak vojnih starešina u jedinicama 70-tih godina i odvlačenje vojnika na seoske poslove nisu dozvoljavali komandirima da normalno ostvare dnevni plan. U takvoj situaciji seržanti su izgubili autoritet. Komandovanje je vršilo pritisak na niže oficire. Oni su kontrolisani i kažnjavani, udaljavani iz armije, a oni koji su ostali često su padali u alkoholizam. Komandni kadar je gubio kontrolu nad jedinicama. Dedovšina je jačala.

Raspad SSSR početkom devedesetih nametnuo je oružanim snagama Rusije mnoge probleme. Po ljudstvu brojčano velika armija iz više razloga ostala je bez dela profesionalnog vojnog kadra, što u principu pogoduje dedovšini. S druge strane, ratno angažovanje u Čečeniji vezalo je veliki broj starešina za poslove tog prvorazrednog državnog interesa. Dedovšinu u jedinicama uključenim u borbena dejstva i u onima koje su bile u pripravnosti da im se pridruže na tim poslovima koristile su neposredne starešine kao mogućnost da same budu pošteđene određenih napora vezanih za unutrašnji život vojnih kolektiva, kako bi se mogle posvetiti drugim značajnim pitanjima.

Početkom dvadeset prvog veka dedovšina opstaje kao jedan od najvećih problema u oružanim snagama Ruske Federacije.

b) Princip torture

Neformalna hijerarhijska struktura postoji praktično u svakom vojnom kolektivu. Ona nadoknađuje nedostatke formalne (ustavne) strukture, pa i nedostatke institucije mlađih komandira. Kao i u ustavnoj strukturi, tako i ovde postoje forme odnosa i moralni kod koji treba da obezbede normalno funkcionisanje neformalne strukture vojnih kolektiva. Neformalni sistem moralnog koda se sastoji u tome što mlađim vojnicima ispunjavanje "obaveza" garantuje svojevremini prelazak u redove starijih vojnika koji gube obaveze i dobijaju "privilegije".

Što se tiče postojećeg sistema neformalnih kaznenih sankcija, on je veoma efikasan regulator ponašanja vojnika i uključuje ceo kompleks raznih oblika fizičkog i psihičkog nasilja koji prožima vidove života vojnika. Kada je reč o fizičkom i psihičkom nasilju u granicama određenog neformalnog sistema (dedovšine), pre svega treba imati u vidu takve oblike ponašanja koji su veoma izdržljivi i stalno se obnavljaju.

Podela formi nasilja na fizičko i psihičko je veoma uslovna, zato što je nekad veoma teško odrediti koja od ove dve forma nasilja preovladava. Na primer, neke forme psihičkog nasilja često prelaze u fizičko ili su njegova dopuna. Stoga se ne može generalno odrediti domini-

rajuća uloga jednog ili drugog vida kršenja ljudskih prava mladih vojnika.

Kada mladi vojnici stignu u kasarnu, njih ostavljaju na miru do polaganja zakletve. Polaganje zakletve dobija karakter paganskog rituala. Od tog momenta počinju zlostavljanje, prebijanje i tortura koju vrše stariji vojnici. Najmlađi vojnici moraju da ispunjavaju razne zadatke – od čišćenja cipela, preko kupovanja cigareta, pa do krađa. Bilo da izvrše taj zadatak ili ne, njih tuku i na razne druge načine zlostavljaju stariji vojnici. Ovo se događa tokom prve godine vojne službe. Kada stari vojnici budu demobilisani, regruti koji imaju jednogodišnji staž preuzimaju njihove dužnosti i biju nove regrute.²²⁹ Ovaj sistem kasta je sada široko rasprostranjen u vojnim jedinicama. On stvara kriminalno ponašanje koje ne prestaje ni onda kada ovi mladići odu kući.

Mladići koji bežeći pokušavaju da izbegnu sakaćenje, čak i smrt, dobijaju epitet dezertera i protiv njih nakon deset dana bivaju pokrenute tužbe zato što su napustili jedinicu bez dozvole.²³⁰ Oni koji su zlostavljali mlade vojnike i faktički bili uzrok njihovog udaljavanja iz jedinice često bivaju oslobođeni, zato što vojni disciplinski sistem brani "svoje" ljude. Prve istrage uvek provodi neko iz iste jedinice, neko ko ne može biti objektivan. Na kraju postoji vojni sud koji staje na stranu istrage, odnosno nasilnika i koji osuđuje žrtve.

Sistematsko prebijanje i vršenje moralnih pritisaka predstavlja osnov suicidalnog ponašanja žrtava toga nasilja. O razmerama ove pojave u Oružanim snagama RF govore sledeći podaci. Tokom 1998. godine od ukupnog broja vojnika koji su izgubili život njih 22,7% je počinilo samoubistvo. Drugim rečima, to je 30 slučajeva samoubistva na 100.000 vojnih lica.²³¹

Zemljaštvo

Jedan od razloga nastajanja problema u vojnim jedinicama Rusije je i raspodela prispelih mladića na služenje vojnog roka po eksteritorialnom principu. Taj princip je ostao iz sovjetskog perioda kada su ruski vojnici slati u ostale sovjetske republike ili članice VU zbog uspostavljanja ruske kontrole. Mladi ljudi u udaljenim područjima mogu da manje emotivno vojno reaguju. Služenje roka daleko od rodnog

²²⁹ www: coe.fr – EUR 46/04/97 "Torture in Russia: this man-made Hell"

²³⁰ Prema podacima koje je objelodanilo Glavno vojno tužilaštvo u periodu 1. januar 1992 – 1. januar 1998. godine oko 17.000 vojnih lica samovoljno je napustilo svoje jedinice – Videti: Главная военная прокуратура: "Обращение к военнослужащим, продолжающим уклоняться от военной службы", *Независимое военное обозрение*, 5-18 июня 1998, стр. 3

²³¹ Izvor: ИТАР-ТАСС, 20 апрель 1999

kraja čini regrute nekonformnim zbog klime, nepoznavanja običaja i sl. Zato se vojnici druže na zemljačkoj osnovi, a onda često dolazi do sukoba raznih nacionalnih grupa, što ponekad dobija rasističke osobine. Posle iskustava u vojsci neki mladi ljudi su spremni da ubiju pripadnika druge nacionalne grupe. Na tome svoju snagu grade mnoge neonacističke grupe i partije Rusije.

Zemljaštvo je forma neustavnih odnosa koja ima najdužu tradiciju. Pored dedovšine ovo je najrasprostranjenija pojava u vojnim kolektivima. Zemljaštvo je zasnovano na neformalnoj podeli vojnika prema nacionalnosti ili prema regionu iz kojeg potiču. Od 1970-ih pa do početka 1990-ih godina bio je aktuelan proces iskorenjivanja dedovšine zemljaštvom (po nacionalnoj osnovi) zbog nastale demografske situacije, gde je veliki broj vojnika dolazio iz srednjoazijskih i zakavkaskih republika.

Posle raspada SSSR problem zemljaštava je izgubio na aktuelnosti. Međutim, mogućnost konflikata na nacionalnoj osnovi je i dalje velika i zasniva se na sledećim faktorima. Prvo, na integracionim procesima u oblasti stvaranja mnogonacionalnih mirotvornih vojnih jedinica iz zemalja Zajednice nezavisnih država, koje se u sastavu međunarodnih mirovnih snaga nalaze na Balkanu i drugde. I drugo, na značajnim odstupanjima od eksteritorijalnog principa formiranja jedinica. To dovodi do situacije da mladići služe u regionu u kome žive što pogoduje postojanju zemljaštva. U određenim uslovima zemljaštvo u vojsci i mornarici poprima negativne karakteristike koje podrazumevaju ugrožavanje, a često i kršenje ljudskih prava onih vojnika koji ne pripadaju određenoj zemljačkoj grupi (grupama).

Zbog toga, pri organizovanju zaštite od nepovoljnog uticaja zemljaštva na prilike u oblasti poštovanja ljudskih prava, potrebno je uračunati neke osnovne tendencije i osobenosti funkcionisanja zemljaštva za poslednje dve decenije.

Nacionalna grupa koja je vodeća u kasarni po pravilu se sastoji od vojnika jedne ili nekoliko nacionalnosti (zbog mnogobrojnosti ili svoje unutrašnje povezanosti i agresivnosti). Pri tome su pripadnici drugih nacionalnosti objekat maltretiranja.²³²

Zemljačka objedinjavanja sa negativnim karakterom se rasprostranjuju kako na pojedinačne vojne kolektive, tako i na susedne, pa i na cele garnizone. Jedna takva grupa je prinuđena da stalno nasilnim me-

---

²³² "Ne ulazeći u razloge pojave zemljaštva (niz faktora kao što su nacionalno-psihološki, socijalni, istorijski i socio-kulturni), primećeno je da su najveću unutrašnju spojenost i spoljašnju agresivnost imale grupe sačinjene od pripadnika kavkaskih nacionalnosti. Zatim idu lica iz republika Srednje Azije. Za pripadnike slovenskih nacionalnosti su karakteristični unutrašnja nepovezanost, prisustvo nepostojanih mikrogupa i ravnodušnost prema svojim zemljacima koje neko drugi maltretira." С. С. Соловьев, И. В. Образцов: *Российская армия от Афганистана до Чечни*, Национальный Институт имени Екатерины Великой, Москва, 1997, стр. 342

todima održava svoj status. Zbog toga njeni pripadnici u međugrupne konflikte uvlače i vojnike iz drugih jedinica, što u pojedinim slučajevima dovodi do ozbiljnih problema (grupne tuče uz korišćenje hladnog oružja). Ako dođe do smene dominirajuće grupe, onda je do toga došlo, uz velike komplikacije, usled izmene sastava jedinice i dolaska novih vojnika. Što se tiče mladih vojnika koji pripadaju dominirajućoj nacionalnosti, oni ne preuzimaju kompleks obaveza koji inače pripada svim vojnicima najkraćeg staža. Zbog toga su na teretu mladih vojnika drugih nacionalnosti kako obaveze prema dominirajućoj nacionalnosti tako i obaveze prema svojim zemljacima po osnovu dedovštine. Prema tome, kod zemljaštva su objekat maltretiranja pored mladih vojnika i oni sa dužim stažom koji pripadaju manjinskoj nacionalnosti.

Unutar nacionalnih grupa sa dominirajućim položajem postoji hijerarhija koja je zasnovana ne samo na dužini provedenog vremena u vojsci, nego i na nacionalnim običajima i tradicijama, opšte obrazovnom nivou, materijalnom statusu, reonu u kome porodica živi, rodbinskim vezama itd. Pri tom, konflikti unutar grupe, po pravilu, se ne iznose na nivo vojnog kolektiva, a sukobljene strane se brzo objedinjuju kada postoji spoljna opasnost. Ponekad je pristup jednonacionalnoj grupi dozvoljen i pripadniku druge nacionalnosti. U tom slučaju glavni faktor je mesto življenja do poziva u vojsku, znanje jezika, pripadnost istoj religiji itd.

Војно iskustvo svedoči o tome da su najefektivnije zaštitne mere, što se zemljaštva tiče, održavanje kontakata sa roditeljima redovnih vojnika, mesnim organima vlasti i društvenim organizacijama iz regiona odakle vojnici potiču, zatim formiranje pozitivne motivacije kod zemljačkih grupa i individualno-vaspitni rad sa liderima grupa.

LITERATURA

- Армия в истории России. Материалы межвузовской научной конференции, Курск, РОСИ, 1997
- Армия и общество в условиях перемен. Материалы международной научной конференции, Нижний Новгород, ННГУ, 1997
- Военные доктрины и реформы России в XX веке, Москва, АВН РФ, 1997
- Военная реформа: Оценка угроз национальной безопасности России, Москва, ВОПД "Духовное наследие", 1997
- Закон Российской Федерации Об обороне, 1993
- Закон Российской Федерации О воинской обязанности и военной службе, 1998
- Закон Российской Федерации О статусе военнослужащих, 1993
- Конституция Российской Федерации, принята Всенародным голосованием 12 декабря 1993 года, Москва, Теис, 1996
- Krivični zakonik Ruske Federacije, od 1. januara 1997. godine, prevod Predrag Stamenković, Beograd, Dosije, 1998.

- Национальные интересы и проблемы безопасности России, Доклад по итогам исследования, проведенного Центром глобальных программ Горбачев-Фонда в 1995-1997 гг., Москва, 1997
- Россия: в поисках стратегии безопасности, Москва, Наука, 1996*
- С. С. Соловьев, И.В.Образцов: Российская армия от Афганистана до Чечни, Национальный Институт имени Екатерины Великой, Москва, 1997
- С. И. Съедин, В. М. Крук: "Дедовщина" в воинских коллективах – причины, пути выявления и искоренения, Москва, 1990
- Указ Президента Российской Федерации Об утверждении Концепции национальной безопасности Российской Федерации, Москва, Кремль, 17 декабря 1997 года, № 1300

Prilog 1

NASLOVI I PODNASLOVI ČLANAKA U LISTU

“Независимая газета”

- 1/ 13. januar 1998. (utorak) – 1 članak:
 – MINISTARSTVO ODBRANE RUSIJE SPREMNO JE DA IS-
 PUNI ZAHTEVE GRUZIJE
 Saglasnost ruske strane da se niz vojnih objekata preda Tbilisiju
 podriva poziciju Moskve u regionu (str. 5)
- 2/ 6. februar 1998. (petak) – nema članaka o OS
- 3/ 11. mart 1998. (srijeda) – 5 članaka:
 – MEHANIZAM UPRAVLJANJA NACIONALNOM
 BEZBEDNOŠĆU
 Danas je u opasnosti čitav niz vitalnih interesa Rusije (str. 3)
- RAKETNI LAVIRINT
 U njemu se već mesecima ne snalaze permski političari (str. 4)
- SKANDAL NA POLETNOJ STAZI
 Letački puk u Besovcu biće sačuvan (str. 4)
- RUSKI SEVERNI KAVKAZ: NOVI PRESTUPI NA GRANICI
 SA ČEČENIJOM
 Najnovije provokacije su iskorišćene za zaoštavanje odnosa (str. 5)
- KONTURE NOVE RUSKE STRATEGIJE.
 Državu može spasiti jedino centralni položaj na geoekonomskej
 karti Evroazije (str. 14)
- 4/ 18. april 1998. (subota) – 1 članak:
 – Ministar odbrane odložio polazak (str. 1)
- 5/ 19. maj 1998. (utorak) – 3 članka:

- MOSKVA I ANKARA OBNAVLJAJU VOJNE KONTAKTE
Turska ne gubi nadu da će rusko-kiparski ugovor biti poništen (str. 2)
  - ZLOSLUTNE SENKE SVASTIKE
Unuci pobednika u II svetskom ratu potpadaju pod uticaj fašista i anarhista (str. 9)
  - NEMOJ BITI LENJ, KOZAČE, I POSTAČEŠ ATAMAN
U junu će iz kubavskog kozačkog kadetskog korpusa atamana Babića izaći prva generacija (str. 13)
- 6/ 18. jun 1998. (četvrtak) – 3 članka:
- DA LI JE POTREBNA "DIVLJA DIVIZIJA"
Ingušetijski kozaci smatraju da su zapostavljeni (str. 5)
  - U SVETU CENE NAŠE ORUŽJE
Tako je general Nikolaj Dimidjuk sumirao rezultate međunarodne izložbe Evrosafari – 98 (str. 6)
  - STRATEGIJA RUSIJE U 21. VEKU: ANALIZA STANJA I PREDLOZI (STRATEGIJA – 3)
Teze Saveta za spoljnu i odbrambenu politiku (str. 8)
- 7/ 29. juli 1998. (srijeda) – 3 članka:
- PROIZVEDEN NOVI HELIKOPTER
Aparat će biti korišćen i u vojne i u civilne svrhe (str. 2)
  - RUSKI NUKLEARNI POTENCIJAL TAKTIČKE NAMENE JE 20 PUTA VEĆI OD NATOVSKOG
Ministar odbrane Italije Benjamino Andreta je veoma zabrinut (str. 6)
  - KAKO SAČUVATI KOLEVKU RUSKE AVIJACIJE
Apel starešina Kacinskog učilišta vojnih pilota (str. 10)
- 8/ 8. avgust 1998. (subota) – 5 članaka:
- PREDSTAVNICI UN SU NAŠE PILOTE PRIZNALI ZA NAJBOLJE
Završena je rotacija mirotvoraca u Angoli (str. 2)
  - ZAVRŠENA JE RUSKO-AMERIČKA VOJNA VEŽBA
Učesnicima nije smetalo nevreme (str. 2)
  - Žene vojnih lica produžavaju blokadu aerodroma (str. 3)
  - VOJNO-PRIVREDNI KOMPLEKS SE SPREMA ZA OBRAČUN
Asocijacija preduzeća koja proizvode za potrebe odbrane odlučno traži zarađeni novac od države (str. 4)
  - Pilot koji je pobedio "kobru" (str. 8)

AUTORI

Dr Vojin Dimitrijević, profesor Univerziteta u Beogradu i predsednik Beogradskog Centra za ljudska prava

Dr Kosta Čavoški, profesor Univerziteta u Beogradu

Dr Ljubomir Krstić, pukovnik u penziji, član Odbora za proučavanje stanovništva Srpske akademije nauka i umetnosti i Centra za civilno-vojne odnose, Beograd

Dr Miroslav Hadžić, profesor Univerziteta u Beogradu i predsednik Centra za civilno-vojne odnose, Beograd

Mr Milorad Timotić, pukovnik u penziji i generalni sekretar Centra za civilno-vojne odnose, Beograd

Dr Jovan Buturović, pukovnik u penziji, advokat i saradnik Centra za civilno-vojne odnose, Beograd

Svetlana Stojančić, diplomirani politikolog, saradnik Centra za civilno-vojne odnose, Beograd

Dr Budimir Babović, policiolog

Dr Ilona Kiss, direktor programa u Institutu za ustavnu i zakonodavnu politiku, na Institutu za otvoreno društva u Budimpešti, Mađarska

Dr Željko Ivaniš, docent Univerziteta u Beogradu

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34.231.14–057. 36 (082)
342.7–057. 36 (082)

ZAŠTITA ljudskih prava u vojsci i policiji /
priređio Miroslav Hadžić. – Beograd :
Centar za civilno-vojne odnose, 2003
(Beograd : Goragraf). –
211 str. : tabele ; 21 cm

ISBN 86–83543–05–6

1. Хаџић Мирослав

- а) Полиција – Правна заштита – Зборници
- б) Војска – Правна заштита – Зборници
- с) Права човека – Правна заштита – Зборници

COBISS.SR-ID 105065484